

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

**Prikaz NDH u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti za
osmi razred osnovne škole**

Mentor: dr. sc. Snježana Koren

Student: Srećko Mijatović

Zagreb, 2018.

Sadržaj

Uvod	1
1. Političke promjene nakon 1990. i udžbenici povijesti	4
2. Prikaz NDH u hrvatskim udžbenicima	12
2.1. Povijest 8 – Alfa	12
2.2. Vremeplov 8 – Profil	19
2.3. Tragom prošlosti 8 – Školska knjiga	26
2.4. Povijest 8 – Profil	32
3. Prikaz NDH u srpskim udžbenicima	39
3.1. Istorija 8 – Logos	39
3.2. Istorija 8 – Klett.....	43
3.3. Istorija 8 – Freska	45
3.4. Istorija 8 – Zavod za udžbenike	49
3.5. Mozaik prošlosti – BIGZ	53
4. Diskusija	57
4.1. Komparacija hrvatskih udžbenika	57
4.2. Komparacija srpskih udžbenika	62
4.3. Komparacija hrvatskih i srpskih udžbenika	65
Zaključak	72
Sažetak na engleskom.....	75
Bibliografija.....	76

Uvod

Drugi svjetski rat, koji je završio prije 73 godine, još uvijek je tema koja podiže buru u javnosti, a o mnogim temama i događajima postoje različiti pogledi i različite interpretacije. Tako je i po pitanju Nezavisne Države Hrvatske. Prolazeći ulicama, čitajući razne portale i komentare o pojedinim člancima, gledajući nogometne utakmice, gotovo je nemoguće ne susresti se s raznim tvrdnjama povezanim s NDH, ustašama, fašistima. Kako među njima ima mlađih osoba koje su prošle kroz hrvatski obrazovni sustav nakon proglašenja Republike Hrvatske, u ovom radu istražiti ću što nove generacije u Hrvatskoj i Srbiji uče o NDH i ustaškom pokretu te kako se NDH obrađuje u aktualnim hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti za osmi razred osnovne škole.

Zašto je važno proučavati udžbenike? Oni su svakako važan izvor informacija i spoznaja vezanih uz povijest. No, jesu li i nešto drugo? Evo nekih razmišljanja povjesničara koji su istraživali udžbeničku problematiku. Snježana Koren navodi da "udžbenici povijesti dio su kulturnog pamćenja pojedinog društva i rezultat nastojanja tog društva da podari čvrst oblik onim njegovim vidovima koje smatra važnim."¹ Stefano Petrunaro ističe kako su školski udžbenici „posrednik kroz koji su svi ljudi koji su ikad pohađali neku školu ostvarili svoj prvi dodir s poviješću. Svakako je moguće da njihova poruka bude izmijenjena, pa čak i potpuno preokrenuta, od strane drugih čimbenika, posebice medija u njihovim različitim oblicima. Ipak, trag udžbenika trajno ostaje, a za mnoge je taj tekst i jedina prilika da se susretne s poviješću. U tom smislu udžbenik na nezanemariv način pridonosi formiranju građanina."² Petrunaro nadalje navodi kako udžbenici dopiru do izrazito brojne publike. Uz to, tvrdi kako se čitajući udžbenike povijesti i sagledava povijest te države.³

Sigurno je da će učenici doći u doticaj s udžbenicima povijesti i to im daje još veću težinu, pa bi i autori udžbenika bi trebali biti svjesni kolika je njihova odgovornost kada pišu udžbenike. Ali da to nije baš tako, da udžbenici i nastavnici nisu toliko utjecajni kada se radi o temi koja se obrađuje u ovome radu pokazuje T. Jakovina kada je opisao kako je jedna nastavnica povijesti "prigovorila da je ona svojim đacima autoritet za sva razdoblja do 1941., jer je nakon toga važnija baka, djed ili otac."⁴

1 Snježana Koren, "Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini", u *Kultura sjećanja 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek, Zagreb: Disput, 2009., 240.

2 Stefan Petrunaro, *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918-2004*. Zagreb: Srednja Europa, 2009., 7.

3 Isto, 16-30.

4 Tvrtko Jakovina, "Povijest 20. stoljeća u kurikulumu povijesti u Hrvatskoj. Kakva bi trebala biti i kakva jest naša

Smatram kako je važno ovu temu proučiti kako bi se uvidjelo kakvi su udžbenici i što poučavamo mlađe generacije, posebno kada uzmemo u obzir hrvatsko-srpske odnose, ali i različite stavove Hrvata o Drugom svjetskom ratu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Tek kada u udžbenicima povijesti koji se koriste u školama ne bude naznaka revizionizma, ublažavanja zločina ali isto tako niti pretjerivanja ili umanjivanja broja žrtava i korištenja što jačih epiteta kako bi se nekoga ocrnilo možemo se nadati iskoraku u boljem suživotu, suradnji, poštivanju i toleriranju i s jedne i s druge strane.

Ciljevi mojeg rada su da prikažem kako se obrađuje Nezavisna Država Hrvatska u hrvatskim i srpskim udžbenicima, koje su razlike i koje su sličnosti između udžbenika u Hrvatskoj i Srbiji, ali i koje su razlike i sličnosti između udžbenika u svakoj od tih država. Isto tako kroz literaturu ću vidjeti koje su razlike i sličnosti u prikazivanju Nezavisne Države Hrvatske u udžbenicima starijih generacija i u najnovijima.

I u Hrvatskoj i u Srbiji danas postoje usporedni udžbenici, tj. veći broj udžbenika za svaki razred među kojima nastavnici mogu birati po kojem će raditi. I u jednom i u drugom slučaju, udžbenike odobravaju nadležna ministarstva obrazovanja. U hrvatskom slučaju, posljednja generacija novih udžbenika odobrena je 2014. godine. Analizirat ću sljedeće udžbenike: *Povijest 8* izdavačke kuće Alfa, *Vremeplov 8* i *Povijest 8* izdavačke kuće Profil i *Tragom prošlosti 8* izdavačke kuće Školska knjiga. U slučaju srpskih udžbenika, analizirat ću sljedeće knjige: *Mozaik prošlosti* iz 2011. izdavačke kuće BIGZ, *Istorija 8* iz 2010. Zavoda za udžbenike, *Istorija 8* iz 2017. izdavačke kuće Klett, *Istorija 8* iz 2016. izdavačke kuće Logos i *Istorija 8* iz 2010. izdavačke kuće Freska.

Metodologija ovog rada temelji se na komparativnoj analizi. Analizirat ću prikaze NDH u udžbenicima povijesti u Hrvatskoj i Srbiji. Usporedit ću prikaze NDH u različitim udžbenicima objavljenima u pojedinoj državi ali i ukazati na temeljne sličnosti i razlike između udžbenika u dvije države. Sintezom ću se poslužiti na kraju kada ću sve to uobličiti u zaključak.

U historiografiji postoji opsežna literatura koja se bavi različitim aspektima analize udžbenika. Institut Georg Eckert se ističe u svom djelovanju na području istraživanja udžbenika. Kao rezultat istraživanja izašlo je nekoliko zbornika, a ja sam za svoj rad koristio *Transition and the politics of history education in Southeast Europe* i *History can bite*. Koristio sam zbornike koji su proizašli iz

nastava povijesti i zašto je 20. stoljeće najvažnije." *Povijest u nastavi* 1 (2004.): 73.

projekta *Dijalog povjesničara/istoričara*. To su skupovi na kojima su sudjelovali povjesničari iz Hrvatske i Srbije, a organizirala ih je Zaklada Friedrich Naumann i održavali su se od 1998. godine. Mogu se pronaći članci koji govore o hrvatskom i srpskom obrazovnom sustavu i udžbenicima, a u pojedinim člancima se obrađuje i odnos Hrvata i Srba. U člancima kojima se analiziraju udžbenici, posebno kada je tema Drugi svjetski rat, ima elemenata vezanih i uz Nezavisnu Državu Hrvatsku. *Klio na Balkanu: prilozi analizi stanja u nastavi povijesti u Jugoistočnoj Europi* zbornik je u kojem su objavljeni odabrani tekstovi iz knjige *Clio in the Balkans* vezani uz osjetljiva regionalna pitanja proizašla iz trenutnih kontroverzi i interpretacija prošlosti. Tu se također mogu pronaći elementi vezani uz temu moga rada. U zbornicima radova *Kultura sjećanja: 1941.: povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* i *Kultura sjećanja: 1945.: povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* prezentirani prilozi su integrirani u obliku interdisciplinarnog istraživanja koje nudi širok spektar tema koje predstavljaju dramatično vrijeme 1941. i 1945. godine. Tema udžbenika i Nezavisne Države Hrvatske se obrađuje i u člancima u raznim časopisima poput *Radova Filozofskog fakulteta u Zadru*, *Historijskog zbornika* te *Povijesti u nastavi*. U proučavanju hrvatskih udžbenika povijesti nezaobilazna je monografija Stefana Petrungara *Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Od autora koji pišu o srpskom razvoju obrazovnog sustava i razvoju udžbenika ističe se Dubravka Stojanović.

Usprkos brojnih analiza udžbenika, ne postoji rad kojemu je prikaz Nezavisne Države Hrvatske glavna tema, a posebno ne postoji rad koji bi obradio komparaciju prikaza Nezavisne Države Hrvatske u hrvatskim i srpskim udžbenicima. To je mjesto gdje vidim svoj doprinos.

1. Političke promjene nakon 1990. i udžbenici povijesti

Povjesničar Ivo Goldstein tvrdi kako je u "hrvatsko-srpskome slučaju politika postala povijest, a povijest politika."⁵ Isti autor govori o tome kako se u 90-im godinama u javnom, pa donekle i u znanstvenom, diskursu, velika pažnja posvećivala Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Goldstein za to koristi pojam NDH-omanija). Razlog tome je bio što se od 1945. godine naglašavala uloga partizana kao osloboditelja, pa je to odvelo u drugu krajnost. Uz to nije pomogla niti, navodna, Tuđmanova izjava o tome kako je Nezavisna Država Hrvatska izraz stoljetne težnje hrvatskog naroda za samostalnom državom, a vlast HDZ-a nije bila proustaška, ali je bila popustljiva prema ekstremnoj emigraciji.⁶ Goldstein tvrdi kako je nakon izbora 1990-ih veoma agresivna ekstremistička manjina počela javno iskazivati nostalgiju za ustaškom državom, relativizirati ustaške zločine, te čak hvaliti ustašku državu i istaknute ustaše.⁷

Nova politička situacija (samostalna Republika Hrvatska) odrazila se i na cjelokupan obrazovni sustav, a to podrazumijeva i promjenu udžbenika i nastavnih planova i programa. Proces izrade udžbenika i dalje je bio strogo kontroliran i njihovi su tekstovi reflektirali dominantnu ideologiju. Goldstein ističe veliku ulogu predsjednika Tuđmana i vladajuće stranke pa navodi da se "u udžbenicima jasno morala iskazivati bliskost njegovim idejama i njegovu načinu razmišljanja."⁸ Snažan politički utjecaj bio je usmjeren na udžbenike povijesti.⁹ Prvi Nastavni plan i program nakon političkih promjena nastao je 1991/1992. godine i nazvan je "inovirani" (radilo se o prerađenom programu iz 1980-ih). U njemu je izbačen marksistički pristup i hrvatska povijest izostavljena iz jugoslavenskog okvira.¹⁰ Došlo je do toga da je jedna ideologija zamijenjena drugom, a to je nazvano deideologizacijom, dok su ciljevi i način poučavanja ostali isti kao i u prethodnom razdoblju. Između iskazanih namjera i ostvarenih rezultata stvorio se procjep i došlo je do

5 Ivo Goldstein, "Komparativna istraživanja hrvatske i srpske povijesti – puka nostalgija, znanstvena potreba ili čak nužnost?" U *Dijalog povjesničara/istoričara* 2, ur. Hrvoje Glavač, Igor Graovac i Ljubinka Trgovčević, Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann, 2000., 33.

6 Ivo Goldstein, "Hrvatsko-srpsko pomirenje u historiografiji - pretpostavka ili posljedica političkog pomirenja." U *Dijalog povjesničara/istoričara* 1 ur. Mile Bjelajac, Hrvoje Glavač, Igor Graovac, Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann, 2000., 55 – 72.

7 Ivo Goldstein, "Odnos prema Židovskoj povijesti u školama srednje i istočne Europe" U *Klio na Balkanu: prilozi analizi stanja u nastavi povijesti u Jugoistočnoj Europi*, ur. Magdalena Najbar-Agičić, Zagreb: Srednja Europa, 2005., 183 – 190.

8 Ivo Goldstein, "O udžbenicima povijesti u Hrvatskoj." U *Dijalog povjesničara/istoričara* 3 ur. Dušan Gamser, Igor Graovac, Olivera Milosavljević, Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann, 2001., 17.

9 Magdalena Najbar-Agičić, Damir Agičić, "Nastava povijesti u Hrvatskoj i njezina zloupotreba" U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina Ramet, Davorka Matić, Zagreb: Alinea, 2006., 169 – 191.

10 Snježana Koren, "Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća." *Povijest u nastavi* 2 (2003): 155 – 156

promoviranja ideje nacionalne države i ideologije.¹¹ Treba istaknuti kako s promjenom vlasti nije došlo i do promjena u institucionalnoj strukturi obveznog obrazovanja, nego do modificiranja obrazovnog sadržaja u tzv. nacionalnim predmetima. Nacionalni predmeti podupiru proces nacionalnog državnog rasta i razvoj hrvatskog etničkog identiteta. U skupini nacionalnih predmeta su hrvatski jezik, povijest, geografija i glazbena kultura.¹² Za 1992/3. školsku godinu objavljeni su novi udžbenici koje je pripremila grupa "od povjerenja vlasti." Udžbenici iz 1992. vrijedili su do 1995., a 1996. su odobreni novi udžbenici.¹³ Zanimljivo je da je od 1992. godine NDH je dobivala više prostora, iako se radilo o opisivanju upravne strukture države, a manje ideologijom i njenom upotrebom u praksi.¹⁴

Zatim je 1993/4. nastao novi Nastavni plan i program koji se primjenjivao samo jedno polugodište. Postojale su naznake promjena, ali sve to je bilo polovično. Govorilo se o izvorima, znanstvenom prikazivanju povijesti, logičkom i kritičkom promatranju, ali količina gradiva onemogućavala je dubinsku analizu.¹⁵

Dvije godine kasnije, 1995/6., nastao je novi Nastavni plan i program kao privremeni, ali je od 1997. postao službeni. U njemu su ciljevi nejasno postavljeni, a sadržaj je razrađen veoma detaljno i podijeljen je na točno određen broj tema. Za njegovo oblikovanje poslužili su postojeći udžbenici. Odnos sadržaja između opće i nacionalne povijesti propisan je omjerom od 60:40% u korist nacionalne povijesti.¹⁶ Od 1996. uvodi se udžbenički pluralizam, ali tek 2000. dolazi do promjena ako se gleda sadržajno.¹⁷ Udžbenički pluralizam znači da su tiskani usporedni udžbenici. Nastavnici su birali po kojem udžbeniku će raditi, ali sve do 2000/1. za osmi razred postojao je samo jedan udžbenik. Po pitanju usporednih udžbenika postoje različita stajališta, pa tako S. Koren govori kako je pojava paralelnih udžbenika te konkurencija među izdavačima dovela do poboljšanje kvalitete dizajna i izgleda udžbenika te da noviji hrvatski udžbenici pokušavaju biti neutralniji.¹⁸ S njom se

11 Koren, "Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini," 239 – 262.

12 Snježana Koren, "What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia?" U *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, ur. Augusta Dimou, Gottingen: V&R press, 2009, 95-97.

13 Magdalena Najbar-Agičić, Damir Agičić, "Nastava povijesti u Hrvatskoj i njezina zloupotreba" U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina Ramet, Davorka Matić, Zagreb: Alinea, 2006., 169 – 191.

14 Petrunagro, *Pisati povijest iznova*, 93-102.

15 Snježana Koren, "Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća." *Povijest u nastavi* 2 (2003): 157 – 159

16 Koren, "Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća." 159 – 161

17 Koren, "Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini," 239 – 262.

18 Snježana Koren, "Jugoslavija: pogled u razbijenom ogledalo. Tko je »onaj drugi«?" U *Klio na Balkanu: prilozi analizi stanja u nastavi povijesti u Jugoistočnoj Europi*, ur. Magdalena Najbar-Agičić, Zagreb: Srednja Europa, 2005.,

ne slaže I. Prlender koji tvrdi da je "dodatnom pogoršanju kvalitete udžbenika pridonijelo je i nepripremljeno i naglo prepuštanje izrade udžbenika takozvanim malim izdavačima. ... tržištem udžbenika počinju ovladavati i novi poduzetnici čija izdavačka poduzeća nisu dovoljno stručno ekipirana ... U tehničkom i uređivačkom pogledu to je podrazumijevalo kvalitativni pad u odnosu na udžbenike iz vremena komunističke vlasti."¹⁹

Kada je 2000. godine izašla treća generacija udžbenika vidjeli su se pozitivni pomaci u didaktičko-metodičkom smislu te prezentaciji sadržaja u skladu s dostignućima suvremene povijesne znanosti.²⁰ Damir Agičić je ocjenio da su udžbenici treće generacije, koji su objavljeni 2000/1., izgledali moderno europski, sadržajno su bili korektni, neki svojim didaktičko-metodičkim pristupom i grafičkim izgledom mogli su ići uz bok suvremenim europskim udžbenicima.²¹ Snježana Koren dodaje kako su udžbenici koji su objavljeni 2000. imali sadržajne i didaktičko-metodičke promjene. Oni su obuhvaćali različite fokuse, multiperspektivnost i poticali su kritičko mišljenje. Ističe i da je došlo do velikog broja objavljivanja udžbenika pa je to dovelo do toga da su neki bili upitne kvalitete. Autori su učitelje i učenike pokušali privući dizajnom, a udžbenici su bili didaktički neambiciozni, a ponekad i činjenično neispravni.²²

Nastavni plan i program koji se još danas primjenjuje nastao je 2006. godine. U njemu se ističe da "nastava povijesti pomaže učenicima u razumijevanju vlastitih kulturnih i nacionalnih korijena te u njegovanju nacionalnog identiteta. Spoznaje o drugim narodima i razumijevanje njihovih kultura pripremaju učenike za život u multietničkom i multikulturalnome društvu."²³ Svrha je da učenici "steknu znanja i intelektualne vještine koje će im pomoći u razumijevanju suvremenog svijeta."²⁴ Kao cilj učenja povijesti se ističe "razvijanje interesa za izučavanje prošlosti i zanimanja za sadašnjost, odnosno razvijanje povijesnog mišljenja."²⁵ Nezavisna Država Hrvatska se obrađuje kao dio nastavne teme "Drugi svjetski rat." U ključnim pojmovima za temu Drugi svjetski rat se ističe *genocid, holokaust, koncentracijski sabirni logori i masovna pogubljenja na području Hrvatske*. Iz obrazovnih postignuća treba izdvojiti: "opisati kako je i u kojim uvjetima nastala Nezavisna Država Hrvatska, procijeniti ustaški režim i osuditi politiku terora nad građanima (posebno Srbima,

79. - 88.

19 Ivica Prlender, "Hrvatski udžbenici – stanje i nakane" U *Dijalog povjesničara/istoričara 4*, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac, Olivera Milosavljević, Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann, 2001., 48.

20 Snježana Koren, Magdalena Najbar-Agičić. "Slika naroda s prostora prijašnje Jugoslavije u hrvatskim udžbenicima povijesti.", 131 – 148.

21 Damir Agičić, "Nastava povijesti u Hrvatskoj." *Povijest u nastavi 2* (2003): 140 – 148.

22 Koren, "What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia?", 111-112.

23 Ministarstvo znanosti i obrazovanja, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, Zagreb: MZO, 2006., 284.

24 Isto

25 Isto

Židovima, Romima), rasne zakone i koncentracijske logore – Jasenovac; ... obrazložiti i osuditi masovna pogubljenja civilnoga stanovništva na kraju i nakon Drugog svjetskog rata (Bleiburg i »Križni put« Hrvata i zbjegove...)»²⁶

Snježana Koren za Nastavni plan i program iz 2006. govori kako je korak naprijed naspram onoga iz 1995. Osim političke povijesti sadrži kulturnu povijest, rodnu povijest i sl. Ističe kako su postavljeni ambiciozni ciljevi, teži se radu na izvorima, učenju na interpretacijama i razvoju kritičkog mišljenja. Koren navodi i neke negativne stvari, a to su prenatrpanost sadržajem što smanjuje mogućnost korištenja aktivnih metoda učenja i navodi da su ishodi definirani na razini činjeničnog znanja.²⁷ Također, Koren za Nastavni plan i program iz 2006. navodi da je u završnoj verziji, za razliku od početne, uklonjena kvalifikacija o genocidu.²⁸

Kako je puno udžbenika objavljeno od 90-ih do danas i analizirano u različitim radovima samo ću u najkraćim crtama istaknuti najvažnije stvari koje će mi kasnije poslužiti za usporedbu. Ivo Goldstein analizirao je neke udžbenike iz 90-ih godina. Kod Ivana Vujčića uočio je ublažavanje ocjena ustaškog režima, a za Ivu Perića konstatira da govori uvijeno o ustaškim zločinima i da pravi razliku između NDH koju je podržavao narod i ustaškog režima.²⁹ Magdalena Najbar-Agičić analizirala je udžbenike iz 2000. godine, uključujući i Perićev udžbenik iz 1998. godine. I Najbar-Agičić opaža kako I. Perić započinje s nabrojanjem tradicija hrvatske državnosti. Navodi kako je ustaškim progonima bilo posvećeno malo prostora (četvrtina stranice u udžbeniku I. Perića, pola stranice u udžbenicima V. Đurić te M. Brkljačić, T. Ponoša i D. Špelića, a jedino kod S. Koren preko jedne stranice.). Za razliku od drugih udžbenika, Koren spominje suradnju četnika i ustaša. Matković govori o masovnim progonima, osim Jasenovca spominje i Staru Gradišku i Jadovno. Govori o 80.000 stradalih i o poznatim stradalim Hrvatima. M. Brkljačić, T. Ponoš i D. Špelić govore o masovnim ubijanjima Srba i o cilju etnički čiste Hrvatske. Koren posvećuje najviše prostora žrtvama, a poglavlje u njezinu udžbeniku uključuje i izvore.³⁰

Snježana Koren analizirala je udžbenike S. Bekavca i M. Jareba te K. Erdelje i I. Stojakovića koji

26 Isto, 290.

27 Koren, "What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia?", 116-117.

28 Snježana Koren, "Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije." *Historijski zbornik* 60 (2007): 283.

29 Ivo Goldstein, "Komparativna istraživanja hrvatske i srpske povijesti – puka nostalgija, znanstvena potreba ili čak nužnost?", 33 – 41.

30 Magdalena Najbar-Agičić, "Jugoslavenska povijest u hrvatskim udžbenicima" U *Klio na Balkanu: prilozi analizi stanja u nastavi povijesti u Jugoistočnoj Europi*, ur. Magdalena Najbar-Agičić, Zagreb: Srednja Europa, 2005., 117 – 133.

su objavljeni 2007. i 2008. godine. Razlog zašto su analizirana baš ta dva udžbenika je taj što su oni bili posve novi, a ujedno su bili i najzastupljeniji u osmom razredu. S. Koren primjećuje da su autori na istom broju stranica obradili Drugi svjetski rat, ali su S. Bekavac i M. Jareb više stranica posvetili prikazu rata na prostoru Hrvatske. Konstatira kako se razlikuju kada govore o kraju rata u Hrvatskoj jer je kod K. Erdelje i I. Stojakovića opis šturiji i popraćen s manje ilustrativnog materijala, dok su S. Bekavac i M. Jareb više prostora posvetili Bleiburgu i "križnom putu." Zajedničko im je to da osuđuju zločin i krivnju pripisuju Jugoslavenskoj armiji. S. Koren ističe da se razlikuju kada govore o tome tko se povlačio prema Austriji, S. Bekavac i M. Jareb govore samo o Nijemcima i "Hrvatskim oružanim snagama" i hrvatskim civilima, a K. Erdelja i I. Stojaković spominju četnike i Slovence. S. Koren primjećuje da su S. Bekavac i M. Jareb jednako prostora posvetili ustaškim zločinima i kulturi u NDH i da kod prikaza žrtava naglasak stavljaju na vlastitu etničku skupinu i osobe koje su dobile priznanje *Pravednika među narodima*, te kod njih nema pismenog svjedočanstva o zbivanjima u logorima. Za razliku od njih, K. Erdelja i I. Stojković više su prostora posvetili podređenosti okupatorskim silama i ustaškom teroru, a dodaju i tri svjedočanstva i dvije ilustracije posvećene žrtvama progona. S. Koren primjećuje kako se u oba udžbenika žrtve tretiraju kao "drugi" i ne navode se imenom i prezimenom. S. Koren ističe da se razlikuju u prikazu broja žrtava, K. Erdelja i I. Stojaković za Jasenovac navode da je stradalo između 60. 000 i 100. 000 ljudi, a za Bleiburg i "križni put" govore o nekoliko desetaka tisuća ljudi, dok S. Bekavac i M. Jareb govore o 72. 000 stradalih u Jasenovcu i Staroj Gradišci te do 70. 000 stradalih Hrvata na Bleiburgu i Križnom putu. Također, S. Koren tvrdi kako S. Bekavac i M. Jareb za Jasenovac uzimaju najmanji mogući broj žrtava, a za Bleiburg i "križni put" najveći mogući broj. S. Koren je istaknula problem s kartama kada koriste simbol lubanje, a kada stražarski toranj. Ti znakovi, po njoj su, nositelji značenja koja se pridaju određenim događajima, ali i afektivnog naboja. Na zemljovidu koji prikazuje logore u nacističkoj Njemačkoj bijelim lubanjama su označeni koncentracijski logori, a crnim lubanjama logori smrti. Na karti četničkih zločina bijelim lubanjama su označena "mjesto najvećih četničkih zločina." Karta "križnog puta" ima najkompleksniji sustav simbola. Crvene linije označavaju križne puteve, stražarski tornjevi označavaju "jugoslavenske komunističke logore" i istaknuto je pet imena "mjesto izručenja i mjesta s najvećim brojem poznatih žrtava." Karta koja prikazuje logore u NDH se najviše razlikuje. Naslovi i potpisi su u vrijednosnom smislu najneutralniji (najveći i ostali logori), a logori su označeni većim i manjim stražarskim tornjevima. S. Koren navodi da se tu mogu vidjeti odjeci revizionističke debate o karakteru jasenovačkog logora.³¹

31 Koren, "Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini", 239 – 262.

Ana Tomljenović analizirala je udžbenike S. Bekavca i M. Jareba i K. Erdelje i I. Stojakovića iz 2008. i 2009. godine. Kako je u svojoj analizi pokušala obuhvatiti cjelokupnu sliku Srba u hrvatskim udžbenicima i Hrvata u srpskim udžbenicima, kroz cijelo povijesno razdoblje, malo je prostora posvećeno Drugom svjetskom ratu. Konstatirala je da oba udžbenika ističu Srbe kao žrtve ustaškog režima. S. Bekavac i M. Jareb govore o represivnoj politici, a K. Erdelja i I. Stojaković o ustaškom teroru. Ni u jednom udžbeniku nema fotografije osobe srpske nacionalnosti, ali kod K. Erdelje i I. Stojakovića su priloženi izvori koji tematiziraju stradanja Židova i Srba. Tvrdi da se time pokazuje koliko je teško prihvatiti stradanja "drugih."³²

Dubravka Stojanović govori kako je u Srbiji nakon raspada Jugoslavije Ministarstvo prosvjete propisalo udžbenike. U njima je došlo do mijenjanja ideologije, ali se nije promijenio princip državne kontrole nad školstvom. Centar za antiratne akcije iz Beograda 1993. pokrenuo je prvu cjelovitu analizu novih srpskih udžbenika. Tada je nastala i knjiga *Ratništvo, patriotizam i patrijarhalnost*, a cilj je bio da se utječe na javnost i ministarstvo kako bi se pokrenula javna debata. Udžbenici koji su objavljeni 1992./93. koristili su se u Srbiji do kraja desetljeća. Također je D. Stojanović 2001. pisala kako su "u ideološkom smislu, srpski udžbenici istorije žrtve ideološke konfuzije koja je vladala u Srbiji proteklih desetak godina."³³ Stojanović navodi primjer kako je bilo opisano u jednom udžbeniku kako su stradavale žrtve u Jasenovcu: "Jasenovački logoraši su klani noževima, ubijani bradvama, sekirama, čekićima, maljevima i gvozdenim polugama, streljani i spaljivani u krematorijumu, živi kuvani u kotlovima, vezani, satirani glađu i hladnoćom jer se u logoru živeli bez hrane i vode."³⁴ Zajedno s tim tvrdi da korištenje takvih izraza dovodi do razvoja straha, napetosti i anksioznosti. Osim toga, za učenike u osmom razredu koji imaju oko 14 godina nije korektno koristiti takve pojmove i primjere jer su previše okrutni i previše brutalni. Promjene koje su napravljene u Miloševićevo vrijeme bile su prava ideološka slika tog vremena. Radilo se o specifičnoj kombinaciji komunističke i nacionalističke ideologije, koja je izjednačila partizanski i četnički pokret kao antifašističke, ali je partizanski pokret ipak imao prednost.³⁵

32 Ana Tomljenović, "Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu." *Povijest u nastavi 19* (2014): 1 – 32.

33 Dubravka Stojanović, "Konstrukcija prošlosti – slučaj srpskih udžbenika" U *Dijalog povjesničara/istoričara 4*, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac, Olivera Milosavljević, Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann, 2001., 33.

34Isto, 42.

35 Dubravka Stojanović, "Revizija revizije. »1941« u udžbenicima istorije u Srbiji" U *Kultura sjećanja: 1941. povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto, Tihomir Cipek, Olivera Milosavljević, Zagreb: Disput, 2008., 157 – 163.

Do promjene je došlo 2000. kada je dotadašnja opozicija došla na vlast. Nova vladajuća koalicija je bila ideološki podijeljena što je dovelo do blokade obrazovne reforme. Promjene koje su se tada dogodile bile su povezane s jakim antijugoslavenskim i antikomunističkim interpretacijama događaja. Stojanović ističe da je karakteristično za njihove udžbenike da se ističe srpska nacija kao žrtva susjeda. Opisi zločina drugih nad Srbima su bili izražavani živopisnim izrazima, a to je pomagalo da se stvori slika "žrtve genocida."³⁶ S novom vlašću dolazi i nova verzija svih događaja iz Drugog svjetskog rata, koja se može nazvati revizija revizije. Uloge glavnih aktera rata u potpunosti su izmijenjene u odnosu na komunističko vrijeme: četnici su dobili prednost nad partizanima.³⁷ M. Šuica za udžbenike iz tog razdoblja navodi da su likovno i tehnički bili poboljšani, a mogle su se primijetiti i didaktička poboljšanja.³⁸ D. Stojanović je kritizirala sadržajni dio tih udžbenika jer su provedene promjene pripadale tada jednoj uskoj i marginalnoj grupi mlađih povjesničara koji su svoje karijere posvetili »istorijskom čišćenju« slike o četnicima i njihovoj ulozi u Drugom svjetskom ratu.³⁹ Od 2002. do 2004. godine Ministarstvo za prosvjetu Republike Srbije održalo je niz nacionalnih i regionalnih seminara, radionica i obuka. Godine 2004. napušten je reformski pravac i prekinuta suradnja s Vijećem Europe na polju unapređivanja nastave povijesti, da bi opet 2010. bili obnovljeni partnerski odnosi s Odjeljenjem za nastavu povijesti Vijeća Europe. Usvojeni su obrazovni standardi za kraj obaveznog i srednjeg obrazovanja.⁴⁰ Novi udžbenici u Srbiji objavljeni su i 2006. godine. Usporedni udžbenici pojavili tek 2009., a u nastavi su se počeli primjenjivati u školskoj godini 2010/11.

U trenutno važećem Nastavnom planu i programu u Srbiji kao cilj nastave povijesti se ističe da se učenici "osposobe da rešavaju probleme i zadatke u novim i nepoznatim situacijama, da izraze i obrazlože svoje mišljenje i diskutuju sa drugima, razviju motivisanost za učenje i zainteresovanost za predmetne sadržaje, kao i razvijanje istorijske svesti i humanističko obrazovanje učenika."⁴¹ Dok nastava povijesti treba "da doprinese razumevanju istorijskog prostora i vremena, istorijskih događaja, pojava i procesa, kao i razvijanju nacionalnog i evropskog identiteta i duha tolerancije kod učenika."⁴² Nastavni program je strukturiran je tako da je nastavna tema podijeljena na nekoliko

36 Dubravka Stojanović, "Slow Burning: History Textbooks in Serbia, 1993–2008" U *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, ur. Augusta Dimou, Gottingen: V&R press, 2009, 142-148.

37 Dubravka Stojanović, "Revizija revizije. »1941« u udžbenicima istorije u Srbiji," 157 – 163.

38 Marko Šuica, "Udžbenici, obrazovni standardi i nastava povijesti – perspektive za inoviranu nastavnu povijesti u Srbiji." *Povijest u nastavi* 22 (2014): 137 – 144.

39 Stojanović, "Revizija revizije. »1941« u udžbenicima istorije u Srbiji", 158.

40 Marko Šuica, "Udžbenici, obrazovni standardi i nastava povijesti – perspektive za inoviranu nastavnu povijesti u Srbiji.", 137 – 144.

41 Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, *Nastavni program za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 130.

42 Isto

manjih jedinica. Takva podjela je i u udžbenicima, samo su u nekim drugačiji naslovi, dok se u nekim udžbenicima mogu vidjeti isti naslovi kao i u Nastavnom programu. U tim podjelama nalaze se i "ključni pojmovi." Oni koji se odnose mogu povezati s Nezavisnom Državom Hrvatskom su: teror i represija, NDH – genocidna tvorevina, logori smrti – Jasenovac, Stara Gradiška, Sajmište, Banjica ..., genocid i holokaust, Ante Pavelić, Alojzije Stepinac.⁴³

43 Isto, 135.

2. Prikaz NDH u hrvatskim udžbenicima

U ovom poglavlju analizirat ću četiri hrvatska udžbenika. Predmet analize će biti osnivanje ustaškog pokreta, nastanak i organizacija Nezavisne Države Hrvatske, odnos vlasti prema Srbima, Židovima i Romima, odnos ustaša, partizana i četnika, kakve slikovne materijale koriste pojedini autori udžbenika i kakva pitanja postavljaju u udžbeniku.

2.1. Povijest 8 – Alfa⁴⁴

U udžbeniku *Povijest 8* Stjepana Bekavca i Marija Jareba ustaška organizacija i Nezavisna Država Hrvatska se obrađuju u četiri nastavne jedinice. Prvo se o ustaškoj organizaciji govori u nastavnoj jedinici "Kraljevina Jugoslavija" i "Otpori diktaturi i rješavanje hrvatskog pitanja", zatim u nastavnoj jedinici "Slom Kraljevine Jugoslavije, uspostava Nezavisne Države Hrvatske i karakter njezina režima" i u nastavnoj jedinici koja nosi naslov "Kraj rata u Hrvatskoj." Sve je to obuhvaćeno u dvije nastavne teme, a to su "Hrvatska u prvoj Jugoslaviji" i "Drugi svjetski rat." Više je poglavlja unutar udžbenika koji su posvećeni Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a njihovi naslovi glase: "Nastanak ustaške organizacije", "Nastanak Nezavisne Države Hrvatske", "Ustroj vlasti", "Podređenost NDH Njemačkoj i Italiji", "Kulturni život i mediji u NDH", "Ustaški teror" i "Slom NDH i bleiburška tragedija."

Sve to je obrađeno na nešto više od šest stranica. Zanimljivo je kako se kultura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj obrađuje na cijeloj stranici, odnosu prema drugim etničkim grupama, političkim neprijateljima i funkcioniranju logora je posvećeno dvije stranice, a na isto toliko (dvije stranice) se obrađuje i ono što su autori udžbenika nazvali *bleiburška tragedija*.

Kada je riječ o pojedinačnim osobama najčešće se spominje poglavnik Ante Pavelić. Njega se prvo spominje kao osobu koja želi riješiti hrvatsko pitanje u Kraljevini Jugoslaviji, a navodi se kako je "istaknuti pravaš Ante Pavelić smatrao da se nagomilani problemi Kraljevine Jugoslavije mogu riješiti samo stvaranjem neovisne hrvatske države. Zbog toga je u svrhu svojih ciljeva osnovao Ustašu – hrvatsku revolucionarnu organizaciju (UHRO)."⁴⁵ Na kasnijim stranicama navodi se da je došao na čelo Nezavisne Države Hrvatske kao poglavnik, a ispod njegove fotografije s njegovim likom povezuje ga se s počinjenim zločinima i režimom koji je uspostavljen u novoj državi. Navodi

44 Stjepan Bekavac, Mario Jareb, *Povijest 8: udžbenik za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2017.

45 Isto, 52.

se kako je "... bio prisiljen prepustiti najveći dio hrvatske obale i otoka Italiji. Uspostavio je totalitarnu vlast po uzoru na režime u Njemačkoj i Italiji. Pobjegao je 1945. godine iz Hrvatske... Zbog odgovornosti za ratne zločine jugoslavenske su ga vlasti osudile na smrt."⁴⁶ Kao bliskog suradnika Pavelića autori ističu Eugena Didu Kvaternika kojeg su predstavili kao organizatora atentat na kralja Aleksandra. Vladko Maček ističe se kao osoba koja je odbila surađivati s Nijemcima i kasnije se navodi kako je neko vrijeme proveo u logoru. Slavko Kvaternik se spominje samo jednom i to u kontekstu proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. U poglavlju o kulturi kratko se navodi ime Oktavijana Miletića koji je bio redatelj filma *Lisinski*. Kao žrtva ustaških logora se navodi Mihovil Pavlek Miškina koji se ističe protivnik ustaša i ustaškog režima zbog čega je završio u logoru gdje je i ubijen. Priložena je i njegova fotografija. Kratko se spominje i ime Alojzija Stepinca za kojeg se navodi kako je "jedan od najvećih protivnika ustaškog terora..."⁴⁷ Nastoji ga se prikazati u što pozitivnijem svijetlu. S. Bekavac i M. Jareb navode kako je "u travnju 1941. pozdravio proglašenje NDH. ... Uskoro se oštro usprotivio progonu Srba i Židova smatrajući da takvi postupci nisu u duhu kršćanske vjere. Osudio je Jasenovac kao veliku sramotu hrvatskog naroda."⁴⁸ Navode se i dva dobitnika priznanja *Pravednika među narodima*. Prvi je Mate Ujević koji je bio i autor Hrvatske enciklopedije. Za njega navode kako "... u teškim ratnim uvjetima on nije zaboravio progonjene te je nastojao pomoći svima kojima je zbog njihove vjerske i etničke pripadnosti prijetila opasnost..."⁴⁹ Drugi je Dragutin Jesih koji je priznanje dobio zbog toga što je "skrivao ljude koje su progonile vlasti NDH zbog njihove vjerske i etničke pripadnosti."⁵⁰ Još se navode imena ministara Ante Vokića i Mladena Lorkovića koji su pokušali organizirati prevrat u državi, preuzeti vlast i prijeći na stranu antifašističke koalicije. Na kraju se navodi ime Kazimira Kovačića čije se svjedočanstvo o "križnom putu" donosi kao izvor.

Što se tiče slikovnog materijala nema sadržaja koji bi mogao biti potresan za djecu. Zanimljivo je kako je samo jedna fotografija vezana uz logore, a to je Cvijet iz Jasenovca i nema fotografija žrtava ili zločinaca. Za usporedbu, u poglavlju o "križnom putu" nalazi se fotografija na kojoj se prikazuje kolona ljudi s opisom "kolona zarobljenih Hrvata u prolasku kroz Koprivnicu."⁵¹ Osim toga, udžbenik sadrži i fotografiju poštanske marke koju su ustaše tiskale u Italiji 1934. godine, fotografiju Ante Pavelića i ulazak ustaša u Zagreb, Dom likovnih umjetnika kojeg su ustaše pretvorile u džamiju. Na dvije fotografije se nalazi Ante Pavelić, na jednoj Mihovil Pavlek Miškina

46 Isto, 82.

47 Isto, 86.

48 Isto

49 Isto

50 Isto

51 Isto, 106.

i Mate Ujević. Prikazan je i ustaški znak i medalja koju dobiju *Pravednici među narodima*. Vezano uz "križni put", osim već spomenute fotografije kolone ljude, nalazi se još jedna fotografija koja je opisana kao "povlačenje civila i vojske kroz Zagreb, 6. travnja 1945."⁵² Na kraju se nalazi fotografija spomenika iz Bleiburga, a uz fotografiju navodi se kako se tamo svake godine održava skup posvećen sjećanju na stradanja iz svibnja 1945.

Udžbenik sadrži tri karte koje su vezane uz Nezavisnu Državu Hrvatsku. Prva je podjela Kraljevine Jugoslavije na kojoj je prikazano koji je teritorij pripao Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, koji je dio Italija dobila Rimskim ugovorima, ali i koje su dijelove zauzele susjedne države. Prikazana je i demarkacijska linija koja označava podjelu interesa Italije i Njemačke u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Druga karta prikazuje logore na prostoru Nezavisne Države Hrvatske. Zanimljivo je kako su logori definirani kao "najveći logori" i "ostali logori." Također, zanimljivo je pogledati kako su označeni. "Najveći logori" su označeni većim stražarskim tornjevima, dok su "ostali logori" označeni manjim stražarskim tornjevima. Od logora na karti se navode Jasenovac, Stara Gradiška, Đakovo, Jadovno, Slana. Tu možemo vidjeti kako autori nastoje biti što neutralniji i oprezniji kada govore o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i logorima na prostoru iste. To je posebno zanimljivo kada se uspoređi s kartom logora u nacističkoj Njemačkoj na kojoj su, isti autori, logore označili lubanjama. O tom problemu je već pisala S. Koren u "Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini."⁵³ Na trećoj karti je prikazana ruta "križnog puta". Osim toga, stražarskim tornjevima prikazani su jugoslavenski komunistički logori, a crvenim slovima ispisana su mjesta izručenja i mjesta s najvećim poznatim brojem žrtava. Navedena mjesta su: Bleiburg, Tezno, Maceljska šuma, Jazovka i Kočevski rog. Kada se uspoređuju karte koje prikazuju logore u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i "križni put" može se primjetiti kako je karta "križnog puta" mnogo detaljnija. Dok karta logora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj sadrži samo stražarske kule i svega pet naziva logora, karta "križnog puta" je mnogo detaljnija i sadržajnije. Prikazan je niz isprepletenih linija koje prikazuje kretanje ljudi na "križnom putu" i uz to su crvenim slovima, kako bi se bolje istaknula, prikazana mjesta izručenja i mjesta s najvećim poznatim brojem žrtava.

Nakon svakog poglavlja je postavljeno nekoliko pitanja. Uglavnom su ta pitanja opisna i lako čitljiva iz teksta, ne traže neko dublje promišljanje i donošenje zaključaka. Dva su pitanja koja se mogu istaknuti kao ona koja zahtijevaju donošenje nekih vlastitih zaključaka, a to su: "Ocijenite

52 Isto.

53 Koren, "Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini," 258.

stav i politiku vodstva HSS-a u doba stvaranja NDH⁵⁴ i "Komentiraj postupke ustaškog režima."⁵⁵ Drugo pitanje je postavljeno na kraju poglavlja "Ustaški teror" u kojem se govori o rasnim zakonima, odnosu vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema Židovima, Srbima i Romima, ali i prema Hrvatima koji nisu podržavali novu vlast, o logorima, *Pravednicima među narodima* i Alojziju Stepincu.

Ustaše se do 1941. godine prikazuju kao borci za "stvaranje neovisne hrvatske države"⁵⁶ i na taj su se način trebali riješiti "nagomilani problemi Kraljevine Jugoslavije."⁵⁷ Za ostvarivanje tog cilja Ante Pavelić je osnovao Ustašu – hrvatsku revolucionarnu organizaciju. Autori navode kako je talijanska vlada "otvoreno pomagala njihovu djelatnost nadajući se da će se preko njih domoći dijelova hrvatske obale."⁵⁸ Kako bi ostvarili svoje ciljeve organizirali diverzije i sabotaze, a najpoznatija akcija je Velebitski ili Lički ustanak. U nastavnoj jedinici "Otpori diktaturi i rješavanje hrvatskog pitanja" se ustaški pokret povezuje i s atentatom na kralja Aleksandra. Navode kako je "atentat organizirao Eugen Dido Kvaternik, bliski suradnik Ante Pavelića, a izvršenje atentata povjerio je Veličku Kerinu..."⁵⁹

Navode kako su Nijemci željeli iskoristiti želju hrvatskog naroda za stvaranjem neovisne države kako bi lakše slomili Kraljevinu Jugoslaviju. Autori odmah žele hrvatski narod distancirati od ustaškog režima pa navode kako je "krug sljedbenika i pristaša ustaške organizacije bio uzak, no krug pristaša neovisne hrvatske države bio je mnogo širi."⁶⁰ Kratko se navodi kako se "područje NDH sastojalo od nekadašnje banske Hrvatske (sa Srijemom), Bosne i Hercegovine i dijela Dalmacije."⁶¹ Autori su Nezavisnu Državu Hrvatsku definirali kao pokorenu državu, pa navode da "kao i većina tada pokorenih europskih zemalja, i NDH je u unutaršnjoj i vanjskoj politici bila podređena njemačkim i talijanskim interesima."⁶² Vezano uz Rimske ugovore kratko se navodi kako je "Mussolini prisilio Pavelića na sklapanje tzv. Rimskih ugovora. Njima su Italiji ustupljeni najvitalniji dijelovi hrvatskog obalnog područja."⁶³ Ne navodi koji su to najvitalniji dijelovi hrvatske obale koji su pripali Italiji, jedino se uz dobro poznavanje geografije to može iščitati s karte. Cijelo vrijeme se ističe podređenost i ovisnost o Njemačkoj i Italiji. Navodi se kako su

54 Bekavac, Jareb, *Povijest* 8, 82.

55 Isto, 86.

56 Isto, 52.

57 Isto

58 Isto., 53.

59 Isto, 56.

60 Isto, 82.

61 Isto

62 Isto., 83.

63 Isto

"Talijani na polovici državnog područja NDH zadržali znatne vojne snage pa su i nad njima bili stvarni gospodari. ... NDH je morala plaćati cjelokupno uzdržavanje njemačkih i talijanskih vojnih postrojbi na svojem području. Istodobno je više od sto tisuća radnika iz NDH bilo na radu u Njemačkoj. ... Znatna dio robe koju je NDH izvozila u Njemačku i Italiju nikada nije bio plaćen."⁶⁴

Kada se govori o unutarnjem uređenju Nezavisne Države Hrvatske samo se kratko navodi kako je "bila podijeljena u 22 velike župe, na čelu s velikim županima."⁶⁵ Autori su vlast u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj definirali kao "jednostranačku diktaturu s Ustašom – hrvatskim oslobodilačkim pokretom (Ustaškim pokretom), kao jedinom dopuštenom političkom organizacijom."⁶⁶ Pavelić je opisan kao "poglavnik Ustaškog pokreta i državni poglavar."⁶⁷ Cilj je bio od "Hrvatske stvoriti totalitarnu državu, u kojoj neće biti mjesta za različita razmišljanja i u kojoj je sve trebalo biti podređeno volji poglavnika."⁶⁸ Hrvatski sabor je sazvan u veljači 1942. ali "nije imao nikakvog utjecaja na razvoj unutarnjih prilika. Od kraja iste godine Sabor se nije više nikada sastao."⁶⁹

Bekavac i Jareb su u odnosu na druge elemente puno prostora posvetili kulturi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Iako u obradu tog dijela sadržaju kreću negativno, ostaje dojam da se govori afirmativno i pozitivno o kulturi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Objašnjavaju kako je novim vlastima to područje važno jer kroz njega žele promicati svoje ideje. Navode kako su "neposredno nakon uspostave nove države sve kulturne ustanove i nakladnici stavljeni pod nadzor vlasti i vladajućeg Ustaškog pokreta, a zadržana je i cenzura. Uz to su djela brojnih pisaca, posebice židovskih, zabranjena."⁷⁰ Nakon toga slijedi rečenica: "Istodobno je poticano izdavanje velikog broja knjiga, od kojih većina nije bila ideološki obojena. Može se reći da su unatoč ideološkom ustaškom nadzoru ostvareni veliki uspjesi u izdavaštvu."⁷¹ Na to dodaju sljedeće: "Najznačajniji HIBZ-ov pothvat bio je nastavak rada na izdavanju Hrvatske enciklopedije, projekta pokrenutog još u razdoblju Banovine Hrvatske."⁷² Objašnjavaju kako su naklade novina i časopisa višestruko veće nego do tada, kako su osnovane četiri nove radio-postaje. Za film navode kako je snimljeno više dokumentarnih i prosvjetnih filmova koji nisu bili ideološki obojeni, a snimljen je i prvi hrvatski cjelovečernji zvučni film *Lisinski*.⁷³

64 Isto.

65 Isto, 82.

66 Isto.

67 Isto.

68 Isto.

69 Isto.

70 Isto, 84.

71 Isto

72 Isto

73 Isto.

S. Bekavac i M. Jareb su dvije stranice posvetili odnosu Nezavisne Države Hrvatske prema drugim etničkim grupama, logorima i progonima. Naslov tog poglavlja je "Ustaški teror." Poglavlje započinju pojašnjenjem odnosa vlasti prema drugim etničkim, vjerskim i političkim grupama i protiv koga su bili usmjereni ustaše: "Vođeni idejom stvaranja etnički čiste hrvatske države, ustaše su provodili represivnu politiku prema nehrvatskom stanovništvu, u prvom redu prema Srbima, Židovima i Romima. Represivna je politika primjenjivana i prema Hrvatima koji nisu podupirali NDH. Oni su u velikoj većini bili protivnici režima, a ne hrvatske državne neovisnosti."⁷⁴ Nakon toga slijedi objašnjenje kako su doneseni rasni zakoni po uzoru na nacističku Njemačku koji su bili usmjereni protiv Židova i Roma, a zakone su provodili Ustaško redarstvo i prijeki sudovi.⁷⁵ O Srbima se kratko govori, uglavnom se navodi njihov loš položaj. Proglašeni su "neprijateljima hrvatske slobode i narodom koji je navodno odgovoran za sve patnje Hrvata u razdoblju postojanja jugoslavenske države."⁷⁶ Autori navode kako se "rasni zakoni nisu odnosili na Srbe, a znatan dio ih je u početku želio surađivati s novim vlastima, no došlo je do njihova isključenja iz javnog života te do progona i masovnih ubojstava srpskog stanovništva."⁷⁷ Za logore navode kako su "logoraši (Židovi i ostali, ponajviše Srbi) bili izvrgnuti teroru i teškim životnim uvjetima, a mnogi su neposredno po dolasku ili kasnije i ubijeni."⁷⁸ Navode samo koncentracijske logore u Jasenovcu i Staroj Gradiški koji su činili cjelinu. Logori su definirani kao "najteži oblik represije."⁷⁹

Broj žrtava se objašnjava ovako: "Prema posljednjim istraživanjima Javne ustanove Spomen područja Jasenovac, dijelom temeljenima na svjedočenjima, u njima je ubijeno oko 83 000 ljudi. Istraživanja se nastavljaju te konačno utvrđeni broj žrtava može biti i drugačiji. Oko polovice ukupnog broja žrtava logora Jasenovac i Stara Gradiška bili su Srbi, dok su ostali bili Židovi, Hrvati, bosansko-hercegovački muslimani i Romi."⁸⁰

S. Bekavac i M. Jareb žele istaknuti i drugu stranu hrvatskog naroda, onu pozitivniju. Nešto više prostora su posvetili dobitnicima priznanja *Pravednika među narodima* koji su riskirajući vlastiti život pomagali ugrožene. Navode da je "109 građana s područja današnje Republike Hrvatske, uglavnom Hrvata, kojima je jeruzalemski memorijalni centar Yad Vashem dodijelio priznanje

74 Isto., 85. str.

75 Isto.

76 Isto.

77 Isto.

78 Isto.

79 Isto.

80 Isto.

Pravednika među narodima zbog njihova sudjelovanja u spašavanju progonjenih hrvatskih Židova."⁸¹

Mnogi su osuđivali nasilje, "a u tome su najviše prednjačili mladi naraštaji i Crkva."⁸² Kao predvodnika Crkve se ističe Stepinca kojeg se želi prikazati u pozitivnom svjetlu kao protivnika režima i zločina.

Zanimljivo je pogledati odnos ustaša s drugim vojnim grupacijama. Jedna od tih su i četnici. Četnicima je "glavni neprijatelj na cijelom području na kojemu su djelovali postao partizanski pokret."⁸³ Njihov cilj bila je "Velika Srbija, u kojoj bi Hrvatska bila kažnjena zbog ustaških zločina, za koje su četnici optuživali cijeli hrvatski narod."⁸⁴ Govori se i o suradnji četnika i ustaških vlasti, ali samo usputno i u jednoj rečenici koja glasi: "Istina o njihovoj suradnji s okupatorskim snagama i vlastima NDH teško se probijala do vlada tih zemalja."⁸⁵

S. Bekavac i M. Jareb kratko govore i o uroti Vokića i Lorkovića. Cilj je bio prelazak na stranu saveznika i opstanak hrvatske države. "Bilo je predviđeno raspuštanje Ustaškog pokreta i Pavelićevo uklanjanje s vlasti. ... Pavelić je dao uhititi Lorkovića i Vokića. ... a Lorković i Vokić su potkraj rata ubijeni."⁸⁶

Na kraju se govori o bijegu ustaških vlasti i povlačenju Hrvatskih oružanih snaga i civila. Ideja je bila da se predaju američkim i britanskim snagama. Ističe se kako su "dio zarobljenika jugoslavenski vojnici pogubili odmah na Bleiburškom polju. Dio je likvidiran na brojnim stratištima, uglavnom na području Slovenije i sjeverozapadne Hrvatske."⁸⁷ Kao mjesto stradanja Bekavac i Jareb u tekstu ističu Tezno kod Maribora, a govore o 15.000 stradalih. Na karti koja prikazuje "križni put" kao mjesta izručenja i mjesta s najviše žrtava ističu Bleiburg, Maceljsku šumu, Kočevski rog i Jazovku. "Ostali su u kolonama prisiljavani na iscrpljujuća pješaćenja po Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Makedoniji. Ljudi su umirali od iznemoglosti ili su mučeni i ubijani bez ikakvog suđenja. Ta tragedija hrvatskog naroda naziva se križni put."⁸⁸ Autori navode kako je tu stradalo 70 000 Hrvata i kako je to "najsramotniji čin partizanskog

81 Isto.

82 Isto.

83 Isto, 99.

84 Isto.

85 Isto, 100.

86 Isto, 106.

87 Isto.

88 Isto.

pokreta."⁸⁹

Kada se pogleda kako S. Bekavac i M. Jareb obrađuju stradanje u logorima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, pa zatim stradanje na "križnom putu" može se reći da su po pitanju stradanja u ustaškim logorima suzdržaniji. Nastoje govoriti što neutralnije, nema primjera kako su ubijani ljudi, izgladnjivani i mučeni nego se uzimaju što neutralniji termini kao što su *teror* i *teški životni uvjeti*. Kada govore o stradanju na "križnom putu" onda jasno navode kako su zarobljeni pripadnici oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske umirali od iznemoglosti, mučeni i ubijani bez suđenja. Također, autori govore samo o hrvatskim vojnicima i civilima koji su došli do Bleiburga i stradali na križnom putu. Ne navode se pripadnici ostalih etničkih, političkih ili vojnih grupa.

2.2. Vremeplov 8 – Profil⁹⁰

U ovom udžbeniku, sadržaj vezan uz Nezavisnu Državu Hrvatsku provlači se kroz tri nastavne teme, a to su "Hrvatska u sklopu prve Jugoslavije", "Drugi svjetski rat" i "Hrvatska u drugoj Jugoslaviji." Nastavne jedinice su "Hrvatsko pitanje i stvaranje Banovine Hrvatske", "Početak rata u Hrvatskoj", "Završetak rata u Hrvatskoj" i "Prve godine komunizma." Naslovi poglavlja koji su vezani uz Nezavisnu Državu Hrvatsku i ustaše glase "Hrvatsko pitanje", "Slom Kraljevine Jugoslavije", "Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske", "Strahovlada ustaša", "Gospodarska situacija i kultura u NDH", "Slom NDH", "Partizanski zločini – Bleiburg i »križni put«" i "Vjerske zajednice. Slučaj Alojzije Stepinac."

Cjelokupan sadržaj u kojem se govori o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj zauzima oko 10 stranica. Zanimljivo je kako po jednu cijelu stranicu zauzima sadržaj u kojem se objašnjavaju počeci nastanka ustaškog pokreta, isto toliko obuhvaća i gospodarstvo i kultura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, dok sadržaj vezan uz odnose s drugim etničkim, vjerskim i političkim grupama i logore zauzima nešto više od jedne stranice.

Nema puno pojedinačnih imena koja se posebno ističu. Najviše puta se spominje Ante Pavelić koji se prikazuje kao osuđenik na smrti u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, bjegunac i osnivač ustaškog pokreta, suradnik Nijemaca i Talijana i poglavnik Nezavisne Države Hrvatske. Vladko Maček se spominje dva puta, u kontekstu odbijanja Nijemaca da preuzme vlast u Nezavisnoj Državi

89 Isto, 107.

90 Vesna Đurić, *Vremeplov 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.

Hrvatskoj i interniranja u logor u kasnijim godinama od strane ustaša. Slavko Kvaternik se kratko spominje samo kada se govori o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske. Mate Ujević se navodi kao autor Hrvatske enciklopedije. Ivan Košutić je autor djela *49 mjeseci NDH* iz kojeg je preuzet ulomak u kojem se govori o stanju u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a Zvonimir Dusper se spominje kao autor djela *U vrtlogu Bleiburga* iz kojeg je preuzet ulomak u kojem se govori kako su ljudi sprovedeni od Bleiburga do Jugoslavije i kako se postupalo s njima. U temi o Hrvatskoj u drugoj Jugoslaviji se govori o Alojziju Stepincu kojem je posvećeno pola stranice. Prikazuje ga se kao žrtvu komunističkih vlasti koje su ga osudile na zatvorsku kaznu, a navodi se kako je bio protiv režima i zločina u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ali i protiv novih komunističkih vlasti.

Udžbenik Vesne Đurić sadrži samo jednu kartu na kojoj se nalazi prikaz podjele Jugoslavije u travnju 1941. godine. Na slikovnom materijalu dva puta se pojavljuje Ante Pavelić, jednom sam, drugi puta s Mussolinijem. Na jednoj fotografiji je prikazan Alojzije Stepinac, a također je priložena i fotografija Vladka Mačeka. Fotografija Narodnih novina s tekstem proglašenja Nezavisne Države Hrvatske može poslužiti kao izvor. Fotografija vezanih uz logore nema, samo je jedna fotografija na kojoj je prikazano troje židovske djece koji nose židovsku oznaku (žutu zvijezdu), ali je priložena fotografija na kojoj je prikazana kolona ljudi na "križnom putu." Najviše je fotografija vezanih uz kulturu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Priložena je fotografija novčanice kune, ploča Rizničkog upraviteljstva NDH i plakat za film *Lisinski*.

Postavljena su različita pitanja, od osnovnih pitanja koja se lako mogu iščitati iz teksta do pitanja koja traže iznošenje vlastitog mišljenja i stavova. Uz kartu su postavljena pitanja koja usmjeravaju na što je potrebno obratiti pažnju i omogućavaju lakše praćenje karte. Također su iz slikovne i tekstualne izvore postavljena pitanja. Postoji i posebna rubrika koja se naziva "točka za razmišljanje" gdje je postavljeno pitanje koje od učenika traži donošenje nekih vlastitih zaključaka. Neka od pitanja su: "Tko je osnovao ustaški pokret?", "Što misliš, zašto je Pavelić potpisao tako nepovoljne ugovore za Hrvatsku?", "Je li Nezavisna Država Hrvatska uistinu bila nezavisna?". Nema pitanja vezanih uz logore, samo je nekoliko pitanja koja se odnose na Židove, kao što su "Kako izgleda židovski znak?; Na koje su mjesto Židovi morali staviti taj znak kako bi bili prepoznatljivi; Što misliš o ovakvom načinu diskriminacije po nacionalnoj osnovi?"

Vesna Đurić ističe težak položaj Hrvatske u Kraljevini SHS i reakcije hrvatskih političkih struktura. Posebno naglašava Vladka Mačeka i Antu Pavelića. Za Pavelića navodi kako je "u strahu od uhićenja emigrirao u Italiju. Ondje je osnovao organizaciju koju je nazvao Ustaša – hrvatska

revolucionarna organizacija."⁹¹ Ustaše su predstavljene kao borci za "samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu, koja bi obuhvaćala i Bosnu i Hercegovinu. Također su smatrali da su za postizanje toga cilja dopuštena sva sredstva, pa i oružana borba."⁹² Njihov način borbe je bilo nasilje pa su i naziv "ustaše" uzeli "jer su smatrali da će upravo oružanim ustankom riješiti hrvatsko pitanje."⁹³ Kao primjer jednog oružanog ustanka ističe se Velebitski ili Lički ustanak, a ustaški pokret se povezuje i s atentatom na kralja Aleksandra. Vezano uz atentat samo kratko navodi da su "atentat u suradnji s pripadnicima ustaškog pokreta, izveli pripadnici Vnutrašnje (unutrašnje) makedonske revolucionarne organizacije..."⁹⁴

Prikazujući slom Kraljevine Jugoslavije, Đurić ističe kako je Jugoslavija podijeljena, a "na području većeg dijela Hrvatske te Bosne i Hercegovine stvorena je Nezavisna Država Hrvatska."⁹⁵ Također navodi kako je "Hitler želio u Hrvatskoj stvoriti sebi odan režim."⁹⁶ Osim toga navodi se kako je Hitler stvarao marionetske profašističke države. U Hrvatskoj ga je odbio Vladko Maček. Navodi se kako je "njemačka vojska ušla u Zagreb 10. travnja 1941. godine i istoga je dana proglašena Nezavisna Država Hrvatska."⁹⁷ Osim toga, postoji i veća navedena fotografija Narodnih novina sa službenim proglašenjem države, a još se u opisu navodi kako "ustaški vojni zapovjednik Slavko Kvaternik na Radiju Zagreb u 16 sati i 10 minuta proglašava uspostavu NDH. Maček također na radiju daje izjavu kojom poziva svoje pristaše na mir i lojalnost novoj vladi."⁹⁸ Zanimljivo je što se navodi kako je hrvatski narod gledao na novu državu. Ispod fotografije Narodnih novina između ostaloga stoji i tvrdnja da je "većina građana bila poprilično zbunjena ovim obavijestima,"⁹⁹ a u glavnom tekstu se ističe da je "većina Hrvata isprva pozdravila stvaranje države jer su smatrali da je time prekinuta velikosrpska hegemonija, nasilje i gospodarsko iskorištavanje Hrvatske."¹⁰⁰ Na sljedećoj stranici se navodi da je "Pavelićevo popuštanje izazvalo veliko ogorčenje među Hrvatima."¹⁰¹ Još kasnije se navodi kako je politika prema drugim nacionalnim, vjerskim i političkim grupama "izazvala nezadovoljstvo i ogorčenje kod brojnih Hrvata."¹⁰²

Po pitanju teritorija na kojem je stvorena Nezavisna Država Hrvatska kratko se navodi kako je

91 Isto., 111.

92 Isto.

93 Isto.

94 Isto, 112.

95 Isto, 131.

96 Isto.

97 Isto.

98 Isto.

99 Isto.

100 Isto.

101 Isto, 132.

102 Isto, 133.

proglašena "na području većeg dijela Hrvatske te Bosne i Hercegovine."¹⁰³ Bosna i Hercegovina se spominje i ranije kada se ističe da je ustaški zadatak bio stvaranje neovisne Hrvatske u koju bi bila uključena i Bosna i Hercegovina. Ističe se ovisnost Nezavisne Države Hrvatske o Njemačkoj i Italiji. Navodi se kako su "o sudbini nove države odlučivali njezini stvaraoci Nijemci i Talijani. Nezavisnu Državu Hrvatsku podijelili su na svoje interesne zone."¹⁰⁴ Nešto kasnije se navodi kako se "vidjelo da je NDH bila ovisna o volji Njemačke i Italije, svojih saveznika i tvoraca, i prema njima je bila u potpuno podređenom položaju."¹⁰⁵ Utjecaj Italije na vlast u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ističe se i kada autorica navodi kako je "Mussolini iskoristio nadmoć i prisilio Pavelića da potpiše Rimske ugovore (18. svibnja 1941.)."¹⁰⁶ Za Rimske ugovore se kratko navodi kako je "tim ugovorima Italiji pripao velik dio hrvatske obale i gotovo svi otoci."¹⁰⁷ Uz to je priložena i karta na kojoj se može vidjeti koji je to teritorij Italija dobila Rimskim ugovorima.

Vesna Đurić kao Bekavac i Jareb, u svom udžbeniku navodi kako je Nezavisna Država Hrvatska bila podijeljena na 22 župe. Nigdje u udžbeniku se izrijeком ne navodi kako je to vrijeme diktature ili totalitarnog režima, ali se navodi kako su "ustaše počele progoniti političke protivnike i ubrzo su zabranjene sve stranke osim ustaške organizacije. Izbori se nisu održavali..."¹⁰⁸ Za Hrvatski sabor se navodi kako se "sastao svega tri puta tijekom 1942. godine i više nije bio sazivan."¹⁰⁹ Za Antu Pavelića se navodi kako je kao "poglavnik bio državni poglavar i vođa ustaškog pokreta. Sve važne odluke donosio je sam, a vršio je i funkciju vrhovnog zapovjednika oružanih snaga."¹¹⁰ Autorica je jedno posebno poglavlje posvetila gospodarstvu i kulturi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Po pitanju gospodarstva i tu ističe ovisnost Nezavisne Države Hrvatske o Njemačkoj i Italiji i njezin loš položaj. Navodi kako su "Nijemci i Talijani gospodarski iskorištavali NDH."¹¹¹ To se može vidjeti iz činjenice da su "odvozili rude, drvo i gotove proizvode, a preuzetu robu rijetko su plaćali. Hrvati su morali uzdržavati njemačke i talijanske vojnike smještene u NDH."¹¹² Ističe se težak položaj sela jer su "prolazile razne vojske, koje su seljacima oduzimale stoku i hranu."¹¹³ Kada je riječ o kulturi ističe se da je bila "nacionalistički usmjerena, a umjetnici i kulturni djelatnici koji se nisu slagali s ustaškom vlašću bili su proganjani."¹¹⁴ Osim toga, navodi se da su "ustaše ubili nekoliko istaknutih

103 Isto, 131.

104 Isto.

105 Isto., 132.

106 Isto, 131.-132.

107 Isto, 132.

108 Isto.

109 Isto.

110 Isto.

111 Isto, 134.

112 Isto.

113 Isto.

114 Isto.

hrvatskih intelektualaca komunista."¹¹⁵ Nakon tih nekoliko negativnih obilježja ističe se da su za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske objavljena četiri sveska Hrvatske enciklopedije i da je snimljen prvi hrvatski cjelovečernji film *Lisinski*.

Kada se govori o odnosu prema Židovima, Romima, Srbima i političkim protivnicima nema detaljnijeg objašnjavanja, uglavnom se donosi ono osnovno. Treba napomenuti kako se spominju koncentracijski logori. Zanimljivo je kako se prvo navodi da su "najopasniji režimu bili komunisti, članovi HSS-a antifašističkog raspoloženja i ostali antifašisti."¹¹⁶ Tek onda se spominju i progoni Srba jer je "jedan od temelja ustaške ideologije bilo stvaranje nacionalno čiste hrvatske države."¹¹⁷ Za Židove i Rome se kratko navodi da su "već krajem travnja 1941. godine uvedeni rasni zakoni, koji su bili upereni protiv Židova i Roma."¹¹⁸ Osim toga, za Židove se navodi da su "morali nositi posebne oznake žute boje u obliku židovske zvijezde, oduzimana im je imovina i zatvarani su u koncentracijske logore."¹¹⁹

Od logora autorica navodi samo Jasenovac i Staru Gradišku i oni su okarakterizirani kao logori smrti. Kao žrtve u logorima se ističu Židovi, Srbi, Romi i Hrvati antifašističkog opredjeljenja. Za broj žrtava u Jasenovcu se kratko navodi da je "od ljeta 1941. do travnja 1945. godine, prema dosadašnjim istraživanjima, stradalo oko 83.000 ljudi."¹²⁰ Nakon toga slijedi osuda zločina koja glasi: "Postojanje logora i ubijanje ljudi samo zato što su druge nacionalnosti, vjere ili političkog mišljenja velik je zločin."¹²¹ Zatim slijedi upitna rečenica koja je nejasna i nedorečena. Poprilično ne razumljivo zašto je napisana i u kojem kontekstu. Možda bi bilo nešto bolje kada bi bilo objašnjeno na što se misli, ali nije. Ta rečenica glasi: "Poslušno izvršavanje njemačkih naredaba o progonima Židova te nasilna politika ustaša prema Srbima i prema političkim protivnicima (komunistima i HSS-ovcima) ostavila je posljedice za hrvatski narod do danas."¹²² Koje i kakve posljedice? Ostaje upitno. Osim toga, jesu li posljedice ostale samo za hrvatski narod ili i za one narode nad kojima su počinjeni zločini?

Vesna Đurić u nastavnoj jedinici o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj se ne dotiče uloge Crkve i svećenstva. Ne spominje se ni Alojzije Stepinac. Prvi put se o Stepincu govori u nastavnoj jedinici

115 Isto.

116 Isto, 132-133.

117 Isto, 133.

118 Isto.

119 Isto.

120 Isto.

121 Isto.

122 Isto.

"Prve godine komunizma." Tu se uglavnom ističe težak položaj Katoličke crkve i svećenika jer se "njezinim uništenjem nastojala suzbiti duhovna snaga hrvatskog naroda."¹²³ Svećenike se povezivalo s ustašama pa su "pojedinci iz vlasti, ... , zatvarali i fizički napadali svećenike, najčešće pod optužbom da su surađivali s ustašama i okupatorima."¹²⁴ Alojzije Stepinac ističe se kao "najpoznatija žrtva komunističkog udara na vjeru."¹²⁵ Iako je uhićen jer je navodno surađivao s ustašama, Đurić navodi kako on "nije odobravao zločine ustaškog režima, povremeno ih je kritizirao... Tijekom rata Stepinac se nije slagao s ustaškim zločinima, povremeno je protestirao protiv njih i zahtijevao je bolji tretman zatvorenika bez obzira na vjersku ili nacionalnu pripadnost."¹²⁶ Nije Stepinac bio samo protiv ustaških zločina, nego je "osuđivao komunističke vlasti i njihove sudove te zatvorske i smrtne kazne."¹²⁷ Ističe se kako je protiv njega vođen montirani proces i da je boravio u zatvoru u Lepoglavi, ali da je kasnije interniran u rodno selo Krašić. Imenovan je kardinalom i zbog toga je FNRJ prekinula diplomatske odnose s Vatikanom.

Kada je riječ o odnosu ustaša s četnicima i partizanima sasvim se jasno može iščitati da je odnos ustaša i partizana bio neprijateljski. Tome u prilog idu tvrdnje da su se "širile vijesti da će partizani likvidirati sve koji su surađivali s okupatorom i ustaškim režimom."¹²⁸ Osim toga, navodi se kako su "tijekom rata partizani oštro kažnjavali suradnike Talijana, Nijemaca, ustaša i četnika."¹²⁹ Kada je riječ o odnosu ustaša i četnika situacija je nešto nejasnija. Nema izravnog spominjanja suradnje, ali se iz prikaza kraja rata može zaključiti da je i jednima i drugima bio cilj doći do Austrije i da su taj put prolazili zajedno bježeći od partizana. Prvo se navodi kako su "s njemačkim vojnicima prema zapadu bježali četnici i drugi suradnici okupatora. ... Stoga se prema Austriji počela povlačiti i ustaška vojska..."¹³⁰ Na sljedećoj stranici se navodi da je "manji dio ustaša, domobrana, četnika i drugih vojnih postrojba te civilnog stanovništva koje je ušlo u Austriju uspio se prebaciti dalje na zapad."¹³¹

Za razliku od prethodnog udžbenika urota Vokić-Lorković se ne obrađuje i ne spominje.

Prikaz kraja Nezavisne Države Hrvatske je podijeljen na dva poglavlja, a to su "Slom NDH" i

123 Isto, 208.

124 Isto.

125 Isto.

126 Isto.

127 Isto.

128 Isto, 165.

129 Isto, 166.

130 Isto, 165.

131 Isto, 166.

"Partizanski zločini – Bleiburg i »križni put«." Prvo se objašnjava kako su partizani širili teritorij pod svojom kontrolom i da su ustaške vlasti postale svjesne da bez zaštitnika neće moći opstati. Zbog straha od partizana bježali su u Austriju gdje su očekivali zaštitu saveznika. I za kraj prvog poglavlje se navodi da je "partizanska vojska ušla u Zagreb 8. travnja 1945. godine. Tog je dana prestala postojati Nezavisna Država Hrvatska. Do sredine mjeseca partizani su završnim akcijama stavili pod nadzor i područje Slovenije."¹³²

Kada govori o ustaškim ubojstvima Đurić poglavlje naslovljava kao "Strahovlada ustaša", a kada govori o partizanskim ubojstvima tada je naslov "Partizanski zločini." O odnosu partizana prema suradnicima Talijana, Nijemaca, ustaša i četnika Đurić navodi kako su "mnogi ubijeni ili su poslije osuđeni na dugogodišnje robije. Primjenjivali su pravilo kolektivne odgovornosti pa je često stradavalo i nevino civilno stanovništvo."¹³³ Stradanje kod Bleiburga i na "križnom putu" Đurić je definirala kao "najveću tragediju koja se dogodila nakon kad su već bile završene sve ratne operacije."¹³⁴ "Križni put" je opisan tako da su "partizani vojne zarobljenike i civilno stanovništvo svrstali u kolone i vratili u Jugoslaviju."¹³⁵ Između ostaloga, navodi da su na tom putu "tisuće i tisuće zarobljenika tjednima i mjesecima pješaćili kroz Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju te odvođeni u logore. Na tom putu i u logorima mnogi su ubijeni ili su umrli od iscrpljenosti i gladi."¹³⁶ Kao žrtve se ističu "nekoliko desetaka tisuća Hrvata i ostalih građana."¹³⁷

Uspoređujući prikaz ustaških i partizanskih zločina ostaje dojam da je autorica suzdržanija kad prikazuje ustaške zločine. Kratko navodi kako su postojali logori i kako su tamo stradavali ljudi različitih nacionalnosti i religioznih grupa. Kad govori o partizanskim zločinima nešto detaljnije navodi kroz što su ljudi prolazili i kako su umirali.

I za kraj donosi, usudio bih se reći, skandalozan zaključak. "Neke dokumente koji su nastali u vrijeme bleiburške tragedije Britanci su proglasili vojnom tajnom. Povjesničari i svjetska javnost moći će dobiti te dokumente na uvid 2020. godine. Pretpostavlja se da su britanski časnici mogli spriječiti ovaj zločin. Kad dokumenti budu otvoreni, proći će 75 godina od tragedije. Mnogi časnici, kao i članovi obitelji ubijenih, više neće biti živi. Time će biti izbjegnuta moguća osveta."¹³⁸ Kakva

132 Isto., 165.

133 Isto, 166.

134 Isto.

135 Isto.

136 Isto.

137 Isto.

138 Isto.

osveta? Čemu spominjati osvetu u udžbeniku za osnovnu školu ili za bilo koji uzrast? Poziva li autorica na osvetu? Mnoga su pitanja, ali jedino što je sigurno je da ovome tu nije mjesto. Ako je već bio cilj objasniti kako funkcionira dostupnost povijesnih dokumenata i povijesne građe moglo se to napraviti na mnogo bolji način. Sigurno nije način spominjući osvetu jer se postavlja pitanje što će učenici misliti o tome i do kakvih ideja će doći.

2.3. Tragom prošlosti 8 – Školska knjiga¹³⁹

Nezavisna Država Hrvatska i ustaški pokret se obrađuje kroz dvije nastavne teme, a to su "Hrvatska u prvoj Jugoslaviji" i "Drugi svjetski rat." Nastavne jedinice su "Atentat u Narodnoj skupštini i uvođenje diktature", "Ubojstvo kralja i uspostava namjesništva", "Napad na Jugoslaviju. Nastanak NDH", "Partizanski pokret otpora. Četnički kolaboracionistički pokret" i "Kraj rata u Europi." Nezavisna Država Hrvatska se spominje i u nazivima nekih poglavlja, kao što su "Nastanak Nezavisne Države Hrvatske", "Ustroj vlasti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Podređenost okupatorskim silama", "Ustaški teror" i "Slom NDH i partizanski zločini na kraju rata."

Sav sadržaj koji je vezan uz Nezavisnu Državu Hrvatsku i Ustaški pokret raspoređen je na otprilike 9 stranica. Od toga je najviše posvećeno odnosu prema drugim etničkim i političkim grupama, logorima pod naslovom "Ustaški teror", čak tri stranice, dvije stranice se odnose na raspad Nezavisne Države Hrvatske i Bleiburg.

Od pojedinih osoba najčešće se spominje Ante Pavelić. Iako se na početku ističe kao borac za samostalnu i nezavisnu Hrvatsku, odmah se navodi da je emigrirao i da je osuđen u odsustvu, kasnije je predstavljen kao suradnik Njemačke i Italije, a na kraju se navodi kako je napustio svoju vojsku i otišao iz zemlje. Eugen Dido Kvaternik se ističe kao organizator atentata na kralja Aleksandra. Milan Šufflay se ističe kao žrtva režima u prvoj Jugoslaviji. Maček se spominje dva puta, jednom kada se navodi kako je odbio Nijemce da preuzme vlast u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a drugi puta kada se spominje u kontekstu logora u kojem je i on boravio. Slavko Kvaternik se kratko spominje kao osoba koja je proglasio nastanak Nezavisne Države Hrvatske. Rozalija Kremer je prikazana kao žrtva u prijepisu njenog pisma. Alojzije Stepinac se predstavlja kao protivnik ustaških zločina. Vokić i Lorković se kratko spominju kao osobe kojima je cilj bio da Nezavisna Država Hrvatska prijeđe na stranu saveznika, ali su ubijeni.

¹³⁹ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, *Tragom prošlosti 8: udžbenik povijesti u osmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.

Kada je u pitanju slikovni materijal treba istaknuti da nema materijala vezanih uz logore i žrtve koji bi mogao biti potresan za djecu, ali što je zanimljivo nema nikakvog slikovnog materijala vezanog uz logore i žrtve zločina. Najčešće se na fotografija mogu vidjeti pojedine osobe, kao što su Milan Šufflay, Ante Pavelić, Mussolini, Hitler i Alojzije Stepinac. Još se prikazuje ulazak njemačke vojske u Zagreb, a onda kasnije ulazak partizanske vojske u Zagreb. Udžbenik sadrži i plakat za propagandnu izložbu 1942. godine koji može poslužiti izvor jer su Židovi prikazani kao zmija, a protiv nje se bori čovjek sa štitom na kojem se nalaze ustaške oznake. Treba istaknuti i karikaturu kipa fra Andrije Kašića Miošića na kojem je napisano "ovo je jedini čovjek u Hrvatskoj koji ne sluša Radio London" prilikom zabrane slušanja tog radija. Ta karikatura je nastala kako bi se prikazao čin jednog pojedinca koji se usprotivio zabrani slušanja Radija London, a svoje neslaganje je pokazao tako što je na kip fra Andrije Kašića Miošića napisao da je on jedini koji ne sluša Radio London. U udžbeniku je i jedna karta na kojoj se prikazuje podjela Jugoslavije, granice Nezavisne Države Hrvatske i teritorij koji je pripao Italiji Rimskim ugovorima. Udžbenik sadrži i tri tekstualna izvora. Prvi izvor je pismo Rozalije koja traži informacije o svojoj kćeri koja je bila uhićena, a drugi izvor je ulomak izvješća monsinjora dr. Augustina Juretića o stanju u Metkoviću sredinom 1941. godine. Treći donosi dijelove Titova govora gdje on govori o pravdi i osveti prema onima koji su bili protiv Jugoslavije.

Autori udžbenika postavili su mnogo pitanja u nastavnim jedinicama u kojima obrađuju Nezavisnu Državu Hrvatsku i ustaški pokret. Ta su pitanja različita. Mogu se naći jednostavna pitanja čiji se odgovori lako mogu pronaći u tekstu, a ima i pitanja za koja treba promisliti i dati svoje mišljenje i doći do vlastitih zaključaka. Npr. "je li NDH bila demokratska država?"¹⁴⁰; "Što misliš o pokušajima manipulacije brojem žrtava?"¹⁴¹

Ustaše se do 1941. godine prikazuju kao borci za samostalnu i nezavisnu Hrvatsku, a bili su spremni i na oružanu borbu. U svrhu toga Pavelić je osnovao posebnu organizaciju Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija, a "cilj te tajne revolucionarne organizacije bila je oružana borba za osamostaljenje Hrvatske."¹⁴² Nasuprot njih se ističe Hrvatska seljačka stranka koja je "i nadalje zagovarala politički, a ne oružani otpor diktaturi..."¹⁴³ Osim toga, ustaše se povezuju s atentatom na kralja Aleksandra. Prvo govore o tome kako su ustaše pokušale izvršiti atentat na

140 Isto., 117.

141 Isto, 120.

142 Isto, 84.

143 Isto.

kralja Aleksandra 1933. u Zagrebu koji nije prošao uspješno, ali zatim za atentat u Francuskoj navode kako ga je "organizirao Pavelićev povjerenik Eugen Dido Kvaternik, a izvršitelj je bio član VMRO-a..."¹⁴⁴

Jugoslavija je "bila prisiljena na bezuvjetnu kapitulaciju. Njezin su teritorij međusobno podijelili Nijemci, Talijani, Mađari i Bugari, a na jednom je dijelu stvorena Nezavisna Država Hrvatska."¹⁴⁵ Zatim slijedi objašnjenje u kojem se navodi kako je funkcionirala Hitlerova politika i "uspostavljanje tzv. satelitskih država i ostavljanje »neovisnosti« pojedininim okupiranim područjima."¹⁴⁶ To se činilo kako bi narod lakše prihvatio vlast. Kada je Maček odbio Nijemce, izbor je pao na Pavelića kojeg su Talijani zagovarali jer su računali s time "da će na njega moći lako utjecati i osigurati Italiji znatne teritorijalne ustupke."¹⁴⁷ Zatim je uslijedilo proglašenje "10. travnja 1941., dok su njemačke trupe ulazile u Zagreb, Slavko Kvaternik na zagrebačkom radiju pročitao proglas o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske."¹⁴⁸ S tim da se nadodaje i to da je Pavelić u novostvorenu državu došao tek nekoliko dana kasnije.

Nigdje u udžbeniku se konkretno ne navodi koji to teritorij obuhvaća Nezavisna Država Hrvatska. Kada se govori u ustaškoj organizaciji prije 1941. navodi se kako je njihov cilj da dio Hrvatske bude i Bosna i Hercegovina. Kasnije se navodi da je Nezavisna Hrvatska stvorena na jednom dijelu podijeljene Jugoslavije. Zato se može vidjeti na karti koji teritorij obuhvaća Nezavisna Država Hrvatska i kako je podijeljena između Njemačke i Italije. Tijekom teksta u udžbeniku za Rimske ugovore se kratko navodi kako su "u svibnju 1941. potpisani Rimski ugovori kojima je Pavelić pristao na velike teritorijalne ustupke Italiji."¹⁴⁹ Treba istaknuti kako su autori ispod karte naveli točno koji je prostor pripao Italiji. "Rimskim ugovorima Pavelić je Mussoliniju predao velik dio dalmatinske obale (od Zadra do Splita), dio Konavala, Boku kotorsku, sve otoke osim Paga, Brača i Hvara te velik dio Hrvatskog primorja i Gorskog kotara."¹⁵⁰

Kada se govori o odnosu Njemačke, Italije i Nezavisne Države Hrvatske Erdelja i Stojaković cijelo vrijeme ističu ovisnost Pavelića o svojim mecenama. Vidjeli smo da je Nezavisna Država Hrvatska prikazana kao plod Hitlerove politike stvaranja satelitskih država, a da je Pavelić došao na čelo

144 Isto, 85.

145 Isto, 114.

146 Isto, 115.

147 Isto, 116.

148 Isto.

149 Isto, 117.

150 Isto, 116.

države zahvaljujući Italiji. Autori ističu kako "premda je u samom imenu države stajalo da je nezavisna – bila je podređena okupatorskim silama - Njemačkoj i Italiji, koje su i omogućile njezin nastanak."¹⁵¹ Također, podređenost Italiji se vidi i prilikom potpisivanja Rimskih ugovora. Autori na tome ne staju, nego dodaju ovisnost i podređenost Nezavisne Države Hrvatske u gospodarskom pogledu Italiji i Njemačkoj. Navode kako su "Nijemci i Talijani odvozili rude, drvo, poljoprivredne proizvode i drugo, a robu su slabo ili uopće nisu plaćali."¹⁵²

U udžbeniku Erdelje i Stojakovića ne govori se o unutarnjoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske na župe. Kada se govori u ustroju vlasti ne definira se točno kakav je režim vladao u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Iako se navode sva nedemokratska obilježja kao što su "na čelu države bio je poglavnik Ante Pavelić koji je imao praktički neograničenu vlast. Sve su stranke osim ustaškog pokreta bile zabranjene, a sve je važne odluke, imenovanja i zakone donosio ili Pavelić sam ili uz pomoć uskog kruga najodanijih ustaša."¹⁵³ Ne spominje se diktatura ili neki sličan termin koji bi opisao političko uređenje države. Tek na sljedećoj stranici u poglavlju u kojem se govori o logorima se spominje "ustaški teror." Za Hrvatski sabor navode kako se "sastao tri puta tijekom 1942., ali njegov je utjecaj politički život bio zanemariv."¹⁵⁴ Za poglavnika, osim svega već navedenog, dodaje se kako je bio "i vrhovni zapovjednik oružanih snaga..."¹⁵⁵

Po pitanju gospodarstva autori navode samo ono što sam napisao kada sam govorio o podređenosti Nezavisne Države Hrvatske Italiji i Njemačkoj, znači iskorištavanje resursa Nezavisne Države Hrvatske od strane Italije i Njemačke. Također, autori ne govore posebno o kulturi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Iako se o odnosu prema drugim etničkim, političkim i religijskim grupacijama govori na tri stranice to je ustvari vrlo šturo. Ističe se kako je cilj ustaša bilo "stvaranje etnički čiste hrvatske države."¹⁵⁶ Kao žrtve režima ističu se Srbi, Židovi, Romi i Hrvati. Za Srbe se navodi kako se "ustaška politika prema Srbima služila brutalnim metodama: deportacijom (prisilnim iseljavanjem), prevođenjem na katolicizam, nasilnim odvođenjem u logore i fizičkim istrebljenjem."¹⁵⁷ Za Židove se navodi kako su "u početku bili ograničeni na javna ponižavanja (svi su Židovi morali nositi posebne oznake žute

151 Isto, 117.

152 Isto.

153 Isto.

154 Isto .

155 Isto.

156 Isto.

157 Isto.

boje s ucrtanom židovskom zvijezdom) i oduzimanje imovine. Međutim, s vremenom je preuzet njemački uzor te su otvarani koncentracijski logori u kojim su nastradali brojni Židovi...."¹⁵⁸ Romi jedva da se i spominju, navodi se samo kako su bili izloženi žestokim progonima. Kao žrtve režima spomenuti su "svi oni koje su vlasti smatrale protivnicima svoga režima..."¹⁵⁹ Tu se posebno misli na Hrvate. Autori navode da je stradalo "mnogo Hrvata – antifašista, komunista, haesesovaca, poput Vlatka Mačeka."¹⁶⁰ Tu se može istaknuti i kako je vlast uskraćivali i neke banalne stvari kao što je slušanje radija, a to je prikazano uz već spomenutu karikaturu. Drugo što treba istaknuti je naslovna stranica kataloga "Hrvatske protužidovske izložbe". Na fotografiji je prikazan čovjek koji se bori protiv zmije. Čovjek koji se bori u ruci ima mač i štiti na kojem se nalaze ustaška obilježja, a očito je da zmija predstavlja Židove. Uz fotografiju su postavljena dva pitanja, a to su: "Objasnite simboliku crteža. Što misliš o održavanju ovakvih izložbi?"¹⁶¹

Kao što smo vidjeli logori se navode kao koncentracijski logori. Konkretno od logora se spominje samo Jasenovac i ističe se kao najveći logor.

Za broj žrtava Erdelja i Stojaković tvrde kako je "točan broj ubijenih u ustaškim logorima vrlo teško utvrditi i oko toga se povjesničari još nisu usuglasili."¹⁶² Za Jasenovac navode da se "najčešće procjene kreću oko osamdeset tisuća žrtava."¹⁶³ Erdelja i Stojaković ne staju na tome nego objašnjavaju kako i s hrvatske i srpske strane postoje pokušaji manipulacije s brojem žrtava. Navode kako "dio srpskih povjesničara mislio je da će uvećavanjem broja ubijenih i zločin koji je bio počinjen izgledati strašniji. Tako za Jasenovac neki od njih navode brojku od milijun ubijenih Srba."¹⁶⁴ Za hrvatsku stranu navode da je "bilo pokušaja umanjivanja broja žrtava ili čak tvrdnji da se nikakvi zločini u logorima nisu ni događali, nego da su jedine žrtve bili oni koji su umirali prirodnom smrću."¹⁶⁵

Autori žele narod odmaknuti od tih zločina pa navode kako je "već u prvim mjesecima postojanja nove države broj onih koji su je podržavali vrtoglavo je opadao. Jedan od uzroka splašnjavanja oduševljenje novom državom svakako su bili već spomenuti Rimski ugovori. Drugi je uzrok bio

158 Isto , 119.

159 Isto

160 Isto.

161 Isto, 118.

162 Isto, 120.

163 Isto.

164 Isto.

165 Isto.

teror koji su počele provoditi ustaške vlasti."¹⁶⁶

Za razliku od prethodna dva udžbenika Erdelja i Stojaković su dodala dva tekstualna izvora koja mogu pomoći pri obradi teme vezanih uz zločine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Pismo Rozalije koja traži informacije o svojoj kćeri koja je završila u zatvoru s drugim Židovima i izvješće o zatvaranju Srba i komunista u Metkoviću.

Erdelja i Stojaković se vrlo kratko dotiču odnosa Stepinca i vlasti Nezavisne Države Hrvatske. Ispod fotografije Alojzija Stepinca stoji kraće objašnjenje koje glasi: "U početku je pozdravio proglašenje NDH, ali je ubrzo, poput većine stanovništva, spoznao da je bio u zabludi. U propovijedima i pismima, upućenim Paveliću prosvjedovao je protiv postupaka režima – progona Srba i Židova, a dijelu progonjenih građana uspio je pomoći."¹⁶⁷ Dakle, ne govori se o odnosu Crkve i vlasti Nezavisne Države Hrvatske, niti se spominju pojedini svećenici koji su podražavali ustaše.

Autori ističu kako je "ustaški teror i kolaboracija – suradnja s okupatorima zemlje – jačali su želju za otporom."¹⁶⁸ Jedan od takvih pokreta otpora je bio i partizanski pokret koje je "bio jedan od najbolje organiziranih i najuspješnijih u Europi."¹⁶⁹ Osim toga, neprijateljski odnos partizana i ustaša se može iščitati iz druge tvrdnje koja se nalazi u udžbeniku, a ona glasi: "Partizanski je pokret jačao dobrim dijelom i zbog postupaka režima u NDH. Teror usmjeren protiv Srba, Židova, ali i Hrvata koji ga nisu podržavali, tjerao je sve više ljudi u partizane."¹⁷⁰ Drugi pokret koji je nastao je četnički pokret. "Četničko je vodstvo ubrzo procijenilo da su im partizani veći neprijatelji okupatorskih vojski..."¹⁷¹ Iako se navodi kako su četnici postojali i na prostoru Nezavisne Države Hrvatske nema govora o suradnji četnika i ustaša, ali se zato govori o četničkim zločinima. Autori navode da su "četničke jedinice učinile stravične zločine protiv civilnog stanovništva, paleći i uništavajući brojna hrvatska i muslimanska sela te ubijajući njihovo stanovništvo."¹⁷²

Urota Lorković-Vokić spominje se u svega nekoliko redaka i kratko objašnjava kako je njihov cilj bio preuzeti vlast i prijeći na stranu saveznika, ali ih je Pavelić dao zatvoriti i kasnije ubiti.

166 Isto, 118.

167 Isto, 120.

168 Isto, 133.

169 Isto.

170 Isto, 134.

171 Isto.

172 Isto, 135.

Kada se govori o kraju Nezavisne Države Hrvatske Erdelja i Stojaković navode kako su se njemačke jedinice povukle još ranije, a s približavanjem partizana Zagrebu odlaze i ustaše i domobrani, a s njima i civili. Bježali su od partizana jer su se partizani "prilikom oslobađanja dijelova nekadašnje NDH okrutno obračunavali ne samo s ratnim protivnicima nego i sa svim mogućim budućim protivnicima."¹⁷³ Bjegunci su kod Bleiburga predani partizanima od strane saveznika i "dio zarobljenika, suprotno međunarodnom pravu o ratnim zarobljenicima, odmah je ubijen, a ostali su započeli »Križni put.«"¹⁷⁴ "Križni put" je opisan kao "mukotrpan i dugotrajan povratak u zemlju."¹⁷⁵ Govori se i stradalima na tom putu. Autori navode kako je "dio zarobljenika umro iscrpljen glađu i žeđu, a dio je ubijen u novim masovnim pokoljima."¹⁷⁶ Kada je riječ o žrtvama navodi se kako "točan broj žrtava »križnog puta« nije utvrđen, ali procjenjuje se da je stradalo nekoliko desetaka tisuća ljudi."¹⁷⁷

2.4. Povijest 8 – Profil¹⁷⁸

U udžbeniku Snježane Koren Nezavisna Država Hrvatska i ustaški pokret se obrađuju kroz dvije nastavne teme, a to su "Hrvatska u prvoj Jugoslaviji" i "Drugi svjetski rat 1939-1945." Nastavne jedinice u kojima se spominje to gradivo su "Od ustava do diktature 1921-1929", "Slom Kraljevine Jugoslavije i nastanak NDH" i "Kraj rata u Hrvatskoj." Naslovi poglavlja u kojima se govori o ustaškom pokretu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj su "Nastanak ustaškog pokreta", "Nastanak Nezavisne Države Hrvatske", "Ustaška diktatura", "Genocid na Srbima, Židovima i Romima", "Završne borbe i slom NDH" i "Bleiburg i »križni put«".

Na čak 11 stranice se obrađuje tematika vezana uz Nezavisnu Državu Hrvatsku. Od toga na čak pet stranica se govori o odnosu vlasti prema drugim etničkim, političkim i vjerskim grupama i logorima. Na tri stranice se obrađuje slom Nezavisne Države Hrvatske i "križni put", dok se na nešto manje od dvije stranice govori o nastanku Ustaškog pokreta.

Od pojedinih osoba najčešće se spominje Ante Pavelić koji se prikazuje negativno, kao bjegunac, osuđenik, organizator ilegalnih borbenih organizacija, čelnik nove države i kukavica koja na kraju

173 Isto, 143.

174 Isto.

175 Isto.

176 Isto, 144.

177 Isto.

178 Snježana Koren, *Povijest 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*, Zagreb; Profil, 2014.

poziva na povlačenje i bijeg. Slavko Kvaternik se spominje samo prilikom proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. Autorica se puno više usredotočuje na žrtve režima pa su kao žrtve predstavljeni August Cesarec, Otokar Keršovani, Mihovil Pavlek Miškina, Ivan Meštrović i Miroslav Krleža. Vladko Maček je predstavljen kao osoba koja je odbila Nijemce, pa je kasnije završio u logoru. Dijana Budisavljević je prikazana pozitivno, kao osoba koja pomaže ugroženima. Stepinac se opisuje kao osoba koja je prihvatila novu državu, ali je prosvjedovao protiv zločina. U izvorima se spominju mnoge osobe, kao što su Olga Hebrang koja je govorila o stradalima, dok su Sofija Singer i Katica Grudenić žrtve u logorima.

U udžbeniku se može pronaći raznolik slikovni materija. Od fotografije Pavelića, ulaska njemačkih jedinica u Zagreb, propagandni plakat na kojem se Pavelić prikazuje kao nasljednik velikih ličnosti Hrvata, sinagoga u Zagrebu, spomenik u šumi Dotršćina, fotografija proglašenja o preseljenju Srba i Židova. Jedini udžbenik koji sadrži fotografiju vezanu uz logor, u ovom konkretnom slučaju nalazi se fotografija logora Jasenovac, a zatim i dijete koje ima židovsku oznaku. Priložena je i fotografija Dijane Budisavljević koja je okružena djecom. Na fotografiji s Dijanom Budisavljević su prikazani i djeca u logoru u Stara Gradiška. Na sljedećim stranicama mogu se pronaći fotografije dvije kolone ljudi, jedna koja ide prema Bleiburgu, a druga koja je na "križnom putu." Osim fotografija, udžbenik sadrži i jednu kartu na kojoj je prikazan podjela Jugoslavije i na kojoj se može vidjeti koji prostor je obuhvaćala Nezavisna Država Hrvatska i koji je teritorij pripao Italiji Rimskim ugovorima.

Udžbenik sadrži mnoga pitanja. Nisu postavljena samo jednostavna pitanja na koja se može odgovoriti čitanjem teksta, uz izvore također postoje napomene za promisliti. Najčešća pitanja su vezana u konceptualno znanje, uzroke i posljedice. Npr. "koji su bili uzroci, a koje posljedice nastanka NDH?"¹⁷⁹; "Objasni pomoću ovih izvora zbog čega su sve stradali ljudi u NDH."¹⁸⁰

Ustaše su do 1941. godine prikazani kao organizacija koja je nastala u ilegali i koja ne bira sredstva da bi došla do svog cilja. Zbog uvođenja diktature pojedinci su otišli u emigraciju, a vođa je bio Pavelić koji je u Italiji "1930. osnovao ustaški pokret pod imenom *Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija (UHRO)*."¹⁸¹ Bili su spremni na sve pa je "Pavelić smatrao da se za ostvarenje toga cilja treba služiti svim sredstvima, uključujući i terorističke akcije."¹⁸² Snježana

179 Isto, 171.

180 Isto, 170.

181 Isto, 114.

182 Isto.

Koren odmah tu ističe ovisnost ustaša o Italiji i Mađarskoj. Mussolini je želio nestanak Jugoslavije i "zato je davao utočište hrvatskoj emigraciji i pružao joj materijalnu pomoć. Iz sličnih je razloga pomoć ustašama pružala i Mađarska."¹⁸³ Autorica i napominje kako su ustaše sudjelovale u atentatu na kralja Aleksandra. Osim samog teksta, u udžbeniku je priložen i izvor u kojem se nalaze Načela ustaškog pokreta koja još više mogu pomoći pri razumijevanju same politike i ciljeva ustaškog pokreta.

Kada se govori o stvaranju Nezavisne Države Hrvatske Koren objašnjava kako je napadom Trojnog saveza došlo do podjele Jugoslavije, a zatim daje uputu: "Analiziraj pomoću karte kako je podijeljena Jugoslavija."¹⁸⁴ Prije toga navodi kako je Maček odbio Nijemce i "tada se Hitler pomirio s idejom da vodeću ulogu u Hrvatskoj preuzme Italija i njezini štićenici – ustaše."¹⁸⁵ Kao i u dosadašnjim udžbenicima, čin proglašenja je opisan isto, Slavko Kvaternik je na radiju pročitao proglas o stvaranju Nezavisne Države Hrvatske. Iako i drugi autori ističu da je Pavelić došao kasnije, Koren tome dodaje i bio na "čelu glavne ustaške skupine od oko 250 ljudi..."¹⁸⁶

Kada govori o počecima ustaškog pokreta Koren ističe kako su oni u samostalnu Hrvatsku željeli uključiti i Bosnu i Hercegovinu. Ispod karte na kojoj je prikazana podjela Jugoslavije navodi se kako je "NDH obuhvatila najveći dio područja današnje Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srijem, izuzev područja koja su pripala Italiji i Mađarskoj."¹⁸⁷ Koren jedina od svih autora udžbenika ističe kako je "Mađarska okupirala i pripojila Međimurje."¹⁸⁸ Za Rimske ugovore se navodi kako su potpisani 18. 5. 1941. i njima je "NDH stavljena u potpunu ovisnost o Italiji. Italiji je pripala srednja Dalmacija od Zadra do Splita, dio Konavala, Boka kotorska, većina jadranskih otoka te znatan dio Hrvatskog primorja i Gorskog kotara."¹⁸⁹

Kao i u ostalim udžbenicima ističe se ovisnost Nezavisne Države Hrvatske o Njemačkoj i Italiji, aako je to ovdje možda naglašenije. Koren navodi kako su "o uspostavi NDH i njezinim granicama odlučili Hitler i Mussolini."¹⁹⁰ Osim toga, navodi se kako su "novu državu 15. 4. priznale Njemačka i Italija te još neke članice ili simpatizeri Trojnog pakta."¹⁹¹ Ovisnost se vidjela i u tome što je

183 Isto.

184 Isto, 164.

185 Isto.

186 Isto, 166.

187 Isto, 165.

188 Isto, 166.

189 Isto.

190 Isto.

191 Isto.

Nezavisna Država Hrvatska "dio svoje vojske kasnije morala uputiti na istočno ratište. Na njezinu se teritoriju nalazila njemačka i talijanska vojska čije je uzdržavanje morala plaćati."¹⁹² Osim odlaska vojnika bilo je predviđeno i "upućivanje hrvatskih građana na rad u Treći Reich. Dio ljudi otišao je dobrovoljno, no dio je bio upućen na prisilan rad."¹⁹³ Treba istaknuti i ono što Koren jedina od svih autora navodi, a to je činjenica da je "talijanski vojvoda od Spoleta trebao postati hrvatski kralj."¹⁹⁴

Ne spominje se unutarnje teritorijalno uređenje države, tj. župe. Kada se govori o vlasti u novoj državi Koren odmah navodi kako je "u NDH uvedena ustaška diktatura."¹⁹⁵ Zatim navodi sva obilježja diktature u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, kao što su jednostranačje jer je "ustaška organizacija bila jedina dopuštena politička organizacija, a njezini su članovi bili na svim rukovodećim mjestima. Sve su druge političke stranke bile zabranjene, a izbori se nisu održavali."¹⁹⁶ Pavelić je bio poglavnik i on "je bio istovremeno državni poglavar i vođa ustaškog pokreta."¹⁹⁷ Hrvatski sabor iako je postojao bio je "bez ikakve stvarne uloge i utjecaja."¹⁹⁸

Kada se govori o gospodarstvu i tu se ističe ovisnost Nezavisne Države Hrvatske o Njemačkoj i Italiji, ali se samo kratko navodi kako je "sklopljen niz gospodarskih sporazuma koji su Osovini dopuštali iskorištavanje prirodnih bogatstava."¹⁹⁹ U ovom udžbeniku nema posebnog poglavlja koje se bavi kulturom u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ali autorica kratko objašnjava ono najvažnije. Između ostaloga ističe kako "slobode kretanja i govora su bile ograničene. Školstvo, kultura, znanstvene ustanove i tisak bili su pod strogom kontrolom režima. Postojala je cenzura, a djela brojnih pisaca, posebice židovskih, zabranjena su. Doneseni su novi nastavni programi i tiskani novi udžbenici, a škola je trebala slijediti ustašku ideologiju. U propagandi su korišteni i novi mediji, radio i film."²⁰⁰

Koren ističe kako su "brojni građani bili proganjani, zatvarani i ubijani. Na udaru su se osobito našli komunisti i drugi antifašisti, ugledni članovi HSS-a i mnogi drugi."²⁰¹ Od stradalih i kažnjenih autorica posebno navodi Augusta Cesarca, Otokara Keršovana, Mihovila Pavelka Miškinu, Ivana

192 Isto.

193 Isto.

194 Isto.

195 Isto, 167.

196 Isto.

197 Isto.

198 Isto.

199 Isto, 166.

200 Isto, 167.

201 Isto.

Meštrovića, Miroslava Krležu i Vladka Mačeka. Koren je jedina autorica koja govori o počinjenom genocidu od strane ustaša i to spominje u naslovu poglavlja "Genocid nad Srbima, Židovima i Romima."²⁰² Ističe kako si "na području NDH trećinu stanovništva čini Srbi, a tu je živjelo nešto više od 300.000 Židova i desetak tisuća Roma."²⁰³ Kao i ostali autori navodi se kako su uvedeni rasni zakoni, a teror je bio usmjeren na Židove i Rome. "Bili su isključeni iz državljanstva, a brakovi s »arijcima« bili su im zabranjeni. Židovima je zabranjeno sudjelovanje u javnom životu, posebice na području književnosti, novinarstva, umjetnosti, kazališta, filma i sporta. Potom su bili iseljavani iz svojih stanova i oduzimana im je imovina."²⁰⁴ Odnos prema Srbima je predstavljen nešto drugačije pa se navodi da je njima "bilo ograničeno kretanje, otpušteni su s posla, zabranjena je uporaba ćirilice. Desetke tisuća Srba ustaške su vlasti prisilno iselile u Srbiju, dio prisilno prevele na katoličanstvo."²⁰⁵ Koren ističe da su "masovna ubijanja Srba, Židova i Roma započela već u travnju i svibnju 1941. godine."²⁰⁶ Ističe se kako je "ubijeno oko 75 – 80 posto pripadnika židovske zajednice na području NDH."²⁰⁷ Koji nisu stradali, spasili su se "priključivanjem partizanima, bijegom na područja pod talijanskom kontrolom ili zahvaljujući obiteljskim vezama i zauzimanju Katoličke crkve."²⁰⁸ Stradavanje Roma se kratko spominje u jednoj rečenici: "Tijekom rata, u koncentracijske logore odvedena je i gotovo cjelokupna romska zajednica u NDH, ponajviše u Jasenovac."²⁰⁹

Logori su definirani kao koncentracijski logori i logori smrti. Osim Jasenovca spominju se i Stara Gradiška i Jadovno. Za logore se navodi kako su ljudi "bili izloženi masovnim mučenjima i prisilnom radu..."²¹⁰ Jasenovac je opisan kao "najzloglasniji među njima."²¹¹

Kada se govori o broju stradalih u Jasenovcu Koren navodi kako se "procjenjuje da je u njemu ubijeno i pomrlo od bolesti, gladi, hladnoće i zlostavljanja između 80 000 i 100 000 ljudi."²¹² Osim toga, Koren je priložila kraći tekst o broju stradalih u Jasenovcu u kojem govori i o pokušaju manipulacija s hrvatske i srpske strane. Također napominje kako su napravljene i poimenični popisi koji sadrže 80 000 imena. Ono što je važno, ističe da "se ne radi samo o brojevima, već o

202 Isto.

203 Isto.

204 Isto, 168.

205 Isto.

206 Isto.

207 Isto.

208 Isto.

209 Isto, 168-169.

210 Isto, 169.

211 Isto.

212 Isto.

muškarcima, ženama i djeci s imenima i životnim pričama."²¹³

Za lakše razumijevanje počinjenih zločina i kako bi se moglo proširiti gradivo Koren je stavila niz ulomaka iz različitih djela (od memoara, intervjua i sl.) u kojima pojedinci govore o tome kako su oni vidjeli ili proživjeli te zločine.

Nakon što su obrađeni zločini počinjeni u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj Koren govori i o drugoj strani koja je bila prisutna, koja nije prihvatila zločine i koja se usprotivila. Tako donosi primjer "kada su u srpnju 1941. na zagrebačkom stadionu Sokola ustaše pokušale odvojiti mlade Srbe i Židove, zagrebački omladinci to nisu dopustili..."²¹⁴ Osim toga, ističe kako je "više od stotinu hrvatskih građana dobilo od Izraela naziv *Pravednika među narodima* za svoja nastojanja da pomognu svojim sugrađanima."²¹⁵ Tu je uz fotografiju Dijane Budisavljević kraći tekst o tome kako je ona pomagala ugroženima.

Kratko se spominje i Katolička crkva i nadbiskup Stepinac. Koren navodi kako je "katoličko svećenstvo u Hrvatskoj u većini podržalo stvaranje NDH smatrajući je rješenjem hrvatskog pitanja. ... Neki su svećenici bili članovi ustaškog pokreta i držali odgovorna mjesta u državi. Pojedini su opravdavali nasilje ili sudjelovali u njemu. No, kako je jačao teror ustaškog režima dio katoličkog svećenstva počeo je kritizirati pojedine postupke ustaša."²¹⁶ Za Stepinca navodi kako je pozdravio proglašenje Nezavisne Države Hrvatske, ali je "u više navrata prosvjedovao kod ustaških vlasti protiv progona Srba i Židova te je nastojao pomoći pojedinim progonjenim građanima."²¹⁷ Osim toga, "u svojoj propovijedi iz 1943. osudio je rasnu politiku."²¹⁸

Za kraj Nezavisne Države Hrvatske navodi se kako je bilo naređeno povlačenje prema Austriji, a "zajedno s političkim vodstvom NDH i njezinim postrojbama, povlačili su se i pripadnici njihovih obitelji i drugi civili, njih nekoliko desetaka tisuća civila."²¹⁹ U tome povlačenju Pavelić je "napustio svoje ljude i sklonio se na sigurno."²²⁰ S. Koren ističe kako je tijekom tog povlačenja Slovenija "postala poprištem teških borbi koje su trajale do 15. svibnja, još tjedan dana nakon završetka rata u Europi. U njima su izginuli mnogi vojnici na obje strane, kao i određen broj civila

213 Isto.

214 Isto.

215 Isto.

216 Isto, 167.

217 Isto.

218 Isto.

219 Isto, 199.

220 Isto, 200.

koji su se povlačili u istoj koloni."²²¹ Osim ustaša, pripadnika vojske Nezavisne Države Hrvatske i civila povlačili su se i "njemački vojnici, slovenski domobrani, srpski i crnogorski četnici i drugi."²²² "Najveći dio vojnika i civila koji su povlačili prema Austriji zaustavljen je još u Sloveniji, gdje su se predali partizanima."²²³ Oni koji su došli do Austrije odbijeni su od strane Britanaca i predani su partizanima. Zatim slijedi zanimljiv dio koji se razlikuje od ostalih udžbenika. Koren navodi kako su "u sljedećim tjednima, civili najvećim dijelom pušteni kućama,"²²⁴ dok su "određene skupine vojnih zarobljenika (npr. dugogodišnji pripadnici ustaških postrojbi, časnici itd.) izdvajane i sustavno ubijane te pokopane u masovnim grobnicama (npr. Tezno kod Maribora, Kočevski Rog)."²²⁵ Ostali su većinom pješice otpremani u logore u Hrvatsku i ti marševi se nazivaju "križni put." "Točan broj žrtava svih tih događaja nije poznat, no radi se o više desetaka tisuća ubijenih ljudi. Procjene većine povjesničara govore o 70 000 ljudi (od toga oko 50 000 Hrvata.)"²²⁶

Na kraju je Koren dodala i izvor u kojem Milan V. svjedoči o svom putu prema Austriji, boravku u logoru i povratku u Zagreb, a zatim i u Sisak.

221 Isto.

222 Isto.

223 Isto.

224 Isto.

225 Isto.

226 Isto.

3. Prikaz NDH u srpskim udžbenicima

Tema ovog poglavlja bit će pet udžbenika koji se koriste u osmom razredu u Srbiji. Isto kao i u hrvatskim udžbenicima, analizirat ću osnivanje ustaškog pokreta, nastanak i organizacija Nezavisne Države Hrvatske, odnos vlasti prema Srbima, Židovima i Romima, odnos ustaša, partizana i četnika, kakve slikovne materijale koriste pojedini autori udžbenika i kakva pitanja postavljaju u udžbeniku.

3.1. Istorija 8 – Logos²²⁷

Nezavisna Država Hrvatska se u udžbeniku P. Simića i I. Petrović obrađuje kroz dvije nastavne teme, "Jugoslavenska kraljevina" i "Jugoslavija u Drugom svjetskom ratu." Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska se spominju u više nastavnih jedinica, a to su "Kraljevina Jugoslavija 1929.-1941.", "Aprilski rat i posledice poraza Kraljevine Jugoslavije 1941. godine", "Bilanc rata i doprinos Jugoslavije pobedi Antifašističke koalicije." Naslovi poglavlja su "Atentat u Marselju", "Podela Jugoslavije", "Nezavisna Država Hrvatska", "Holokaust i genocid u NDH", "Gubici Jugoslavije u Drugom svetskom ratu."

Nezavisna Država Hrvatska i ustaše nisu glavna tema ni jedne nastavne jedinice, nego se spominju u sklopu drugih nastavnih jedinica. Zato ta materija nije obrađena na velikom broju stranica, kada se sve zbroji riječ je o oko tri stranice. Najviše prostora je posvećeno počinjenim zločinima od strane ustaša.

Osobe koje se spominju, a koje su povezane s ustašama ili Nezavisnom Državom Hrvatskom su Ante Pavelić koji je predstavljen kao čelni čovjek ustaša i Nezavisne Države Hrvatske. Slavko Kvaternik se kratko spominje samo kao osoba koja je proglasila Nezavisnu Državu Hrvatsku. Za Vladka Mačeka, iako se prvo navodi kako je odbio surađivati s Nijemcima, ipak možemo reći da se prikazuje negativno jer se zatim tvrdi kako je pozvao svoje sljedbenike da surađuju s novim vlastima.

Iako udžbenik sadrži mnogo slikovnog materijala, malo toga je vezano uz Nezavisnu Državu Hrvatsku. Može se pronaći tek jedna fotografija Ante Pavelića i spomenika žrtvama u Jasenovcu.

²²⁷ Predrag Simić, Ivana Petrović, *Istorija 8: radni udžbenik istorije za osmi razred osnovne škole sa tematskim istorijskim atlasom*. Beograd, Logos, 2016.

Uz to, treba izdvojiti kartu manjeg formata na kojoj je prikazana podjela Jugoslavije i na kojoj se može vidjeti koji je prostor obuhvaćala Nezavisna Država Hrvatska.

Na kraju svake nastavne jedinice nalaze se postavljena pitanja, ali također je malo toga vezano uz Nezavisnu Državu Hrvatsku. Pitanja glase: "Kakav je bio položaj Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj?"²²⁸ i "Koje je obilježje imao holokaust i genocid u NDH tokom Drugog svjetskog rata?"²²⁹

Ustaše se prvi put spominju kada se govori o atentatu na kralja Aleksandra. Predstavljani su kao sudionici i suorganizatori toga atentata. Autori navode kako je na kralja Aleksandra "izvršen atentat koji su organizovale ustaše i VMRO."²³⁰ Kao atentator je označen Vlado Černozemski koji je "uputstva dobio od hrvatskih ustaša, koje su u to vreme bile pod zaštitom Musolinijeve Italije."²³¹ Kao razlog ubojstva kralja Aleksandra P. Simić i I. Petrović navode to što je "bio jedan od vodećih antifašista u Europi."²³²

Nakon iscrpnog objašnjenja na nekoliko stranica kako je Jugoslavija pristupila Trojnog paktu, pa kako je došlo do državnog udara što je dovelo do napada Njemačke i Travanjskog rata slijedi poglavlje "Podela Jugoslavije." Autori navode kako je "zemlja okupirana i podeljena između Nemačke, Italije, Mađarske i Bugarske."²³³ Nakon toga se dotiču i Nezavisne Države Hrvatske i navode kako je "na prostoru Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srema stvorena ustaška Nezavisna Država Hrvatska (NDH)."²³⁴ U drugom poglavlju nazvanom "Nezavisna Država Hrvatska" autori navode kako je nakon ulaska njemačke vojske 10. travnja u Zagreb "pukovnik Slavko Kvaternik istog dana proglasio stvaranje Nezavisne Države Hrvatske (NDH) na teritoriji bivše Banovine Hrvatske i Vrbaske banovine."²³⁵

U samom tekstu se nigdje ne spominju Rimski ugovori, ali se na karti može vidjeti da je posebno označen teritorij koji je pripao Talijanima Rimskim ugovorima. Bosna i Hercegovina spominje se, kako sam već naveo, u poglavlju "Podela Jugoslavije."

228 Isto, 169.

229 Isto, 187.

230 Isto, 132.

231 Isto.

232 Isto.

233 Isto, 166.

234 Isto.

235 Isto, 167.

Čim prvi put spominju ustaše, P. Simić i I. Petrović navode kako su bili pod zaštitom Italije, a isto tako ne izostavljaju to kada govore o stvaranju Nezavisne Države Hrvatske. Navode kako je "teritorija NDH bila pod kontrolom Nemačke i Italije."

Autori ovog udžbenika nisu posvećivali pažnju npr. gospodarstvu i kulturi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, unutarnjem administrativnom uređenju i sl. Odmah nakon osnovnih informacija o nastanku i vodstvu Nezavisne Države Hrvatske govore o progonima i počinjenim zločinima, s time da je naglasak stavljen na zločine počinjene nad Srbima.

Odmah u prvom poglavlju vezanom uz Nezavisnu Državu Hrvatsku autori ističu kako je "cilj ustaša bio da se Hrvatska očisti od Srba tako što će se trećina ubiti, trećina proterati, a trećina pokatolitičiti."²³⁶ Navode i kako su vlasti Nezavisne Države Hrvatske "sprovodile politiku sistemskog istrebljenja (genocida) Srba, Jevreja i Roma. Već prvih dana ustaše su činile zločine nad Srbima, palili njihova sela i crkve i osnivali sabirne i radne logore."²³⁷ Nakon što istaknu loš položaj Srba, spominju se i Židovi. Navode kako su "doneti tzv. rasni zakoni na osnovu kojih su Jevreji otpušteni iz službe i zabranjeno im je učešće u političkom, kulturnom i javnom životu."²³⁸ Tu se opet ističe nepovoljan položaj Srba pa navode kako "deo tih zakona primenjivao i prema Srbima."²³⁹

P. Simić i I. Petrović su dio pažnje posvetili i logorima. Odmah u prvom poglavlju o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj navode kako su "ubrzo po proglašenju NDH ustaše po uzoru na naciste osnovali koncentracione logore u Jasenovcu, Staroj Gradiški i drugim mestima..."²⁴⁰ Od logora "po okrutnosti i broju žrtava prednjačili su Jasenovac, Stara Gradiška, Jadovno, Koprivnica, Đakovo, Sisak, Kruščica kod Travnika i Jastrebarsko."²⁴¹ Posebno ističu Jasenovac koji se "po broju žrtava svrstava u red najvećih logora smrti u Evropi tokom Drugog svetskog rata."²⁴² Ističe se okrutnost logora pa autori navode kako su "potresna svedočanstva o zločinima nad Srbima, Jevrejima, Romima, Hrvatima antifašistima i drugima ostavili čak i nemački i italijanski predstavnici pri ustaškom režimu."²⁴³

Ne navode konkretne brojke za stradale u pojedinim logorima, nego samo navode kako je "preko

236 Isto.

237 Isto, 184.

238 Isto.

239 Isto.

240 Isto, 167.

241 Isto, 185.

242 Isto.

243 Isto.

300 000 upućeno u logore."²⁴⁴

Simić i Petrović spominju i dječje logore "u kojima su nestale desetine hiljada srpske, jevrejske i romske dece."²⁴⁵

Crkva i svećenstvo se spominje samo u jednoj rečenici koja glasi: "Stvaranje NDH pozdravila je i katolička crkva, a mnogi sveštenici uključili su se u progone i prisilno pokatoličavanje Srba."²⁴⁶

Zanimljivo je pogledati kako je prikazan odnos četnika i partizana međusobno i s ustašama. P. Simić i I. Petrović navode kako su "četnici bili jugoslavenski antifašistički pokret koji se borio za obnovu Jugoslavije kao monarhije posle Drugog svetskog rata."²⁴⁷ Navode kako su pripadnici četničkog pokreta bili uglavnom Srbi, ali i da je bilo i pripadnika drugih jugoslavenskih naroda. Četnici su "napadali nemačke vojne ciljeve, često u saradnji s partizanima."²⁴⁸ Nakon te početne suradnje četnika i partizana, došlo je do sukoba i građanskog rata. Razlozi su bili "političke prirode, budući da je cilj četnika bila obnova monarhije i kapitalističkog društvenog uređenja, dok je cilj partizana bila republika i socijalistička revolucija."²⁴⁹ Za partizane navode kako je "Komunistička partija Jugoslavije pozvala na borbu protiv okupatora."²⁵⁰ U početku najuspješniji su bili u zapadnoj Srbiji gdje su u "sadejstvu četnicima ili samostalno izvedene vojne akcije većeg obima."²⁵¹ Opet se ističe razlika između četnika "koji su se borili za povratak kralja i obnovu monarhije."²⁵² Ciljevi partizana su bili "narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija, tj. stvaranje »nove Jugoslavije.«"²⁵³

O uroti Vokić-Lorković se ne govori u udžbeniku Simić i Petrović, a također se ne obrađuje ni povlačenje ustaša i civila prema Bleiburgu i "križni put."

244 Isto, 186.

245 Isto, 184.

246 Isto, 167.

247 Isto, 169.

248 Isto, 170.

249 Isto.

250 Isto.

251 Isto, 171.

252 Isto.

253 Isto.

3.2. Istorija 8 – Klett²⁵⁴

Nezavisna Država Hrvatska u udžbeniku P. Vajagića i N. Stošića obrađuje se u nastavnoj temi "Jugoslavija u Drugom svetskom ratu", a naslov nastavne jedinice je "Posledice rata u Jugoslaviji." Naslovi poglavlja u kojima se govori o ustašama i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj su "NDH – genocidna tvorevina" i "Genocid nad Srbima u NDH."

Količinski je vrlo malo prostora posvećeno Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, oko dvije stranice. Od toga najviše, naravno, odnosu režima prema Srbima.

Od pojedinaca ističu se Ante Pavelić koji je predstavljen kao emigrant, organizator atentata na Aleksandra Karađorđevića, vođa ustaša i Nezavisne Države Hrvatske, organizator zločina nad Srbima i na kraju kao bjegunac nakon rata. Alojzije Stepinac se prikazuje kao sudionik Prvog svjetskog rata, a zatim kao nadbiskup koji je podržao Nezavisnu Državu Hrvatsku i podržavao zločine nad Srbima. Spominje se i Adolf Hitler koji je za cilj imao osloboditi prostor kako bi naselio Nijemce.

Slikovnog materijala također nema mnogo. Tek fotografija Ante Pavelić i Alojzija Stepinca i jedna fotografija kolone ljudi koja ide prema Jasenovcu.

Ustaše, za P. Vajagića i N. Stošića, "su bile fašistička organizacija, osnovana 1929. godine uz pomoć Italije."²⁵⁵ Dok na sljedećim stranicama navode kako je ustaški pokret "postao oruđe nemačke politike genocida nad srpskim narodom."²⁵⁶

Autori se u svom udžbeniku ne bave stvaranjem i proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske. Ističe se kako je "NDH bila kvislinška država, zabeležena u istoriji po teroru i genocidu koji je počinila nad Srbima, Jevrejima i Romima."²⁵⁷ Isto tako se ne govori o tome koji je teritorij obuhvaćala Nezavisna Država Hrvatska. Ne obrađuje se previše ni odnos s Italijom i Njemačkom, samo se kratko navodi kako su "ustaše ... fašistička organizacija, osnovana ... uz pomoć Italije"²⁵⁸ i kako je "ustaški pokret ... postao oruđe nemačke politike..."²⁵⁹

254 Predrag Vajagić, Nenad Stošić. *Istorija 8: za osmi razred osnovne škole*. Beograd: Klett, 2011.

255 Isto, 145.

256 Isto, 158.

257 Isto, 145.

258 Isto.

259 Isto, 158.

P. Vajagić i N. Stošić u svom udžbeniku ne obrađuju ni unutarnju teritorijalnu podjelu države, Hrvatski sabor i sl. Ne dotiču se gospodarstva i kulture u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Najviše su se usredotočili na logore, počinjene zločine, a posebno odnosu prema Srbima. Nezavisna Država Hrvatska je odmah u naslovu definirana kao genocidna tvorevina i odmah nakon par uvodnih rečenica se prelazi na odnos prema Srbima. Navode kako se "državni program NDH zasnivao na fizičkom uklanjanju srpskog stanovništva s teritorije Hrvatske. Problem Srba trebalo je da bude rešen fizičkom likvidacijom, proterivanjem i prinudnim pokatoličavanjem. Ustaše su odmah po stvaranju NDH počele progon srpskog naroda."²⁶⁰ Židovi i Romi se spominju kratko u jednoj rečenici uz fotografiju Ante Pavelića gdje stoji da on "kao poglavnik NDH doneo rasne zakone i uspostavio koncentracione logore radi totalnog istrebljenja Srba, Roma, Jevreja i antifašista."²⁶¹ Autori ističu primjer kada je "u gradiću Glina na Baniji, 1260 Srba zatvoreno i ubijeno u pravoslavnoj crkvi, koja je zatim zapaljena."²⁶²

Od logora P. Vajagić i N. Stošić navode Jasenovac, Stara Gradiška, Sisak, Novska, Koprivnica, Đakovo, Jastrebarsko i Lepoglava. Autori ističu da su logori postojali "da bi likvidacija srpskog naroda bila što efikasnija."²⁶³ "Metode ubijanja bile su veoma svirepe: streljanje, bacanje u duboke jame, vezanje i mučenje."²⁶⁴ Zatim je jedan odvojeni kraći tekst samo o logoru Jasenovac gdje je on okarakteriziran kao logor smrti. "Po organizaciji, ličio je na nacističke logore u kojima je radna snaga logoraša korišćena pre likvidacije."²⁶⁵ Navode kako su načini ubijanja "po brutalnosti prevazilazili i nemačke zločinačke metode."²⁶⁶ Osim toga, "postojao je krematorijum u kojem su spaljivana tela ubijenih logoraša."²⁶⁷

Po pitanju broja žrtava u logoru Jasenovac autori kratko navode da je "državna komisija Jugoslavije iz 1946. procenila broj žrtava na 600 000."²⁶⁸

Katolička crkva prikazuje se izrazito negativno. Odmah u prvom poglavlju ističe se da su ustaše "u

260 Isto, 145.

261 Isto.

262 Isto, 159.

263 Isto.

264 Isto.

265 Isto.

266 Isto.

267 Isto.

268 Isto.

tim zverstvima imale podršku Rimokatoličke crkve."²⁶⁹ Na sljedećim stranicama navode da je "u progonu i teroru nad Srbima u NDH aktivno učestvovalo i katoličko sveštenstvo."²⁷⁰ Za Stepinca se navodi kako je "dao počinjenom genocidu duhovni blagoslov."²⁷¹ Uz to, "tokom postojanja NDH katoličko sveštenstvo nasilno je pokrtilo više od 200 000 Srba."²⁷² Osim toga, uz fotografiju Alojzija Stepinca se još navode kako je "bio upoznat sa stradanjima Srba u logoru Jasenovac, čemu se nije suštinski protivio. Organizovao je pokatoličavanje Srba pod izgovorom da se to čini radi njihovog spasavanja."²⁷³

P. Vajagić i N. Stošić navode kako su se protiv okupatora, NDH i drugih kvislinga borila "dva ideološki različita pokreta otpora: partizani i četnici."²⁷⁴ "Sukob između ta dva pokreta ... prerastao je u građanski rat na teritoriji cele Jugoslavije."²⁷⁵

O uroti Vokić-Lorković i "križnom putu" se ne govori.

3.3. Istorija 8 – Freska²⁷⁶

Nastavna tema u kojoj se obrađuje Nezavisna Država Hrvatska je "Jugoslavija u Drugom svetskom ratu", a nastavne jedinice su "Aprilski rat i posledice poraza" i "Doprinos Jugoslavije pobjedi antifašističke koalicije." Naslovi poglavlja u kojima se spominje Nezavisna Država Hrvatska i ustaški pokret su "NDH i politika genocida", "Ljudski i materijalni gubici", "Logori smrti" i "Genocid i holokaust."

Sadržaj vezan uz proučavanu temu je raspoređen na otprilike tri stranice. Od toga, naravno, najviše je posvećeno počinjenim zločinima i logorima.

Osobe koje se spominju vezane uz Nezavisnu Državu Hrvatsku su Ante Pavelić koji je predstavljen kao vodeći čovjek Nezavisne Države Hrvatske i ustaškog pokreta i Vjekoslav Luburić-Maks koji je označen kao najbliži Pavelićev suradnik i osnivač logora.

269 Isto, 145.

270 Isto, 159.

271 Isto.

272 Isto.

273 Isto.

274 Isto, 160.

275 Isto.

276 Radoš Ljušić, Ljubodrag Dimić, *Istorija 8: za osmi razred osnovne škole sa čitankom i radnom sveskom*. Beograd: Freska, 2010.

Slikovni materijal u udžbeniku R. Ljušića i Lj. Dimića uglavnom je usmjeren na žrtve logora. Osim jedne fotografije Ante Pavelića ostale su vezane uz logore. Može se pronaći fotografija na kojoj je čovjek okružen tijelima mrtvih ljudi s opisom "ustaški zločinac okružen telima ubijenih Srba u logoru Jasenovac."²⁷⁷ Osim te fotografije još su četiri koje se vezane uz žrtve logora Jasenovac, a od toga jedna prikazuje dijete.

Na kraju nastavnih jedinica su postavljena pitanja. Vezano uz Nezavisnu Državu Hrvatsku je pitanje: "Kakav je bio odnos vlasti NDH prema srpskom stanovništvu?"²⁷⁸ Druge žrtve, osim Srba, se u pitanjima ne spominju.

Ustaše su definirane kao grupa "ekstremnih hrvatskih nacionalista i šovinista."²⁷⁹

Autori navode kako je Nezavisna Država Hrvatska "nastala 10. aprila 1941. godine, istoga dana kada su u Zagreb ušle nemačke trupe."²⁸⁰ Ne govori se o Rimskim ugovorima i posebno o tome koji je teritorij obuhvaćala Nezavisna Država Hrvatska. Spominje se Bosna i Hercegovina i njeno muslimansko stanovništvo koje je imalo "ulogu svojevrsne »straže« prema Srbiji i Srbima na reci Drini."²⁸¹ Navodi i kako su muslimane privukli tako što su ih "proglasili »čistim Hrvatima«. Deo muslimanskog stanovništva je dobrovoljno, a deo prisilno uključen u ustaške jedinice."²⁸² Autori ističu važnu ulogu Njemačke i Italije kod stvaranja Nezavisne Države Hrvatske. Navode kako je "Nezavisna Država Hrvatska bila tvorevina pod direktnim tutorstvom nacističke Nemačke i fašističke Italije. ... Ustaška vlast i njen poglavnik Ante Pavelić uživali su punu podršku Trećeg rajha."²⁸³

Autori ne govore o unutarnjem teritorijalnom uređenju Nezavisne Države Hrvatske, gospodarstvu i kulturi u novonastaloj državi.

Najviše je prostora posvećeno odnosu prema Srbima. Navode kako su ustaše "od prvog trenutka, nastojale da terorom reše pitanje 1,9 miliona Srba na prostoru Nezavisne Države Hrvatske."²⁸⁴ Na

277 Isto, 197.

278 Isto, 179.

279 Isto, 178.

280 Isto.

281 Isto, 179.

282 Isto.

283 Isto, 178.

284 Isto.

sljedećim stranicama se može naći tvrdnja koja kaže kako je "nasilje nad Srbima započelo onog trenutka kada je formirana NDH. Pozivi na uništavanje Srba javno su upućivani."²⁸⁵ Po njima, "isticano je da su Srbi i raso i verski različiti od Hrvata, da svojim postojanjem ugrožavaju vitalne interese Hrvata, da su doseljenici na prostoru NDH."²⁸⁶ Uz to, "ustaše nisu krile da žele da sve Srbe »jednom zauvek odstrane putem istrebljenja.«²⁸⁷ Srbe je trebalo riješiti tako da dio "fizički likvidiraju, deo prisilno proteraju i deo prevedu u katoličanstvo."²⁸⁸ Navode i kako je "do kraja 1941. u Srbiju pobjeglo oko 150.000 Srba iz Nezavisne Države Hrvatske."²⁸⁹ Autori su jasni u definiranju genocida nad srpskim narodom, pa tvrde da je "promeni demografske strukture dodatno je doprineo genocid koji je na prostoru NDH izvršen nad srpskim narodom."²⁹⁰ Dok nešto kasnije navode kako "o počinjenom zločinu genocida nad Srbima, Jevrejima i Romima na prostoru Nezavisne Države Hrvatske svedoči njeno rasno zakonodavstvo, praksa masovnih likvidacija i deportacija stanovništva."²⁹¹

Osim Srba obrađuje se odnos prema Židovima i Romima, autori navode kako su ustaše i njih "planirale da likvidiraju smatrajući ih, podjednako kao i nemački nacisti, najnižim ljudskim rasama."²⁹² "Od oko 75.000 ukupnog broja Jugoslavenskih Jevreja, tokom rata život je izgubilo oko 60.000."²⁹³ U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj "teror nad Jevrejima započeo je 11. aprila 1941. ... Od oko 25.000 Jevreja koji su pred rat živeli na prostoru Hrvatske, Slavonije i Srema, likvidirano je do početka 1943. oko 14.000, dok je izbeglo oko 4.000. Preostali Jevreji su, po nemačkoj naredbi, odvedeni u Aušvic i tamo likvidirani. Na prostoru Bosne i Hercegovine ubijeno je oko 10.500 Jevreja ili 75% od njihovog predratnog broja (14.500)."²⁹⁴

Treba izdvojiti i izvor koji je postavljen, a to je ulomak iz "Zakonske odredbe o upućivanju nepoćudnih osoba na prisilni u sabirne i radne logore." U toj odredbi se navodi kako osobe koje bi mogle "ugroziti mir i spokojnost hrvatskog naroda i tekovine oslobodilačke borbe hrvatskog ustaškog pokreta, mogu se uputiti na prisilni boravak sabirne i radne logore... Protiv odluke ustaškog redarstva ... nema pravnog leka ni tužbe na upravni sud..."²⁹⁵

285 Isto, 197.

286 Isto, 178.

287 Isto, 197.

288 Isto, 178.

289 Isto, 196.

290 Isto.

291 Isto, 197.

292 Isto, 178-179.

293 Isto, 197.

294 Isto, 198.

295 Isto, 196.

Osim njih, "ustaše su planirale da se obračunaju i sa drugim protivnicima, pre svega sa komunistima i hrvatskim antifašistima."²⁹⁶

R. Ljušić i Lj. Dimić su logore definirali kao koncentracijske logore i logore smrti. Osim Jasenovca, navode i logore Danica kod Koprivnice, Stara Gradiška, Sisak, Gornja Rijeka kod Karlovca, Novska, Prijedor, Jastrebarsko kod Zagreba. Kada se govori o Jugoslaviji, po njima, "najveći broj koncentracionih logora nalazio se na prostoru NDH."²⁹⁷ Autori navode kako su ustaše "aprila 1941. godine počele da formiraju prve logore smrti. Prvi logor otvoren je u Koprivnici."²⁹⁸ Na sljedećim stanicama navodi se sličan podatak: "Prvi koncentracioni logor osnovan je u fabrici »Danica« kod Koprivnice, sredinom aprila 1941."²⁹⁹ Navode se i neke metode ubijanja, pa autori tvrde da su "logoraši moreni glađu, teškim radom, mučenjima."³⁰⁰

Od logora posebno se ističe Jasenovac "u kome je ubijeno više stotina hiljada ljudi. U pitanju je bila prava »fabrika smrti«."³⁰¹ U kraćem tekstu koji je postavljen kao dodatni sadržaj navodi se da je funkcija Jasenovca bila "uništenje ljudi."³⁰² To se provodilo "sistemske: od uslova smeštaja, rada, ishrane pa do pojedinačnih i masovnih uništenja ljudi, izvršenih na najbrutalnije načine."³⁰³

Osim tih "više stotina hiljada ljudi" o kojim se govori u tekstu, u dodatnom sadržaju se nešto preciznije govori o broju žrtava u logoru Jasenovac. Autori prvo navode da "tačan broj stradalih u Jasenovcu nikada nije utvrđen."³⁰⁴ Nakon toga navode da "u istoriografskoj interpretaciji se najčešće sreće podatak od 700.000 ubijenih. Prema zvaničnim podacima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina Hrvatske, u Jasenovcu je ubijeno između 500.000 i 600.000 ljudi."³⁰⁵

Spominju se i logori za djecu. "Sredinom maja 1941. godine formiran je logor Stara Gradiška. U njemu su bili smešteni i žene i deca. Na prostoru NDH formirani su i logori za decu starosti do 14 godina."³⁰⁶ Dok se kasnije navodi kako je "u NDH život izgubilo preko 74.000 dece."³⁰⁷ Na istoj

296 Isto, 179.

297 Isto, 197.

298 Isto, 179.

299 Isto, 197.

300 Isto, 179.

301 Isto.

302 Isto.

303 Isto.

304 Isto.

305 Isto.

306 Isto.

307 Isto, 197.

stranici u dodatnom tekstu se navodi kako je "u NDH od ukupnog broja nastradale dece ubijeno 60.000 i to: srpske dece 42.791, romske 5.373, muslimanske 5.434, jevrejske 3.710, hrvatske 2.289, dok za 273 nije bilo moguće utvrditi nacionalnost."³⁰⁸

R. Ljušić i Lj. Dimić su vrlo negativni prema Katoličkoj crkvi. Odmah navode kako su Pavelić i ustaše imali "podršku Trećeg rajha i delova Rimokatoličke crkve."³⁰⁹ Nedugo nakon toga tvrde kako je uništenje Srba bio državni zločin i da su u "njemu najdirektnije učestvovali i delovi Rimokatoličke crkve."³¹⁰ Kasnije navode kako je "deo katoličkih sveštenika-ustaša blagosiljao zločine nad pravoslavnim stanovništvom."³¹¹

Urota Vokić-Lorković se ne tematizira, niti se obrađuje "križni put."

3.4. Istorija 8 – Zavod za udžbenike³¹²

Nastavna tema u kojoj se obrađuje Nezavisna Država Hrvatska je "Jugoslavija u Drugom svetskom ratu", a nastavne jedinice su "Napad na Jugoslaviju – Aprilski rat. Okupacija." i "Doprinos Jugoslavije pobedi nad fašizmom. Ljudski i materijalni gubici." Naslovi poglavlja u kojima se govori o ustašama i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj su "Nezavisna Država Hrvatska (NDH)", "Progon Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", "Genocid u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj" i "Logor smrti – Jasenovac."

Sadržaj vezan uz temu rada u ovom udžbeniku se obrađuje na četiri stranice. Naravno, najviše prostora je posvećeno odnosu prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Osobe koje se spominju u udžbeniku vezane uz Nezavisnu Državu Hrvatsku prikazuju se negativno. Slavko Kvaternik se kratko spominje kao osoba koja je pročitala proglas o nastanku Nezavisne Države Hrvatske. Ante Pavelić se najčešće spominje i to kao osuđenik na smrt zbog sudjelovanja u atentatu na kralja Aleksandra, kao čelnik ustaša i Nezavisne Države Hrvatske i kao osoba koja je zagovarala počinjene zločine. Za Vladka Mačeka se samo kratko navodi kako je pozvao svoje pristaše na suradnju s novom vlasti. Alojzije Stepinac je prikazan kao osoba koja je podržavala genocid.

308 Isto.

309 Isto, 178.

310 Isto.

311 Isto, 197.

312 Đorđe Đurić, Momčilo Pavlović, *Istorija 8: za osmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2010.

U udžbeniku je šest slikovnih materijala vezano uz Nezavisnu Državu Hrvatsku. Na jednoj fotografiji je prikazan Slavko Kvaternik, na jednoj nekoliko svećenika s opisom kako je to pokršćavanje Srba. Ostale fotografije su vezane uz logore. Jedna fotografija prikazuje spomenik iz Spomen područja Jasenovac. Tri fotografije prikazuju žrtve logora, a dvije fotografije bi se mogle istaknuti kao drastične. Jedna prikazuje izglednije ljude kako sjede, dok druga prikazuje kako oko zavezanog čovjeka stoji nekoliko ljudi.

Ustaše su prikazane kao "... teroristička ... organizacija ..." ³¹³ Đurić i Pavlović su jedini autori koji u svom udžbeniku govore o Načelima ustaškog pokreta koji je označen kao "glavni ustaški programski dokument." ³¹⁴ Ukratko donose neke točke programa kao što su to da je "predviđeno stvaranje velike Hrvatske do »povijesnih granica« na Drini i Dunavu, države u kojoj će odlučivati samo Hrvati, ... stvaranje »čistog hrvatskog životnog prostora«." ³¹⁵ Kao ustaški cilj se ističe "stvaranje velikohrvatske etnički čiste države." ³¹⁶ Kao osnovne karakteristike ustaškog pokreta se ističe "velikohrvatsvo, mržnja prema Srbima, antikomunizam i antisemitizam." ³¹⁷

O nastanku i proglašenju Nezavisne Države Hrvatske autori samo kratko navode da su "nemačke trupe ušle u Zagreb, 10. aprila 1941. Slavko Kvaternik pročitao je na radiju proglas o uspostavljanju Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Nekoliko dana kasnije budući poglavnik Ante Pavelić doputovao je iz Italije." ³¹⁸ O teritoriju Nezavisne Države Hrvatske se govori o jednoj rečenici, navode kako su "granice NDH obuhvatale najveći deo Bosne i Hercegovine, Srem ..." ³¹⁹ Osim teritorija Bosne i Hercegovine spominju se i muslimani, pa Đ. Đurić i M. Pavlović navode kako se "pokoljima pridružio i deo muslimana, tako da je u NDH vođen i verski sukob u kome se deo katolika i muslimana udružio protiv pravoslavaca i Jevreja." ³²⁰ Rimski ugovori se ne spominju, ali autori navode da je "najveći deo Dalmacije pripao Italijanima." ³²¹ Također se kratko govori i o odnosu Nezavisne Države Hrvatske i Njemačke i Italije. Navode kako je Ante Pavelić "bio pod zaštitom italijanskih fašista." ³²² Tome možemo dodati i tvrdnju na sljedećoj stranici koja kaže da su

313 Isto, 138.

314 Isto, 151.

315 Isto.

316 Isto, 139.

317 Isto.

318 Isto, 138.

319 Isto, 139.

320 Isto.

321 Isto.

322 Isto, 138.

"njene strateški važne teritorije okupirale sile Osovine..."³²³

U unutarnjim teritorijalnim podjelama, o gospodarstvu i kulturi se ne govori. Za instituciju poglavnika se navodi kako je "po ugledu na Hitlera i Mussolinija imao neograničenu vlast."³²⁴

Nakon toga se prelazi na odnos prema Srbima, Židovima i Romima. Navode kako su "već krajem aprila usvojeni su rasni zakoni koji su imali za cilj progon i istrebljenje Srba, Roma i Jevreja."³²⁵ Unatoč tome, treba konstatirati kako se rasni zakoni nisu odnosili na Srbe. Kasnije se spominju i zakoni "koji su doneti davali su legitimitet masovnom teroru koji je otpočeo od prvih dana stvaranja NDH. Oni su u prvom redu bili usmereni protiv Srba koji su činili 1/3 stanovništva i Jevreja."³²⁶ Đ. Đurić i M. Pavlović ističu kako se vodila politika istrebljenja Srba i to "prisilnim preseljenjem (deportacijama), prekrštavanjem u katoličku veru i primoravanje da postanu Hrvati, kao i pojedinačnim i grupnim ubijanjem."³²⁷ Kasnije se opet ponavlja isto: "Konačno rešenje srpskog pitanja u NDH trebalo je da bude ostvareno u prvom redu fizičkom likvidacijom, zatim ekonomskim uništenjem i proterivanjem, kao i nasilnim prevođenjem Srba na katoličku veru, što je bilo jednako pohrvaćivanju."³²⁸ Navode kako je poduzet niz mjera protiv Srba pa su "ustaše zabranile upotrebu ćirilicnog pisma, otpuštale Srbe iz javnih službi, zabranile rad srpskih udruženja i organizacija, rušile mnogobrojne srpske crkve i manastire i ubijale sveštenike i stvorile hrvatsku pravoslavnu crkvu."³²⁹ Da bi nakon nekoliko stranica ponovili slično: "Počelo je masovno otpuštanje Srba iz javnih službi, zabrana kretanja, obeležavanje plavim trakama oko rukava, iseljavanje iz pojedinih delova gradova, proterivanje iz zemlje. Krajem aprila zakonom je zabranjena upotreba ćirilice. ... Masovno su uništavane biblioteke, pljačkane i rušene crkve i manastiri. "³³⁰ Zanimljiv je jedan, navodni, citat Pavelića kada je on rekao da su "velike stvari Nemci i Hrvati postigli zajednički. Možemo s ponosom reći da smo slomili srpsku naciju, koja je posle Engleza, najtvrdoglavija, najtupavija i najgluplja."³³¹ Navode i kako je "ukinut naziv »srpsko-pravoslavna vjera« i uveden naziv »grčko-iztočna vjera«."³³²

Iako je najviše prostora posvećeno odnosu prema Srbima, spominju se i druge žrtve. Navode kako

323 Isto, 139.

324 Isto.

325 Isto.

326 Isto, 151.

327 Isto, 139.

328 Isto, 151.

329 Isto, 139.

330 Isto, 151-152.

331 Isto, 139.

332 Isto, 152.

su "genocidu bili izloženi i Jevreji i Romi, dok je oštrica »unutrašnjeg čišćenja« bila usmerena u prvom redu na članove Komunističke partije Jugoslavije i njihove simpatizere u NDH."³³³ Neki zakoni su se odnosi i na Židove, a to je bio "poseban niz rasističkih antisemitskih zakona. Brojnim zakonima iz oblasti imovinsko-pravnih odnosa legalizovana je pljačka srpske i jevrejske imovine, a, s druge strane, država je organizovala i podsticala naseljavanje Hrvata na otetim imanjima."³³⁴ Navode kako je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj živjelo 39 500 Židova, a "život je izgubilo njih 30.500, najvećim delom u hrvatskim logorima smrti u Gospiću i Jasenovcu."³³⁵

Logore su opisali kao koncentracijske i logore smrti. Nabrojali su Jasenovac, Stara Gradiška, Gospić, logore na Pagu. Iako su zakoni o logorima doneseni krajem 1941. i 1942. godine "masovno interniranje započeto je mnogo ranije, praktično od prvih dana postojanja ustaške države."³³⁶ Za Gospić se navodi i kako je "bio prvi logor smrti za Jevreje u Evropi."³³⁷ Vezano uz logor Gospić-Jadovno je priložen i jedan kraći tekst u kojem se navode konkretni brojevi o dovedeni i stradalima u logoru. Navode da je "od 11. maja do 21. avgusta u kompleks lograo Gospić-Jadovno dovedeno ukupno 42.246 muškaraca, žena i dece iz cele NDH, od kojih je ubijeno 40. 123. Od 40. 123 žrtve bilo je 38. 010 (94,73%) Srba, 1. 988 (4,95%) Jevreja i 124 ostalih. Za 10. 502 žrtve utvrđen je identitet."³³⁸ O broju stradalih Srba, Židova i ostalih. Osim logora, "neretko su crkve služile i kao mesta masovnih egzekucija, kao što je bio slučaj sa crkvom u Glini."³³⁹

Logor Jasenovac se obrađuje u zasebnom poglavlju koji zauzima gotovo cijelu stranicu. Đ. Đurić i M. Pavlović su Jasenovac okarakterizirali kao "najveći koncentracioni logor i logor smrti u NDH i u ovom delu Evrope."³⁴⁰ Još navode kako je "logor smrti Jasenovac moguće po masovnosti zločina porediti samo s velikim nacističkim »fabrikama smrti«. ... Logor u Jasenovcu služio je gotovo isključivo kao logor smrti – za masovno ubijanje zatočenika."³⁴¹ Navode kako su "u logoru stradali Srbi, Jevreji, Romi i antifašisti."³⁴² "Jedinice Jugoslavenske armije ušle su u napušteni logor 2. maja 1945, u vreme kada su svi drugi logori smrti u Evropi već bili oslobođeni."³⁴³

333 Isto, 151.

334 Isto.

335 Isto., 152.

336 Isto.

337 Isto.

338 Isto

339 Isto.

340 Isto.

341 Isto, 153.

342 Isto, 152.

343 Isto., 153.

Po pitanju broja žrtava u logoru Jasenovac Đurić i Pavlović prvo navode kako "broj nastradalih nije precizno utvrđen."³⁴⁴ Ipak donose neke brojeve, pa navode kako "istraživanja i procene pojedinih autora i komisija kreću se od 72.000 do milion nastradalih. Poimenično je do sada evidentirano oko 73.000 žrtava."³⁴⁵ Osim toga, navode i da "neposredno posle rata govorilo se o stradavanju 500.000 do 600.000 logoraša, od čega najviše Srba."³⁴⁶

Još se naglašavaju zločini počinjeni u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj tvrdnjom da je "holokaust u NDH u evropskim razmerama izuzetan i može se uporediti samo s »konačnim rešenjem« koje je sprovela sama nacistička država."³⁴⁷ Ističe se i to da su "uništenje Jevreja sproveli organi same hrvatske države, najvećim delom u sopstvenim logorima smrti, na osnovu sopstvenog antisemitskog programa i zakonodavstva istovremeno sa, po razmerama mnogo obimnijim, genocidom nad Srbima."³⁴⁸ Kada se govori o zločinima u Srbiji navode kako su počinjeni od "same nemačke okupacione vlasti."³⁴⁹

Nešto prostora su posvetili i Katoličkoj crkvi o kojoj se govori u negativnom smislu. Navode da su "neki članovi hrvatske katoličke hijerarhije otvoreno odobravali ubijanje Srba i učestvovali u prinudnom pokatoličavanju Srba."³⁵⁰ Na sljedećim stranicama navode kako je genocid izvođen "uz slabo prikrivanu podršku celokupne hijerarhije Rimokatoličke crkve i zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca."³⁵¹

3.5. Mozaik prošlosti – BIGZ³⁵²

Nastavne teme u kojima se obrađuje Nezavisna Država Hrvatska su "Jugoslavenska kraljevina" i "Jugoslavija u Drugom svetskom ratu." Nastavne jedinice su "Jugoslavija od 1929 do 1941 godine", "Aprilski rat i posledice poraza" i "Bilanc rata i doprinos Jugoslavije pobedi antifašističke koalicije." Naslovi poglavlja vezanih uz Nezavisnu Državu Hrvatsku su "NDH-genocidna tovrevina" i "Logori smrti."

344 Isto., 152.

345 Isto, 153.

346 Isto.

347 Isto.

348 Isto.

349 Isto.

350 Isto, 139.

351 Isto, 151.

352 Zoran Pavlović, Jovo Bosnić, *Mozaik prošlosti 8: udžbenik istorije za osmi razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ, 2011.

Sadržaj je raspoređen na otprilike tri stranice. Najviše prostora obuhvaća odnos prema Srbima.

Od osoba vezanih uz Nezavisnu Državu Hrvatsku spominju se Ante Pavelić koji je predstavljen kao osnivač ustaškog pokreta i čelni čovjek Nezavisne Države Hrvatske, a kao njegov cilj ističe se razbijanje Kraljevine Jugoslavije. Slavko Kvaternik se spominje kao osoba koja je proglasila novonastalu državu. Alojzije Stepinac je predstavljen kao čovjek koji je nasilno pokrštavao Srbe. Zanimljivo da se Draža Mihajlović i Josip Broz Tito predstavljaju kao borci protiv okupatora, odnosno Nijemaca i ustaša.

Slikovni materijal se odnosi na logore i zločine. Može se vidjeti fotografija kolona žene i djece koje odvođe u logor, crkva puna ljudi s opisom da se prikazuje pokrštavanje Srba. Zanimljiva je fotografija na kojoj se vide table s brojevima a odnosi se na broj žrtava u logoru Jasenovac. Posebno potresna fotografija je koja prikazuje nekolicinu ljudi s puškama uperenim u mrtva tijela na tlu, s opisom da se radi o ustaškim zločinima u Bosni.

Pitanja se mogu vidjeti na početku i na kraju nastavnih jedinica. Neka od njih se odnose i na Nezavisnu Državu Hrvatsku, a to su: "Koji su bili ciljevi ustaškog pokreta?"³⁵³; "Zbog čega je u NDH izvršen genocid nad srpskim narodom?"³⁵⁴ i "Koje teritorije su ušle u sastav NDH?"³⁵⁵

Ustaški pokret do 1941. je predstavljen kao separatistički pokret. Z. Pavlović i J. Bosnić navode kako nije došlo do jačanja jugoslavenstva, "a za to vreme su jačali separatistički pokreti u Hrvatskoj."³⁵⁶ Navode kako je Pavelić osnovao ustašku organizaciju "čiji je cilj bio razbijanje Kraljevine Jugoslavije i stvaranje nezavisne države Hrvatske."³⁵⁷ Dok se u kraćem dodatnom tekstu za ustaše dodaje da su osnovani "sa ciljem da se oružanim putem izbori za Nezavisnu Državu Hrvatsku, čije bi se granice nalazile na reci Drini."³⁵⁸ Dodaju kako je njihova ideologija bila "mešavina fašizma i hrvatskog ultranacionalizma (zasnovanog na rimokatoličkim idejama)..."³⁵⁹

Nakon što su obradili pristupanje Trojnom paktu, državni udari pa Aprilski rat i poraz Jugoslavija autori prvi put spominju NDH prilikom njenog proglašenja. Navode kako su "gotovo bez ikakvog

353 Isto, 112.

354 Isto, 124.

355 Isto, 115.

356 Isto., 91.

357 Isto.

358 Isto.

359 Isto.

otpora, već 10. aprila nemačke jedinice umarširale u Zagreb. Hrvatski narod ih je dočekaao kao oslobodiocce, a penzionisan pukovnik Slavko Kvaternik, u ime »poglavnika« Ante Pavelića proglasio je stvaranje Nezavisne Države Hrvatske."³⁶⁰ Za granice Nezavisne Države Hrvatske navode kako se "prostirala od Slovenije do Zemuna. Obuhvatala je današnju Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Srem."³⁶¹ Rimski ugovori se ne spominju ali se navodi da su "Italijani dobili deo Dalmacije..."³⁶² Nigdje se ne govori o podređenosti Nezavisne Države Hrvatske Njemačkoj i Italiji, nego štoviše, navode kako su "... nemačke jedinice ... hrvatski narod ih je dočekaao kao oslobodiocce"³⁶³ i "okupacijom Jugoslavije Hrvati dobili nezavisnost."³⁶⁴

O unutarnjem teritorijalnom uređenju se ne govori, kao niti o Hrvatskom saboru. O gospodarstvu i kulturi se govori ali u Srbiji, ne u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Nakon nekoliko uvodnih rečenica o granicama Nezavisne Države Hrvatske autori odmah navode da je "u ovoj državi tada živelo oko dva miliona Srba."³⁶⁵ Navode kako je "poglavnik Ante Pavelić smatrao da bi trećinu Srba trebalo pobiti, trećinu pokatoličiti, a trećinu proterati."³⁶⁶ Mjere koje su poduzete protiv Srba su to da je "srpski narod stavljen izvan zakona, ograničeno mu je kretanje, zabranjeno ispovedanje pravoslavne vere i upotreba ćirilicnog pisma. Srbi su odvođeni u logore, mučeni i ubijani."³⁶⁷ Na sljedećim stranicama se opet navodi kako su "ustaške vlasti stavile Srbe van zakona. Ograničeno im je kretanje, zabranjena im je upotreba ćirilice, ukinute su im škole i zabranjene knjige."³⁶⁸ Novo što dodaju je to da su "menjani nazivi srpskih naselja."³⁶⁹ Autori su jasni u svom stavu da se dogodio genocid pa navode da je "genocid u NDH, kome je najviše bio izložen srpski, a zatim jevrejski i romski narod bio je popraćen pljačkom i uništavanjem kulturnoistorijskog blaga srpskog naroda."³⁷⁰ Tome se još dodaje da je "na stotine pravoslavnih crkava spaljeno, opljačkano i uništeno. Ukradeno je na hiljade umetničkih dela, oskrnavljena su gotovo sva pravoslavna groblja, dok su gotovo sve knjige pisane ćirilicom uništene."³⁷¹ Još ističu kako je "srpski narod ipak najviše propatio zbog građanskog rata i ustaškog genocida u NDH."³⁷²

360 Isto, 113.

361 Isto, 114.

362 Isto.

363 Isto, 113.

364 Isto, 114.

365 Isto.

366 Isto.

367 Isto.

368 Isto, 122.

369 Isto.

370 Isto, 122-123.

371 Isto, 123.

372 Isto.

Prvo se ističu logori smrti, a navedeni su Jasenovac, Stara Gradiška, Koprivnica, Đakovo, Tenjske šume, Kruščica, Lepoglava, Pag, Jadovno i Gospić.

Jasenovac ističu kao "najpoznatiji i najveći logor smrti na teritoriji NDH."³⁷³

Kada je riječ o broju žrtava u Jasenovcu Pavlović i Bosnić navode da je "prema podacima nemačkog specijalnog opunomoćenika Hermana Hojbahera, ubijeno je, na najbestijalniji način, više od 700.000 Srba."³⁷⁴ Riječ *bestijalniji* je objašnjena pokraj glavnog teksta, a znači "zverski, životinjski, divlji."³⁷⁵

Također se i u ovome udžbeniku spominju logori za djecu. A po njima su to bili Stara Gradiška, Jastrebarsko i Novska.

Stepinac se spominje samo u jednom gdje autori prenose njegovu izjavu papi Piju XII u kojoj govori "da je 240 000 pravoslavnih Srba nasilno preobraćeno u katoličku veru."³⁷⁶

Z. Pavlović i J. Bosnić govore o građanskom ratu partizana i četnika. Komunistička ideja je bila "da svi ljudi treba da budu jednaki i da sva imovina treba da bude zajednička..."³⁷⁷ Razlozi zašto su se ljudi priklonili četnicima su "odanost kralju, antikomunizam i želja da u državi bude omeđena srpska teritorija."³⁷⁸ Autori ističu i jednu zajedničku stvar oba pokreta, a to je "borba protiv okupatora."³⁷⁹ "Strah do ustaša na prostoru NDH je učinio da oba pokreta budu brojnija."³⁸⁰ Iako su ideološki različiti, s različitim ciljevima autori ističu četnički i partizanski pokret kao pokret otpora, iako su ratovali i međusobno, glavna borba je bila protiv Nijemaca i ustaša. Navode kako "nakon borbi sa četnicima, vođenim od januara do aprila 1942. godine, nemačke, italijanske i ustaške jedinice su započele novu ofenzivu sa ciljem da unište partizane u istočnoj Bosni."³⁸¹

O uroti Vokić-Lorković, Bleiburgu i "križnom putu" se ne govori u ovom udžbeniku.

373 Isto, 122.

374 Isto.

375 Isto.

376 Isto.

377 Isto, 123.

378 Isto.

379 Isto.

380 Isto, 124.

381 Isto, 116.

4. Diskusija

4.1. Komparacija hrvatskih udžbenika

Gledajući naslove koji se odnose na nastavne teme i nastavne jedinice vezane uz Nezavisnu Državu Hrvatsku oni su uglavnom isti ili jako slični, dok je situacija s naslovima pojedinih poglavlja drugačija i mogu se primijetiti razlike. Kada se govori o logorima i odnosu prema Srbima, Židovima i Romima u dva od četiri (Alfa i Školska knjiga) naslov poglavlja je "Ustaški teror", u udžbeniku Profila Vesne Đurić je "Strahovlada ustaša", a samo je S. Koren (Profil) uzela manje neutralan naziv pa njezin naslov poglavlja glasi "Ustaška diktatura", s tim da u tom udžbeniku još jedno poglavlje koji nosi naslov "Genocid nad Srbima, Židovima i Romima." To je ujedno jedini naslov u bilo kojem udžbeniku u kojem se uz stradavanje ljudi spominje riječ genocid. Zajedno s tim je zanimljivo pogledati naslove koji se odnose na kraj rata i slom Nezavisne Države Hrvatske. U tom slučaju je udžbenik Profila (S. Koren) uzeo neutralan naslov, a glasi "Završne borbe i slom NDH" i "Bleiburg i križni put." Kod Školske knjige, Alfe i Profila (V. Đurić) situacija je nešto drugačija. Kod Školske knjige je naslov "Slom NDH i partizanski zločini na kraju rata", kod Alfe "Slom NDH i bleiburška tragedija," a kod Profila (V. Đurić) je "Partizanski zločini – Bleiburg i »križni put«." Znači, imamo situaciju da kada se govori o ubijanju od strane ustaša u naslovu se definira kao teror, a kada je riječ o ubijanju od strane partizana tada je riječ o zločinima, osim kod S. Koren gdje je situacija obrnuta. S. Koren u svom udžbeniku govori o genocidu od strane ustaša, a kada se govori o partizanima ne govori se o zločinima u naslovima.

Po broju stranica ističe se udžbenik Snježane Koren u izdanju Profila koji na oko 11 stranica obrađuje sve vezano uz ustaški pokret i Nezavisnu Državu Hrvatsku, a na najmanje Alfin udžbenik, na svega šest stranica. Zanimljivo je da su V. Đurić i S. Bekavac i M. Jareb po cijelu stranicu posvetili kulturi i gospodarstvu Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Odnos prema drugim etničkim, vjerskim i političkim grupama i logorima S. Koren obrađuje na čak pet stranica, a npr. V. Đurić na nešto više od jedne stranici, a S. Bekavac i M. Jareb na dvije stranice.

Četiri osobe koje se spominju u svakom udžbeniku su Ante Pavelić, Slavko Kvaternik, Vladko Maček i Alojzije Stepinac. Tu nema velikih razlika, prikazuju se negativno, osim Stepinca. Za Mačeka ističe kako je odbio prijedlog Nijemaca da preuzme vlast u novoj državi. Stepinac se želi prikazati u pozitivnom svijetlu, ističe se njegovo protivljenje zločinima, logorima i djelovanje da

pomogne ugroženima. Vokić i Lorković kao organizatori puča i pokušaja prevođenja Nezavisne Države Hrvatske na stranu saveznika. Eugen Dido Kvaternik se spominje u dva udžbenika (S. Bekavac i M. Jareb te K. Erdelja i I. Stojaković) kao organizator atentata na kralja Aleksandra i blizak suradnik Ante Pavelića. Spominju se i druge osobe, ali to se razlikuje od udžbenika do udžbenika, najčešće je riječ o žrtvama ustaških zločina (koji su ubijeni ili koji su bili u logorima pa su dali svoja svjedočanstva) koje su prenijele svoja osobna iskustva i svjedočanstva.

Svaki udžbenik sadrži fotografiju Ante Pavelića u nekom obliku (ili samostalno ili je na slici s nekom drugom osobom). Druga zajednička stvar svim udžbenicima je da nema fotografija koja se odnose na žrtve logora, samo je S. Koren priložila fotografiju Jasenovca i djece iz logora Stara Gradiška, a udžbenici S. Koren i V. Đurić sadrže fotografije na kojoj su prikazani Židovi kako nose posebnu oznaku. Udžbenik K. Erdelje i I. Stojakovića jedini ne sadrži fotografiju koja prikazuje kolonu ljudi na "križnom putu." V. Đurić je uz poglavlje o kulturi priložila fotografije kune, ploču Rizničkog ravnateljstva NDH i plakat za film *Lisinski*. Raznovrstan slikovni materijal se može pronaći u udžbeniku S. Koren koja je priložila i fotografije pisama koje mogu poslužiti kao izvor.

U svakom udžbeniku su postavljena pitanja ili uz tekst ili na kraju nastavne jedinice. Najčešće su to pitanja čiji se odgovori lako mogu pronaći u tekstu, ali u svakom udžbeniku ima bar nekoliko pitanja na koje učenici moraju odgovoriti donoseći vlastite zaključke i stavove. Kod S. Koren su najčešća pitanja koncepta uzroka i posljedica.

Ustaše do 1941. godine se u svim udžbenicima prikazuju jednako. Kao organizacija kojoj je cilj samostalna Hrvatska, a kako bi postigli taj cilj spremni su i na oružane borbe i povezuju se s atentatom na kralja Aleksandra. Tu se opet ističe udžbenik S. Koren koja je priložila dijelove Načela ustaškog pokreta.

U tri od četiri udžbenika postoji kraći uvod i obrazloženje nastanka Nezavisne Države Hrvatske. S. Bekavac i M. Jareb navode da Nijemci "imajući u vidu želju hrvatskog naroda za samostalnom državom, smatrali su da nakon razbijanja Jugoslavije treba uspostaviti njima sklonu državu."³⁸² Što se zadržalo još kao obrazac iz 1990-ih godina. K. Erdelja i I. Stojaković navode da je "uspostavljanje tzv. satelitskih država i ostavljanje »neovisnosti« pojednim okupiranim područjima bila česta Hitlerova praksa."³⁸³ V. Đurić navodi da je "u skladu s politikom stvaranja marionetskih

382 Bekavac, Jareb. *Povijest* 8, 81.

383 Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti* 8, 115.

profašističkih država, Hitler želio u Hrvatskoj stvoriti sebi odan režim. Znao je da Hrvati žele imati svoju državu."³⁸⁴ Samo S. Koren odmah govori kako je po ulasku Nijemaca u Zagreb proglašena Nezavisna Država Hrvatska. Svi autori govore o tome kako je Nezavisnu Državu Hrvatsku proglasio Slavko Kvaternik na radiju. Samo K. Erdelja i I. Stojaković ne govore o tome kako je hrvatski narod pozdravio proglašenje Nezavisne Države Hrvatske, a S. Bekavac i M. Jareb tvrde da je "krug sljedbenika i pristaša ustaške organizacije bio uzak, no krug pristaša neovisne hrvatske države bio je mnogo širi."³⁸⁵

K. Erdelja i I. Stojaković su jedini autori koji ne navode konkretno na kojem je teritoriju bila stvorena Nezavisna Država Hrvatska. V. Đurić te S. Bekavac i M. Jareb ne navode točno koje je područje Italija dobila Rimskim ugovorima. Treba istaknuti da svaki udžbenik sadrži kartu na kojoj se vidi kako je podijeljena Kraljevina Jugoslavija, pa se može vidjeti gdje se prostirala Nezavisna Država Hrvatska i koje područje je dobila Italija Rimskim ugovorima.

Ono što je zajedničko svim udžbenicima je isticanje podređenosti Nezavisne Države Hrvatske o Italiji i Njemačkoj. Postoje razlike kako se to prikazuje: V. Đurić samo općenito navodi kako Nezavisna Država Hrvatska bila podređena Njemačkoj i Italiji, dok ostali autori donose i primjere iz kojih se vidi ta podređenost, kao što je uzdržavanje vojske, ne plaćanje robe koju izvezu, odlazak radnika van Nezavisne Države Hrvatske. Jedino S. Koren navodi kako je "talijanski vojvoda od Spoleta trebao postati hrvatski kralj."³⁸⁶ Uz sve to, K. Erdelja i I. Stojaković su jedini koji u naslov poglavlja stavili "Podređenost okupatorskim silama."

V. Đurić i S. Bekavac i M. Jareb govore o tome kako je država bila podijeljena na 22 župe. Samo su S. Koren i S. Bekavac i M. Jareb vlast opisali kao diktaturu, iako svi autori u svojim udžbenicima navode sva nedemokratska obilježja kao što su: sva vlast u rukama poglavnika, ne održavanje izbora, simbolična uloga Hrvatskog sabora, ukinute političke stranke i sl. V. Đurić i K. Erdelja i I. Stojaković ne navode da je riječ o diktaturi. Najčešće se može vidjeti termin teror, posebno u naslovu poglavlja kada stavlja "Ustaški teror" ili kod V. Đurić "Strahovlada ustaša." Kada je riječ o gospodarstvu i tu su uglavnom velike sličnosti, svi autori ističu kako su Nijemci i Talijani gospodarski iskorištavali Nezavisnu Državu Hrvatsku.

Velika razlika je u pogledu kulture u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. S. Bekavac i M. Jareb te Đurić u

384 Đurić, *Vremeplov* 8, 131.

385 Bekavac, Jareb, *Povijest* 8, 82.

386 Koren, *Povijest* 8, 166.

svojim udžbenicima imaju posebna poglavlja kojima obrađuju kulturu. Dok K. Erdelja i I. Stojaković se ne dotiču tog dijela. S. Koren iako nema zasebno poglavlje o kulturi vrlo je dobro objasnila kako je to funkcioniralo u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Osim po zasebnom poglavlju o kulturi, udžbenici se razlikuju i po sadržaju u kojem govore o kulturi. Tu posebno odskaku S. Bekavac i M. Jareb koji o kulturi govore pozitivno i afirmativno, iako započinju negativno. S. Koren je njihova potpuna suprotnost i ističe sve negativno.

Razlike postoje i kada se govori o odnosu prema Židovima, Srbima, Romima i Hrvatima koji nisu podržavali novu vlast. Najveća je razlika u količini teksta koji je posvećen tome, tu prednjači S. Koren s pet stranica, a najmanja ima udžbenik Vesne Đurić, tek nešto više od jedne stranice. S. Bekavac i M. Jareb su to obradili na dvije stranice, ostaje dojam da su rekli jako malo. Posebno treba istaknuti Rome koji se samo sporadično spominju uz druge žrtve i najčešće se stavljaju na zadnje mjesto kada se nabrajaju stradali (što ne bi trebalo biti bitno, ali ipak kada se sve uzme u obzir ne može se zanemariti). Srbima i Židovima je posvećeno podjednako prostora. S. Bekavac i M. Jareb se razlikuju po tome što navode kako su Srbi u početku željeli surađivati s vlastima Nezavisne Države Hrvatske, dok se kod drugih autora to ne može vidjeti.

S. Koren te S. Bekavac i M. Jareb u svojim udžbenicima govore o dobitnicima priznanja *Pravednika među narodima* koji su to zaslužili pomaganjem ugroženima. Osim toga, S. Koren donosi primjer kada su na stadionu u Zagrebu vlasti željele odvojiti Srbe i Židove, ali zagrebački omladinci to nisu dozvolili.

Od logora najviše se spominje Jasenovac. Uz Jasenovac i Stara Gradiška, a samo još S. Koren u tekstu navodi Jadovno. Bekavac i Jareb u svom su udžbeniku priložili kartu na kojoj se prikazuju "najveći logori" i "ostali logori" koji su označeni stražarskim kulama. U svim udžbenicima se govori o koncentracijskim logorima ili o logorima smrti. S. Bekavac i M. Jareb su logore okarakterizirali kao najteži oblik represije, a S. Koren je nešto direktnija i govori kako su ljudi bili izloženi masovnim pogubljenjima, mučenjima i prisilnom radu.

Kada je riječ o broju stradalih u logoru svi autori navode da se taj broj kreće oko 80 000 ili 83 000 ljudi. Dodaju i kako to nije konačan broj nego da se istraživanja još provode. S. Koren jedina navodi da ubijeno između 80 000 i 100 000 ljudi. K. Erdelja i I. Stojaković te S. Koren su autori koji ističu da postoje pokušaji manipulacije s hrvatske i srpske strane o broju stradalih u logorima. S jedne strane (srpske) postoje težnje da taj broj bude što veći, dok s druge (hrvatske) težnje da broj

bude što manji ili čak da niti nije bilo ubijanja. Koren je to obradila u jednom kraćem dodatnom tekstu "Broj jasenovačkih žrtava."

S. Bekavac i M. Jareb te K. Erdelja i I. Stojaković ne govori o cjelokupnoj Katoličkoj crkvi nego samo o Alojziju Stepincu. Navode kako je u početku pozdravio proglašenje nove države, ali je kasnije protestirao protiv zločina. Samo S. Koren govori o tome kako su neki svećenici bili članovi ustaškog pokreta i bili na odgovornim mjestima u državi. Uz to navodi što i ostali autori, da je u početku vlast bila prihvaćena od Crkve, a kasnije je došlo do prosvjedovanja protiv zločina. V. Đurić se po tome razlikuje od svih autora jer o Stepincu i Crkvi vezano uz Nezavisnu Državu Hrvatsku govori tek u nastavnoj jedinici "Prve godine komunizma." To je ujedno i jedina razlika jer kao i ostali autori navodi da je Stepinac bio protiv ustaških zločina i da je protestirao zbog njih.

S. Bekavac i M. Jareb, V. Đurić te S. Koren ne govore otvoreno o suradnji ustaša i četnika, ali to se može zaključiti iz pojedinih rečenica gdje se uglavnom govori o njihovom zajedničkom povlačenju prema Austriji. Kod Erdelje i Stojakovića nema naznaka suradnje ustaša i četnika.

U svim udžbenicima se spominju Lorković i Vokić i kratko se objašnjava kako je njihov cilj bio da Nezavisna Država Hrvatska opstane tako što će prijeći na stranu saveznika. Samo S. Koren govori o tome kako su postojali pojedinci koji su pokušali NDH povezati sa saveznicima, ali su urotnici zatvoreni pa kasnije ubijeni. Zanimljivo je da S. Koren ne spominje njihova imena.

Kada se govori o Bleiburgu i "križnog putu" S. Bekavac i M. Jareb su jedini koji navode da su Britanci partizanima izručili hrvatske vojnike i civile, svi ostali autori spominju i druge nacionalne i vojne grupacije (njemačke jedinice, srpske i crnogorske partizane...). S. Koren i S. Bekavac i M. Jareb ističu Tezno kod Maribora kao mjesto velikih likvidacija, S. Koren uz to spominje i Kočevski rog. Koren jedina ističe kako su "civili najvećim dijelom pušteni kućama."³⁸⁷ S. Koren i S. Bekavac i M. Jareb govore oko 70 000 stradalih, dok ostali autori ne navode precizan broj nego tvrde da je riječ o nekoliko desetaka tisuća ljudi. Samo S. Bekavac i M. Jareb govore kako je to "hrvatski križni put"³⁸⁸, svi ostali autori govore samo "križni put." Također, svi autori ističu kako su ljudi umirali od iscrpljenosti, iznemoglosti, gladi i žeđi.

Zanimljivo je pogledati i odnos prema žrtvama i njihovim pričama i svjedočanstvima. S. Bekavac i

387 Isto, 200.

388 Bekavac, Jareb, *Povijest 8*, 106.

M. Jareb te V. Đurić u svojim udžbenicima nemaju izvor koji bi bio ispovijest ili svjedočanstvo žrtve vlasti Nezavisne Države Hrvatske. K. Erdelja i I. Stojaković te S. Koren donose u svojim udžbenicima priče žrtava. Po tome se posebno ističe S. Koren koja je uz dva pisma je priložila i više ulomaka iz različitih memoara ili intervjuja. Kada je riječ o ispovijestima žrtava "križnog puta" samo K. Erdelja i I. Stojaković nisu priložili niti jedno priču žrtve, nego govor Tita o osveti. Svi ostali autori (S. Koren, V. Đurić, S. Bekavac i M. Jareb) su priložili ispovijesti žrtava "križnog puta."

4.2. Komparacija srpskih udžbenika

Za početak ću se posvetiti osnovnim i najočitijim stvarima. Ni u jednom udžbeniku za osmi razred osnovne škole u Srbiji se u naslovima nastavnih jedinica ne spominje Nezavisna Država Hrvatska, ali se ime Nezavisne Države Hrvatske spominje u naslovima poglavlja unutar određenih nastavnih jedinica. Tako u Ljušićevom i Dimićevom udžbeniku spominje "NDH i politika genocida". U Vajagićevom i Stošićevom udžbeniku prvi naslov poglavlja u kojem se spominje Nezavisna Država Hrvatska glasi "NDH – genocidna tvorevina", a drugi "Genocid nad Srbima u NDH." Đurić i Pavlović u svom udžbeniku su naslovili poglavlja s "Nezavisna Država Hrvatska (NDH)", "Progon Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", i "Genocid u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj". Pavlović i Bosnić u svom udžbeniku navode "NDH – genocidna tvorevina". Kod Simića i Petrovića naslov glasi "Nezavisna Država Hrvatska" i "Holokaust i genocid u NDH".

Svi ti naslovi su podebljani i označeni drugačijim bojama od ostatka teksta, to je ono što učenici prvo vide, što će se vjerojatno najlakše zapamtiti i ostavlja najjači dojam. Zato smatram da je i terminologija u svakom pogledu tu bitna. Može se vidjeti da samo Đ. Đurić i M. Pavlović te P. Simić i I. Petrović u svom prvom spominjanju Nezavisne Države Hrvatske uzimaju sam naziv države bez ikakvih epiteta, dok svi ostali već u samom naslovu uz Nezavisnu Državu Hrvatsku vežu riječi poput genocid i holokaust, dok se može vidjeti da se nekoliko puta spominje i genocidna tvorevina. Iako postoje neke razlike, uglavnom možemo vidjeti sličnost u tome kako se autori udžbenika odnose prema Nezavisnoj Državi i kako odmah naglašavaju ono što oni smatraju bitno, a to su u ovom slučaju genocid i holokaust.

Osim po naslovima, udžbenici se razlikuju i po prostoru koji su posvetili Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Teško je govoriti na koliko se točno stranica obrađuje Nezavisna Država Hrvatska jer se provlači kroz dvije nastavne jedinice, a uz to se obrađuju i druge teme. Ali ipak može se izvući neka

računica, uvjerljivo na najviše prostora Nezavisnu Državu Hrvatsku obrađuju Đ. Đurić i M. Pavlović (otprilike četiri stranice), R. Ljušić i Lj. Dimić na nešto manje (otprilike 3 stranice), dok svi ostali autori to obrađuju na manje prostora.

Udžbenici se razlikuju i po slikovnom materijalu, količini, ali i samom sadržaju. Udžbenici Pavlovića i Bosnića te Đurića i Pavlovića na svojim stranicama ne sadrže fotografiju Ante Pavelića, dok ostali udžbenici to imaju, a udžbenik Vajagića i Stošića uz fotografiju ima i kraći životopis. R. Ljušić i Lj. Dimić te Đ. Đurić i M. Pavlović su u svoje udžbenike stavili najviše slikovnog materijala (po 5 fotografija), dok udžbenik Simića i Ivane Petrović ima samo jednu fotografiju (spomenika iz Jasenovca – Cvijet). Po brutalnosti, odnosno najpotresniju fotografiju možemo pronaći kod Ljušića i Dimića koji su prikazali osobu koja stoji, a oko nje leže leševi mrtvih ljudi.

Kada prvi put spominju Nezavisnu Državu Hrvatsku autori navode kako je nastala dolaskom Nijemaca na prostor Kraljevine Jugoslavije i kako je bila pod kontrolom nacista i fašista. Đ. Đurić i M. Pavlović jedini se u prvom poglavlju ne okreću odmah odnosu prema Srbima, nego navode i kako Pavelić dolazi iz Italije, pa da je Nezavisna Država Hrvatska proglasila rat SAD-u, zatim su objasnili kako je bila uređena vojska. Svi ostali autori tu govore o politici nove države koja je bila usmjerena protiv Srba. Svi autori, osim Vajagića i Stošića, navode kako se Srbe trebalo riješiti načinom da se trećina ubije, trećina prekrsti na katoličanstvo, a trećina preseliti ili deportirati. Dok R. Ljušić i Lj. Dimić na to dodaju "ustaše nisu krile da žele da sve Srbe »jednom zauvek« odstrane putem istrebljenja,"³⁸⁹ a Đurić i Pavlović jedini s ustašama povezuju velikohrvatstvo pa navode "cilj je bio stvaranje velikohrvatske etnički čiste države."³⁹⁰

Po pitanju logora, uglavnom svi navode iste logore (Jasenovac, Stara Gradiška, Đakovo, Koprivnica, Gospić...). Svi najviše pažnje i prostora posvećuju Jasenovcu. Jasenovac su svi okarakterizirali kao najveći logor, samo je razlika koliko daleko idu. Z. Pavlović i J. Bosnić govore da je najveći na prostoru Nezavisne Države Hrvatske, P. Simić i I. Petrović tvrde kako je jedan do najvećih u Europi, Đ. Đurić i M. Pavlović tvrde kako je najveći u ovom dijelu Europe (iako je nejasno na koji točno dio Europe misle, jer to nisu definirali i objasnili). Svi su jasni u tome kako je Jasenovac bio logor smrti. Đ. Đurić i M. Pavlović se ističu po tome što su cijelo poglavlje posvetili logoru Jasenovac.

389 Ljušić, Dimić. *Istorija* 8, 197.

390 Đ. Đurić, M. Pavlović. *Istorija* 8., 139.

Svakako je zanimljivo pogledati i kako se odnose prema broju žrtava koji su stradali u Jasenovcu. Postoji uglavnom velika sličnost u njihovim navodima i tvrdnjama kada govore o brojevima, a to je gotovo u svim udžbenicima broj oko 600.000. Isto tako treba reći da sugeriraju kako točan broj žrtava nije precizno utvrđen, ali nakon toga se ipak spominju neki brojevi, a oni se kreću od 72.000 do 700.000, pa čak se spominje i milijun stradalih. Važno je napomenuti da se broj od 72.000 navodi samo u jednom udžbeniku. Z. Pavlović i J. Bosnić govore o više od 700. 000 ubijenih, R. Ljušić i Lj. Dimić prvo govore o više stotina tisuća ubijenih da bi zatim tvrdili da se najčešće može sresti broj od 700. 000, a još dodaju da je Zemaljska komisija utvrdila da se broj ubijenih kreće između 500. 000 i 600. 000. P. Vajagić i N. Stošić iako prvo navode da broj nije točno utvrđen spominju broj od 600. 000 ubijenih. Dva udžbenika se razlikuju od ostalih. Prvi je P. Simića i I. Petrović koji ne navode zaseban broj žrtava Jasenovca, nego samo tvrde da je 300. 000 ljudi upućeno u logore. Drugi je udžbenik Đ. Đurića i M. Pavlovića koji jedini navode kako se neke procjene kreću od 72. 000, ali tome dodaju i da neke procjene idu do milijun stradalih. Osim toga, oni su svom udžbeniku također dodaju i da se često govori o stradanju 500. 000 do 600. 000 ljudi.

Udžbenici se razlikuju po tome kako opisuju postupanje s ljudima u logorima i načine ubijanja, a kao najrigorozniji se ističu udžbenici P. Vajagića i N. Stošića te Z. Pavlovića i J. Bosnića. Đ. Đurić i M. Pavlović ne govore o tome u svom udžbeniku, P. Simić i I. Petrović navode kako su samo ostala potresna svjedočanstva (ali nisu stavili primjere tih svjedočanstava). R. Ljušić i Lj. Dimić navode kako su ubijani glađu, radom i mučenjem, a udžbenici P. Vajagića i N. Stošića te Z. Pavlovića i J. Bosnića nešto su rigorozniji. Oni govore o svirepim metodama ubijanja. P. Vajagića i N. Stošića tome dodaju su ljudi bacani u jame i vješani, a Z. Pavlović i J. Bosnić govore o najboljnjim metodama ubijanja.

Udžbenici P. Vajagića i N. Stošića te Đ. Đurića i M. Pavlovića se razlikuju od ostalih po tome što ne spominju logore za djecu, dok ostali govore o logorima za djecu. Razlikuju se kako se prikazuju logori, npr. P. Simić i I. Petrović su samo nabrojali neke logore, dok R. Ljušić i Lj. Dimić govore o broju stradale djece u logorima.

Katoličku crkvu svi autori ističu u negativnom smislu, samo je pitanje govore li o cjelokupnoj Katoličkoj crkvi ili naglašavaju kako je samo dio crkvene hijerarhije podržavao ustaše i Nezavisnu Državu Hrvatsku. R. Ljušić i Lj. Dimić govore o dijelovima Katoličke crkve koji su podržavali ustaše, uz njih i P. Simić i I. Petrović također govore o tome kako je samo dio svećenika podržavao ustaše. Đ. Đurić i M. Pavlović su u svom udžbeniku i kontradiktorni jer prvo govore o tome kako su

neki članovi Katoličke crkve podržavali politiku Nezavisne Države, dok kasnije tvrde kako je cjelokupna hijerarhija Katoličke crkve podržavala genocid. P. Vajagić i N. Stošić samo govore o katoličkom svećenstvu kao suradnika Nezavisne Države Hrvatske, ne definiraju je li riječ o dijelu svećenstva ili svim svećenicima. P. Vajagić i N. Stošić za Stepinca navode da je dao blagoslov genocidu i da je vodio pokršćavanje Srba, dok Đ. Đurić i M. Pavolović navode da je Stepinac podržavao genocid, a Z. Pavlović i J. Bosnić govore o tome kako je Stepinac pisao papi o pokršćavanju Srba. Ostali autori ne spominju Alojzija Stepinca. Osim toga, P. Vajagić i N. Stošić se od ostalih razlikuju po tome što su i priložili i kraći životopis o Alojziju Stepincu.

Kada govore o četnicima i partizanima svi autori navode kako su to pokreti otpora čiji je glavni zadatak bio borba protiv okupatora. P. Simić i I. Petrović ističu kako su ta dva pokreta otpora i surađivala, a da je kasnije došlo do sukoba između njih. Dok kod ostalih nema izričitog isticanja suradnje ta dva pokreta, samo navode da su se borili protiv okupatora, a onda da su se sukobili između sebe.

Treba istaknuti kako se u svim udžbenicima srpskih autora Srbi ističu kao najveće žrtve ustaškog režima. Uvijek se prvi navode Srbi i najviše prostora je posvećeno Srbima. Ne rijetko se može vidjeti da se iste ili slične stvari mogu pronaći na dva mjesta u jednom udžbeniku. Kratko se objašnjava stradanje Židova, a Romi se samo spominju kao stradali bez ikakvih detalja i pojašnjenja. Važno je spomenuti da P. Vajagić i N. Stošić kao žrtve ustaških logora spominju i antifasiste (ali ne i njihovu nacionalnost), dok R. Ljušić i Lj. Dimić govore kako su stradali i Hrvati antifasisti.

4.3. Komparacija hrvatskih i srpskih udžbenika

U hrvatskim udžbenicima već u naslovu nastavne jedinice se pojavljuje Nezavisna Država Hrvatska (Alfa: "Slom Kraljevine Jugoslavije, uspostava Nezavisne Države Hrvatske i karakter njezina režima"; Školska knjiga: "Napad na Jugoslaviju. Nastanak NDH"; Profil – S. Koren: "Slom Kraljevine Jugoslavije i nastanak NDH"; samo kod V. Đurić Nezavisna Država Hrvatska nije u naslovu nastavne jedinice), dok u srpskim udžbenicima se u niti jednom udžbeniku Nezavisna Država Hrvatska ne nalazi u naslovu nastavne jedinice. Razlike postoje i u naslovima pojedinih poglavlja. U hrvatskim udžbenicima je nastavna jedinica cijela posvećena Nezavisnoj Državi Hrvatskoj pa ima više poglavlja, dok to nije slučaj u srpskim udžbenicima pa su najviše dva, tri poglavlja posvećena Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U svakom srpskom udžbeniku u naslovu nekog

poglavlja uz Nezavisnu Državu Hrvatske se veže genocid i holokaust (Holokaust i genocid u NDH; "Genocid nad Srbima u NDH; NDH i politika genocida; Genocid u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj; NDH-genocidna tvorevina), u hrvatskim udžbenicima se u naslovu poglavlja samo kod S. Koren može vidjeti riječ genocid, ali tada se ne veže uz Nezavisnu Državu Hrvatsku nego naslov glasi: "Genocid na Srbima, Židovima i Romima."

U hrvatskim udžbenicima je Nezavisna Država Hrvatska obrađena na daleko više stranica, što je i logično jer je cijela nastavna jedinica posvećena njoj.

U hrvatskim udžbenicima se pojavljuje više osoba, dok se u srpskim spominju samo Ante Pavelić, Vladko Maček, Slavko Kvaternik i Vjekoslav Luburić-Maks u samo jednom udžbeniku. Neka od imena u hrvatskim udžbenicima su Mladen Lorković, Ante Vokić, Mihovil Pavlek Miškina, Oktavijana Miletića, August Cesarec, Otokar Keršovani, Ivan Meštrović i Miroslav Krleža. Sve osobe vezane uz Nezavisnu Državu Hrvatsku se prikazuju negativno, dok je to u hrvatskim udžbenicima primjetno manje. To se posebno odnosi na Alojzija Stepinca koje se u srpskim udžbenicima prikazuje kao podržavatelja progona i ubojstava Srba, dok ga se u hrvatskim udžbenicima želi distancirati od ustaškog režima navode da je podržavao ideju neovisne države i da je protestirao protiv zločina i pomagao ugroženima. Zanimljivo je da su ponekim hrvatskim udžbenicima mogu pronaći i svjedočanstva žrtava, žrtve nisu samo broj nego se predstavlja njihova tragična priča, dok u srpskim udžbenicima toga nema. U srpskim udžbenicima se samo visoki dužnosnici Nezavisne Države Hrvatske predstavljaju kao zločinci, a posebno se naglašava srpski narod kao žrtva.

Velika razlika postoji i po pitanju slikovnog materijala. U srpskim udžbenicima uz svega nekoliko fotografija Pavelića i spomenika iz Jasenovca se uglavnom mogu vidjeti fotografije koje prikazuju logoraše, pa čak i leševe. U hrvatskim udžbenicima može vidjeti sve osim fotografija logora i logoraša (ustaški grb i znak, plakat za film *Lisinski*, Mihovil Pavlek Miškina, ulazak Nijemaca u Zagreb itd.), a samo Koren u svom udžbeniku prilaže fotografiju logora i djece iz logora Stara Gradiška.

Ustaše su do 1941. u većini hrvatskih udžbenika prikazani kao borci za samostalnu i neovisnu hrvatsku a kako bi to postigli bili su spremni na sve, pa čak i oružane napade. U srpskim udžbenicima predstavljeni su kao atentatori, fašistička organizacija, ekstremni hrvatski nacionalisti i šovinisti ili kao separatistički pokret.

Čin proglašenja u hrvatskim i srpskim udžbenicima prikazuje se isto, uglavnom vrlo kratko u jednoj rečenici navodi se kako je Slavko Kvaternik pročitao proglas na radiju. Velika razlika je u prikazu odnosa naroda prema državi i režimu. U svim hrvatskim udžbenicima, osim kod S. Koren, navodi se kako je hrvatski narod podržavao ideju samostalne i neovisne države, a ne ustaški pokret i režim. Također u srpskim udžbenicima nema spomena Rimskih ugovorima, dok se u hrvatskim ili samo spominje ili se navodi koji su prostori pripali Italiji Rimskim ugovorima. U hrvatskim udžbenicima se Bosna i Hercegovina spominje samo kao dio teritorija Nezavisne Države Hrvatske, dok se u nekim srpskim udžbenicima ističe da su muslimani bili dio ustaške vojske (Freska), dok Đ. Đurić i M. Pavlović govore o vjerskom ratu katolika i muslimana protiv židova i pravoslavaca. U hrvatskim udžbenicima izričito se naglašava podređenost Njemačkoj i Italiji u gospodarskom i političkom smislu, u srpskim se uglavnom navodi da su ustaše bili pod zaštitom Nijemaca i Talijana, a Z. Pavlović i J. Bosnić navode kako da je hrvatski narod njemačke jedinice dočekaao kao osloboditelje.

U hrvatskim udžbenicima samo V. Đurić te S. Bekavac i M. Jareb govore o tome kako je Nezavisna Država Hrvatska bila podijeljena na 22 župe, dok se u srpskim o tome ne govori. S. Koren te S. Bekavac i M. Jareb su u svojim udžbenicima vlast ustaša definirali diktaturu, dok ostali autori iako su naveli neka obilježja diktature (sva vlast u rukama poglavnika, ne održavanje izbora, simbolična uloga Hrvatskog sabora, ukinute političke stranke i sl.) i ne govore o diktaturi nego o teroru, a u srpskim udžbenicima se nigdje ne navodi kakav je tip vlasti bio u novoj državi. Uz to velika je razlika u prikazivanju gospodarstva i kulture u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U srpskim udžbenicima ne govori o tome, u dva hrvatska udžbenika za to postoje samostalna poglavlja (V. Đurić te S. Bekavac i M. Jareb), dok druga dva udžbenika govore o kulturi i gospodarstvu ali kako bi prikazali ustašku diktaturu, a ne zbog toga da bi obrađivali ustašku kulturu.

Najveća razlika je kada se govori o odnosu prema Srbima. Razlika je u navodima koliko je Srba živjelo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Neki autori o tome ne govore, u hrvatskim udžbenicima samo S. Koren navodi da su Srbi činili trećinu stanovništva, dok u srpskim udžbenicima Z. Pavlović i J. Bosnić tvrde kako je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bilo dva milijuna Srba, a R. Ljušić i Lj. Dimić govore o 1,9 milijuna Srba. U hrvatskim udžbenicima govori se o represivnoj politici prema Srbima, Židovima i Romima (S. Bekavac i M. Jareb), o progonima Srba (V. Đurić), o brutalnim metodama (K. Erdelja i I. Stojaković) i samo S. Koren govori o genocidu. U srpskim udžbenicima govori se o politici sistemskog istrebljenja (P. Simić i I. Petrović), kako je državni program bio istrebljenje Srba (P. Vajagić i N. Stošić), o genocidu (Z. Pavlović i J. Bosnić) i u dva udžbenika se

govori o teroru (R. Ljušić i Lj. Dimić te Đ. Đurić i M. Pavlović). Također, postoje velike razlike kada se govori o metodama odnosa prema Srba. U hrvatskim udžbenicima se govori o isključivanju iz javnog života, protjerivanju i masovnim ubojstvima, a S. Koren se ističe s nešto detaljnijim prikazanom pa ona govori o ograničenom kretanju, otpuštanju s posla, zabrani ćirilice, prevođenju na katolicizam i iseljavanju. U srpskim udžbenicima se najčešće sve navodi po dva puta (na dvije stranice, u dva poglavlja), a govori se o paljenju sela i crkva, likvidacija, protjerivanje, pokatoličavanje, totalno istrebljenje Srba, o genocidu nad srpskim narodom, oduzimanje imovine, ograničenom kretanju, zabrani uporabe ćirilice, zabrani ispovijedanje vjere, uz to, Srbima su ukinute škole, zabranjene knjige.

Židovi su u srpskim udžbenicima u drugom planu i o njima se govori puno manje nego o Srbima. Isto tako i u hrvatskim udžbenicima se nije puno više prostora posvećeno Židovima, osim u udžbeniku Snježane Koren koja to obrađuje nešto detaljnije. Uglavnom se govori o tome kako su se na njima primjenjivali rasni zakoni, kako im je oduzimana imovina, javno su bili označeni i ubijani u logorima.

Ono što je zajedničko hrvatskim i srpskim udžbenicima je to da se Romi jedva i spominju. Uglavnom je to u rečenici uz Židove i Srbe, ali nema posebnog prostora koji je posvećen načinu i razmjerima stradavanja Roma. Tu se opet izdvaja Koren koja govori o desetak tisuća stradalih Roma, ali i to je uglavnom sve što se o njima spominje.

U svim hrvatskim udžbenicima se govori o stradalim Hrvatima antifašistima od strane ustaša, dok se u to spominje u samo dva srpska udžbenika U hrvatskim udžbenicima se izdvajaju i imena kao što su Mihovil Pavlek Miškina, August Cesarec, Otokar Keršovani i sl. R. Ljušić i Lj. Dimić govore o stradalim hrvatskim antifašistima, dok P. Vajagić i N. Stošić govore o samo stradalim antifašistima i ne izdvajaju Hrvate.

Po pitanju logora također su velike razlike. U hrvatskim udžbenicima spominju se samo Jasenovaca i Stara Gradiška, osim kod S. Koren koja navodi i Jadovno. Tu se još ističu S. Bekavac i M. Jareb koji su svom udžbeniku priložili kartu s ucrtanim mjestima gdje su bili logori (oni su ih definirali kako najveće i ostale). Na karti su ucrtana 23 logora, a istaknuti su Jasenovac, Stara Gradiška, Đakovo, Jadovno i Slana. Autori srpski udžbenika navode mnogo više logora, osim Jasenovaca i Stare Gradiške, tu su Jadovno, Koprivnica, Đakovo, Sisak, Tenjske šume, Kruščica, Lepoglava, Pag, Gospić, Novska, Tenja kod Osijeka. Postoji slaganje oko Jasenovca kojeg i hrvatski i srpski

autori udžbenika ističu kao najveći logor i logor u kojem je stradalo najviše ljudi. Ali se razlike po opisu samog logora, S. Bekavac i M. Jareb navode kako je "najviše ljudi stradalo u koncentracijskim logorima Jasenovac i Stara Gradiška..."³⁹¹, K. Erdelja i I. Stojaković spominju "... u zloglasnom logoru Jasenovac..."³⁹², dok V. Đurić govori kako su "najveći logori smrti bili u Jasenovcu i Staroj Gradiškoj"³⁹³, a S. Koren kaže da je "najzloglasniji među njima bio onaj u Jasenovcu."³⁹⁴ Kod srpskih autora je to poprilično drugačije, najblaži su Z. Pavlović i J. Bosnić koji su Jasenovac opisali kao "najpoznatiji i najveći logor smrti na teritoriji NDH..."³⁹⁵ R. Ljušić i Lj. Dimić za Jasenovac kažu kako je "u pitanju bila prava »fabrika smrti«."³⁹⁶ Đ. Đurić i M. Pavlović koriste nešto "teže" riječi pa za Jasenovac navode kako je to "... najveći koncentracioni logor i logor smrti u NDH i u ovom delu Evrope..."³⁹⁷, a P. Simić i I. Petrović idu još dalje i tvrde kako se Jasenovac "... svrstava u red najvećih logora smrti u Evropi tokom Drugog svetskog rata."³⁹⁸ Kad se govori o logorima treba istaknuti da se u hrvatskim udžbenicima ne spominju logori za djecu, dok se u srpskim udžbenicima i ti logori obrađuju. Navodi se koji su to logori i koliko je djece stradalo u njima.

Također postoje razlike i u tome kako se opisuje način postupanja s ljudima u logorima. Od hrvatskih autora S. Bekavac i M. Jareb govore kako su logoraši bili izvrgnuti teroru i teškim životnim uvjetima, a mnogi su ubijeni, S. Koren tvrdi kako su bili izloženi masovnim pogubljenjima, mučenjima i prisilnom radu. Kod srpskih autora R. Ljušić i Lj. Dimić navode kako su logoraši moreni glađu, teškim radom, mučenjima, P. Vajagić i N. Stošić se koriste nešto "težim" primjerima pa navode da su metode ubijanja bile svirepe, a pod tim podrazumijevaju streljanje, bacanje u duboke jame, vješanja i mučenja. Tome još dodaju da su načini ubijanja po brutalnosti nadilazili i njemačke zločinačke metode. Z. Pavlović i J. Bosnić su također na tom tragu i navode kako su ljudi ubijani na *najbestijalniji* način.

Postoje razlike i u prikazivanju broja žrtava logora Jasenovac. S. Bekavac i M. Jareb pozivajući se na istraživanje Javne ustanove Spomen područje Jasenovac govore kako je broj žrtava 83. 000, ali također tvrde kako se istraživanja nastavljaju. V. Đurić također govori o 83. 000 ubijenih. K. Erdelja i I. Stojaković govore o oko 80. 000 stradalih, dok S. Koren navodi kako je stradalo između 80. 000

391 Bekavac, Jareb, *Povijest 8*, 85.

392 Edelja, Stojaković, *Tragom prošlosti 8*, 119.

393 Đurić, *Vremeplov 8*, 133.

394 Koren. *Povijest 8*, 169.

395 Z. Pavlović, Bosnić, *Mozaik prošlosti 8*, 122.

396 Ljušić, Dimić, *Istorija 8*, 179.

397 Đurić, M. Pavlović, *Istorija 8*, 152.

398 Simić, Petrović, *Istorija 8*, 185.

i 100. 000 ljudi. Treba istaknuti udžbenike K. Erdelje i I. Stojakovića te S. Koren koji ističu kako postoje pokušaji manipulacije s hrvatske i srpske strane oko broja stradalih u logorima. U srpskim udžbenicima imamo potpuno drugačiji prikaz broja stradalih. Taj broj najčešće se kreće oko 600. 000 i 700. 000 mrtvih. Z. Pavlović i J. Bosnić govore o više od 700. 000 ubijenih Srba, P. Vajagić i N. Stošić tvrde kako broj još uvijek nije točno utvrđen, ali pozivajući se na Državnu komisiju Jugoslavije govore kako je ubijeno 600. 000 ljudi. R. Ljušić i Lj. Dimić govore o više stotina tisuća ubijenih. P. Simić i I. Petrović govore samo kako je 300. 000 ljudi upućeno u logore. Od srpskih autora najviše se ističu Đ. Đurić i M. Pavlović koji prvo navode kako je pojedine procjene kreću od 72. 000 do milijun stradalih, a kasnije tvrde kako se govori i o 500. 000, 600. 000 stradalih. To je ujedno jedini udžbenik koji se koliko-toliko približio zasada poznatom broju stradalih u Jasenovcu. Možemo vidjeti tendenciju srpskih autora da se što više ističe velik broj žrtava, valjda kako bi ustaše ispale što veći zločinci (kao da to već i nisu), a isto tako kako bi se srpski narod što više istaknuo kao žrtva.

Kada se govori o Katoličkoj crkvi i svećenstvu razlike između hrvatskih i srpskih udžbenika su i više nego očigledne. U hrvatskim udžbenicima, iako se navodi kako je Crkva podržavala Nezavisnu Državu Hrvatsku, ipak se ističe kako su se s vremenom distancirali od režima i bili protiv politike koja je bila usmjerena protiv drugih nacionalnih i vjerskih grupa. Tu se ističe S. Koren koja između ostaloga navodi kako su neki svećenici obnašali visoke dužnosti u državnoj službi. Kada je riječ o Alojziju Stepincu koristi se ista metoda. Iako je u početku podržao novu vlast, kasnije ga se ipak odmiče od režima i autori ističu kako se protivio zločinima i kako je pomagao ugroženima. U srpskim udžbenicima možemo vidjeti potpuno drugačiju sliku. Katolička crkva je označena kao suradnika ustaša, samo je pitanje kako pojedini autori to ističu, neki govore o cjelokupnoj hijerarhiji dok neki navode kako je riječ samo o dijelu svećenstva. Isto tako se za Stepinca navodi kako je podržavao vlast, zločine. Srpski autori posebno ističu kako je nad Srbima vršeno pokatoličavanje.

Treba istaknuti da se u dva od četiri hrvatska udžbenika (S. Koren te S. Bekavac i M. Jareb) govori o tome kako su ljudi s područja Hrvatske dobili priznanje *Pravednika među narodima* za pomoć ugroženima, i još uz to Koren navodi primjer kada su zagrebački omladinci odbili odvojiti se do srpske i židovske djece. U srpskim udžbenicima se ne navodi ništa slično i ne govori se o tome kako je na području Hrvatske bilo onih koji su pomagali ugroženima.

Također postoji razlika u prikazivanju odnosa ustaša, partizana i četnika. Srpski i hrvatski autori su jasni kod partizana koji su bili neprijatelji okupatora i borci protiv ustaša. S četnicima je nešto

drugačija situacija. Iako u hrvatskim udžbenicima nema konkretnih navoda i primjera o suradnji ustaša i četnika ipak se to može zaključiti kada govore o tome kako su se zajedno povlačili prema Bleiburgu. U srpskim udžbenicima četnici se izričito prikazuju kao borci protiv okupatora i ustaša, a do sukoba s partizanima je došlo zbog ideoloških razlika.

O uroti Vokić-Lorković se u srpskim udžbenicima ne govori, dok se to spominje u hrvatskim udžbenicima. Također, srpski udžbenici ne govori o Bleiburgu i "križnom putu", dok je u hrvatskim udžbenicima tome posvećeno čak i nekoliko stranica.

Zaključak

Ovom su analizom evidentirane značajne razlike, ne samo između hrvatskih i srpskih udžbenika, nego i obrazovnih sustava. Razvoj samog sustava, nastavnih planova i programa i udžbenika se od 1990-ih godina uveliko razlikuje i po načinu i brzini promjena. U Hrvatskoj se paralelni udžbenici pojavili već sredinom 1990-ih, u Srbiji je do toga došlo tek krajem prvog desetljeća 2000. Također, kada razni domaći i inozemni autori govore o hrvatskim udžbenicima već od 2000. se govori o napretku u didaktičko-metodičkom smislu, a do toga posebno dolazi s pojavom novih mlađih autora. U Srbiji na jedno kraće vrijeme došlo do prekida rada s europskim institucijama na udžbenicima. Ono što je zajedničko i hrvatskim i srpskim udžbenicima je ovisnost o politici i političkim elitama, a to je posebno izraženo bilo 1990-ih kada se jedna politička indoktrinacija zamjenjuje drugom. Ta situacija je zahtijevala promjene i po pitanju udžbenika, umjesto jedne ideologije nametala se druga. Treba svakako napomenuti kako se stvari razvijaju na bolje. U obje zemlje postoji pluralizam udžbenika, svaki nastavnik može birati s kojim udžbenikom će raditi. To omogućuje da se udžbenici razvijaju slobodnije i da različiti autori ne donose samo jednu sliku povijesti. Uz to udžbenici se razvijaju u stilskom i didaktičko-metodičkom pogledu.

Kada se pogleda sveukupno, cjelokupno svi udžbenici, treba reći kako postoji određeni napredak, da se stvari razvijaju i kreću u boljem smjeru. Isto tako, treba napomenuti da se kod pojedinih autora mogu primijetiti pokušaji ublažavanja ili podilaženje propagandi. Jer kako drugačije komentirati da neki hrvatski autori govore o ustaškom teroru ili strahovladi ustaša ili u srpskom slučaju da svi autori govore o 600. 000, 700. 000 ubijenih u Jasenovcu.

Osim toga, u hrvatskim udžbenicima treba negativno istaknuti S. Bekavca i M. Jareba koji su mnogo prostora posvetili kulturi. Nije problem to što oni obrađuju kulturu nego način kako oni prikazuju razvoj kulture u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. To je očito ostalo od 1990-ih godina kada se pokušalo manje negativno govoriti o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Treba postaviti pitanje zašto je to tako? Zašto je pojedincima problem reći kakva je tvorevina Nezavisna Država Hrvatska bila, zašto tražiti bilo što pozitivno u njoj.

Isto tako, čitajući hrvatske udžbenike ostaje dojam da se osuđuju samo zločini ustaškog režima, a ne cjelokupna država. A to se može primijetiti i kad autori ističu da je narod u početku pozdravio novu državu, ali se kasnije distancirao od djelovanja režima.

Kod srpskih udžbenika svakako treba istaknuti njihov pokušaj manipulacije s brojem žrtava logora Jasenovac. Iako se samo u jednom udžbeniku spominje broj od 73. 000 žrtava i u jednom udžbeniku se ne govori o broju žrtava Jasenovac, svi ostali ističu drastično velik broj. To im omogućuje da svoj narod predstave kao još veće žrtve (što su neupitno bili), a Hrvate kao zločince.

Osim toga, srpski autori se za razliku od hrvatskih ističu i kada se govori o logorima. U hrvatskim se očito izbjegava navesti logore pa se govori samo o Jasenovcu i Staroj Gradiškoj (osim kod S. Bekavca i M. Jareba koji su priložili kartu te kod S. Koren koja spominje i Jadovno). Nasuprot njih, srpski autori nabrajaju i desetak logora na prostoru Nezavisne Države Hrvatske, a govore i o logorima za djecu o kojima u hrvatskim udžbenicima nema ni riječi. Tu se također može primijetiti koliko se negativnije govori o NDH u srpskim nego u hrvatskim udžbenicima.

Treba svakako istaknuti i pozitivne kretnje u udžbenicima. U srpskom slučaju je to svakako da više nema brutalnih opisa ubojstava u logorima kao što je to bio slučaj 1990-ih kada se govorilo o kuhanju u kotlovima, ubijanju čekićem i sl., da se govori i o stradalim Hrvatima antifašistima (iako samo u jednom udžbeniku). U hrvatskim ipak postoji osuda ustaškog režima. Samo se treba postaviti pitanje je li to dovoljno-

Općenito gledajući, srpski autori kada govore o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj usredotočili su se na njezin zločinački čin, dok se u hrvatskim udžbenicima ona pokušava predstaviti u svim segmentima. Srpski autori su puno manje prostora posvetili Židovima i Romima, nego Srbima, dok se u hrvatskim udžbenicima govori podjednako o Židovima i Srbima. Kao zanimljivu razliku treba istaknuti da u srpskim udžbenicima nema individualnih i osobnih priča žrtava, dok se u hrvatskim udžbenicima to može pronaći.

Kao sličnost se može istaknuti zapostavljanje Roma. Romi se spominju, ali im nije posvećeno više pažnje. Hrvatski udžbenici su otišli dalje u didaktičko-metodičkom pogledu. U hrvatskim udžbenicima je daleko više izvora, tekstualnog i raznovrsnog slikovnog materijala. Po pitanju pisanih izvora u hrvatskom slučaju velik je doprinos S. Koren čiji je udžbenik najbolje pokriven po tome pitanju. Srpski udžbenici, iako su izbacili teške riječi i opise o ubojstvima u logorima, zadržali su potresan slikovni materijal. Mogu se čak vidjeti i mrtva tijela koja su polegnuta oko jedne osobe.

Smatram kako i u hrvatskom i srpskom slučaju se može uočiti napredak u odnosu na ranije godine,

ali kako i jedna i druga strana mora uložiti puno više truda i rada kako bi se način obrade Nezavisne Države Hrvatske još više popravio. Iako se obrazovani sustav ne može odmaknuti od politike, to bi trebali učiniti znanstvenici.

Sažetak na engleskom jeziku

The subject of this paper is how the Independent State of Croatia (ISC) is presented in Croatian and Serbian history textbooks for eight grade of primary school. In my paper I have analysed the newest textbooks which are currently in use in Croatian and Serbian schools and are approved by the ministry. There are 4 Croatian and 5 Serbian textbooks. The aim of this paper is to determine how the Independent State of Croatia is presented in Croatian and Serbian history textbooks, what is similar and what is different between the different textbooks in each country, between the Croatian and Serbian textbooks and between the older and newer generation of textbooks. The methodology of this paper is based on a comparative analysis of textbooks. I will use synthesis in the conclusion. I briefly described how education system was developing in Croatia and Serbia in the 90's and 2000's and what different authors wrote about textbooks that have been used so far. Then there is the analysis of each textbook and comparison of Croatian and Serbian textbooks. The conclusion is that textbooks are developing in a positive way but still there are some elements that need to be changed (in Croatian case that is a positive representation of ISC culture by S. Bekavac and M. Jareb and in Serbian case that is the number of victims in Jasenovac that still notes between 600 000 and 700 000 victims). The characteristic of all Serbian textbooks is a negative representation of ISC (it is marked as a genocidal state) and Catholic church (but there is a difference if they talk about parts or about the whole Catholic church. Croatian textbooks are different because they made more space for victims (multiple sources) also they talk about the people who are honored with the title Righteous Among the Nations and they don't talk only about criminal character of ISC but also about it's administrative arrangement. The common characteristic of Croatian and Serbian textbooks is the postponement of Roma.

Bibliografija

Izvori:

Hrvatski udžbenici:

Bekavac, Stjepan, Mario Jareb. *Povijest 8: udžbenik za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2017.

Đurić, Vesna. *Vremeplov 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.

Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 8: udžbenik povijesti u osmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.

Koren, Snježana. *Povijest 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb; Profil, 2014.

Ministarstvo znanosti i obrazovanja, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*. Zagreb: MZO, 2006.,

http://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelji/RM/Nastavni_plan_i_program_za_osnovnu_skolu_-_MZOS_2006_.pdf

Srpski udžbenici:

Đurić, Đorđe, Momčilo, Pavlović. *Istorija 8: za osmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2010.

Ljušić, Radoš, Ljubodrag Dimić. *Istorija 8: za osmi razred osnovne škole sa čitankom i radnom sveskom*. Beograd: Freska, 2010.

Pavlović, Zoran, Jovo, Bosnić. *Mozaik prošlosti 8: udžbenik istorije za osmi razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ, 2011.

Simić, Predrag, Ivana Simić. *Istorija 8: radni udžbenik istorije za osmi razred osnovne škole sa tematskim istorijskim atlasom*. Beograd, Logos, 2016.

Vajagić, Predrag, Nenad, Stošić. Istorija 8: za osmi razred osnovne škole. Beograd: Klett, 2011.

Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, *Nastavni program za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*

Literatura:

Goldstein, Ivo. "Komparativna istraživanja hrvatske i srpske povijesti – puka nostalgija, znanstvena potreba ili čak nužnost?" U *Dijalog povjesničara/istoričara 2*, ur. Hrvoje Glavač, Igor Graovac i Ljubinka Trgovčević, 33 – 41. Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann, 2000.

Goldstein, Ivo. "Hrvatsko-srpsko pomirenje u historiografiji - pretpostavka ili posljedica političkog pomirenja." U *Dijalog povjesničara/istoričara 1*, ur. Mile Bjelajac, Hrvoje Glavač, Igor Graovac, 55 – 72. Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann, 2000.

Goldstein, Ivo. "O udžbenicima povijesti u Hrvatskoj." U *Dijalog povjesničara/istoričara 3*, ur. Dušan Gamsler, Igor Graovac, Olivera Milosavljević, 15 – 28. Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann, 2001.

Goldstein, Ivo. "Odnos prema Židovskoj povijesti u školama srednje i istočne Europe" U *Klio na Balkanu: prilozi analizi stanja u nastavi povijesti u Jugoistočnoj Europi*, ur. Magdalena Najbar-Agičić, 183 – 190. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

Jakovina, Tvrtko. "Povijest 20. stoljeća u kurikulumu povijesti u Hrvatskoj. Kakva bi trebala biti i kakva jest naša nastava povijesti i zašto je 20. stoljeće najvažnije." *Povijest u nastavi 1* (2004.): 68 – 76.

Snježana Koren, Magdalena Najbar-Agičić. "Slika naroda s prostora prijašnje Jugoslavije u hrvatskim udžbenicima povijesti.", U *Dijalog povjesničara/istoričara 6*, ur. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, 131 – 150. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2002. 131 – 148.

Koren, Snježana. "Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća." *Povijest u nastavi 2* (2003): 155 – 163.

Koren, Snježana. "Jugoslavija: pogled u razbijenom ogledalo. Tko je »onaj drugi«?" U *Klio na Balkanu: prilozi analizi stanja u nastavi povijesti u Jugoistočnoj Europi*, ur. Magdalena Najbar-Agičić, 79 – 89. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

Koren, Snježana. "Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije." *Historijski zbornik 60* (2007): 247 – 294.

Koren, Snježana. "Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini", u *Kultura sjećanja 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek, 239 – 262. Zagreb: Disput, 2009.

Koren, Snježana. "What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia?" U *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, ur. Augusta Dimou, 91 – 140. Gottingen: V&R press, 2009

Najbar-Agičić, Magdalena. "Jugoslavenska povijest u hrvatskim udžbenicima" U *Klio na Balkanu: prilozi analizi stanja u nastavi povijesti u Jugoistočnoj Europi*, ur. Magdalena Najbar-Agičić, 117 – 135. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

Najbar-Agičić, Magdalena, Damir Agičić. "Nastava povijesti u Hrvatskoj i njezina zloupotreba" U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina Ramet, Davorka Matić, 169 -191. Zagreb: Alinea, 2006.

Petrungaro, Stefan. *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918-2004*. Zagreb: Srednja Europa, 2009.

Prlender, Ivica. "Hrvatski udžbenici – stanje i nakane" U *Dijalog povjesničara/istoričara 4*, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac, Olivera Milosavljević, 45 – 59. Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann, 2001.

Stojanović, Dubravka. "Konstrukcija prošlosti – slučaj srpskih udžbenika" U *Dijalog povjesničara/istoričara 4*, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac, Olivera Milosavljević, 31 – 45. Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann, 2001.

Stojanović, Dubravka. "Revizija revizije. »1941« u udžbenicima istorije u Srbiji" U *Kultura sjećanja: 1941. povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto, Tihomir Cipek, Olivera Milosavljević, 157 – 167. Zagreb: Disput, 2008.

Stojanović, Dubravka. "Slow Burning: History Textbooks in Serbia, 1993–2008" U *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, ur. Augusta Dimou, 141 – 158. Gottingen: V&R press, 2009.

Šuica, Marko. "Udžbenici, obrazovni standardi i nastava povijesti – perspektive za inoviranu nastavnu povijesti u Srbiji." *Povijest u nastavi* 22 (2014): 137 – 144.

Tomljenović, Ana. "Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu." *Povijest u nastavi* 19 (2014): 1 – 33.